

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. К.Д. УШИНСЬКОГО

На правах рукопису

ПАЛЬЧИНСЬКА МАР'ЯНА ВІКТОРІВНА

УДК: 141.7:21(477)''20''

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ У РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник –
Мартинюк Едуард Іванович
кандидат філософських наук, доцент

ОДЕСА - 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙ У СУЧАСНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ	
1.1. Осмислення теорії інформаційного суспільства у соціально- філософській парадигмі	8
1.2. Віртуалізація у вимірі соціально-філософського аналізу.....	36
1.3. Конвергентні процеси у сучасному релігійному житті.....	58
1.4. Особливості взаємодії релігійних організацій з системою сучасних ЗМІ.....	69
Висновки до розділу I.....	84
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕЛІГІЇ У ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕРНЕТУ	
2.1. Релігійні комунікації в українській мережі Інтернет	87
2.2. Специфіка та зміст релігійної тематики на неконфесійних веб- джерелах.....	132
2.3. Віртуальні релігії як нове явище у сучасному релігійному житті.....	142
Висновки до розділу II.....	164
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлено зростанням ролі інфокомунікаційних технологій (у першу чергу комп'ютерних технологій та мережі Інтернет) у всіх сферах сучасного соціуму, зокрема у релігійному житті, що викликає певні видозміни відтворення цих соціальних інституцій. За останні роки кількість персональних підключень до мережі Інтернет інтенсивно зростає, що, у свою чергу, істотно впливає й на можливості користувачів, які пропонують і споживають релігійну інформацію, а також стимулює використання інформаційного поля Всесвітньої мережі Інтернет релігійними напрямками.

Процеси адаптації релігійних об'єднань до технологічного прогресу та подальше використання ними новітніх технологій є однією з актуальних дослідницьких проблем, оскільки становлення інформаційного суспільства спонукає зміну деяких важливих механізмів функціонування релігії у сучасному світі як соціального інституту, як феномену культури та форми суспільної свідомості.

Аналіз попередніх досліджень у цій галузі свідчить про те, що українськими науковцями лише окреслено проблему віртуалізації релігійного життя в Україні, однак відсутність її комплексного аналізу стимулює необхідність більш докладного наукового осмислення цієї теми. До того ж слід зазначити, що в українській науковій думці відсутні роботи на рівні монографій та дисертаційних досліджень з обраної проблематики.

Таким чином, актуальність та недостатня розробка цієї проблеми зумовлюють потребу у вирішенні наукового завдання, сутність якого полягає у соціально-філософському аналізі тих тенденцій, які виникають у релігійному житті сучасної України під впливом віртуалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Проблематика дисертаційного дослідження тісно пов'язана із розробкою планової наукової теми „Філософсько-методологічні дослідження гуманітарного знання” (№ 855-18 від 18.09.2001), що розробляється кафедрою філософії природничих факультетів філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, одним з виконавців якої є дисертант. Особистим внеском здобувача в спільну теоретичну розробку є те, що виокремлення тенденцій, які виникають у релігійному житті сучасної України під впливом віртуалізації, послужилися у спільному дослідженні для більш докладного аналізу тих трансформацій, яким підпорядковується релігія у сучасному соціумі.

Мета роботи полягає у соціально-філософському осмисленні віртуалізації у релігійному житті сучасного українського суспільства.

Досягненню поставленої мети сприятиме поетапна реалізація наступних **завдань**:

- охарактеризувати інформаційне суспільство як тип соціального устрою, що сприяє виникненню трансформацій у сучасному релігійному житті під впливом інформаційних технологій;
- дослідити віртуалізацію як процес, що триває в межах глобальної інформатизації світової спільноти та одну із провідних тенденцій у релігійному житті сучасного українського соціуму;
- проаналізувати статус інформації релігійного характеру в системі таких ЗМІ, як газети, радіо, телебачення та виокремити специфіку розповсюдження релігійного контенту за допомогою Інтернету;
- окреслити особливості релігійного сегменту українського Інтернету та зазначити ресурси, що йому притаманні;
- виокремити особливості релігійних віровчень, діяльність яких обмежується комп'ютерною мережею.

Об'єкт дослідження – особливості відтворення релігії у віртуальному просторі.

Предмет дослідження – віртуалізація у релігійному житті сучасної України у вимірі соціально-філософського аналізу.

Методи дослідження. Дослідження здійснено за допомогою наступних наукових методів: конкретно-історичного, який надав змогу розглянути віртуалізацію у сучасному релігійному житті в комплексі із іншими процесами, що зараз тривають у ньому та проаналізувати особливості віртуальних релігій; соціокультурного, за допомогою якого виявлено ті видозміни у царині релігії, які відбуваються під впливом масового впровадження інформаційних технологій; компаративістського, який дозволив виокремити ті процеси у релігійному житті, які притаманні практично усім релігійним напрямам, що існують у сучасному соціумі, та віртуалізацію як окрему тенденцію релігійного життя як у світі взагалі, так і в сучасній Україні зокрема. Також при здійсненні дослідження були проведені експерт-опитування задля поглиблення аналізу ролі комп'ютерних технологій у діяльності українських релігійних громад.

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше в українській соціально-філософській думці здійснено комплексне дослідження віртуалізації у релігійному житті сучасної України, що дозволило дослідити ті видозміни, яким підпорядковується релігійне життя українського суспільства та охарактеризувати сучасний стан релігійного сегменту Інтернету в Україні;

- поглиблено аналіз місця релігійної тематики у таких засобах масової інформації України, як преса, радіо та телебачення, що дозволяє констатувати й те, що відображення подій релігійного життя найчастіше не задовольняє інформаційні потреби релігійних об'єднань, внаслідок чого найбільш пріоритетним засобом розповсюдження релігійної інформації для них стає Інтернет;

- дістало подальшого розвитку осмислення специфіки Інтернету як засобу розповсюдження релігійної інформації, яка полягає, насамперед, у наданні рівних інформаційних прав всім релігійним напрямкам, можливості оперативного висвітлення резонансних подій релігійного життя незважаючи на часові та просторові бар'єри, у доступності саме цього засобу масової інформації у матеріальному та технічному аспектах для представників релігійних громад;

- уточнено спектр ресурсів, що надаються релігійними об'єднаннями, найбільш поширеними на території України, які умовно можна поділити на інформаційні, інтерактивні, просвітницькі, мультимедійні, тематичні, що враховують специфіку потреб інтернет-аудиторії за віковими, соціальними, гендерними та ін. критеріями;

- певну ступінь новизни має виокремлення культових дій, які вже здійснюються за допомогою мережі Інтернет в Україні та підпорядковуються певним видозмінам у порівнянні з традиційною культовою практикою;

- конкретизується новий підхід до виявлення особливостей та класифікації релігійних спільнот, які діють переважно у віртуальному просторі. Їх діяльність спричиняє появу окремої соціальної групи у сучасному українському суспільстві - „кібервіруючі”, для яких характерним є задоволення духовних та релігійних потреб переважно за допомогою кіберпростору, що, в свою чергу, формує своєрідну релігійну свідомість, визначену автором терміном „кіберрелігійність”.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що деякі положення та висновки дисертації розширюють простір для подальшого теоретичного дослідження динаміки діяльності релігійних напрямів під впливом глобальної комп'ютерної мережі Інтернет та можуть бути використані при вивченні проблем розвитку сучасного суспільства у соціальній філософії, сприяти формуванню нових підходів та категорій у сучасному академічному релігієзнавстві, а також при підготовці загальних

та спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, складанні підручників, монографій та навчальних посібників із соціальної філософії, теоретичного та прикладного релігієзнавства та інших учбових дисциплін, в яких розглядаються соціально-філософські аспекти відтворення сучасного суспільства.

Апробація результатів дисертації відбулась на наступних науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції „Дні науки” КНУ ім. Т.Г. Шевченко (Київ, квітень 2003), Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, культура, техніка у новому тисячолітті» (Харків, травень 2005), I Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства» (Одеса, червень 2006), II Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства» (Одеса, червень 2008), щорічних конференціях науково-викладацького складу філософського факультету ОНУ імені І.І. Мечникова, теоретичних та методологічних семінарах кафедри філософії Одеського національного морського університету.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження наведені у 6 публікаціях, 4 з них вміщені у провідних фахових виданнях, затверджених ВАК України. Всі публікації є авторськими, 4 статті, решта - тези, матеріали доповідей конференцій.

Структуру дисертації зумовлено її метою та завданнями, що були поставлені дисертантом в процесі науково-теоретичної розробки обраної теми. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 175 сторінок, список використаних джерел - 17 сторінок, нараховує 220 найменувань.

РОЗДІЛ І

СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙ У СУЧАСНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ

1.1. Осмислення теорії інформаційного суспільства у соціально-філософській парадигмі

Дослідженню інформаційного суспільства присвячено роботи провідних західних та вітчизняних науковців, у яких знаходять своє відображення проблеми і аналіз перспектив цього типу соціального устрою. В першу чергу слід відзначити роботи Ясперса К. [206], Кастельса М. [81], Белла Д. [12], Лема С. [96], Тоффлера Е. [178], Вінера Н. [25; 26], Абдєєва Р. [1], Скворцова Л. [171], Ракітова О. [159] та ін. Разом із цим, слід зазначити, що ракурс аналізу інформаційного суспільства у зазначених авторів іноді доволі різний.

Проблемам віртуалізації як одному з провідних суспільних процесів, що триває у межах світової спільноти, присвячено праці таких західних дослідників, як Янг К. [219; 220], Постер М. [209], Рейд Е. [211], Шулер Д. [216], Спирс Р. [214] та ін. Ця тема досліджується західними науковцями у багатьох аспектах, при цьому особлива увага приділяється психологічним аспектам взаємодії людини з глобальною комп'ютерною мережею Інтернет. Російські науковці Іванов Д. [63], Носов М. [120], представники Інституту віртуалістики – Войскунський А. [34], Белінська Е. [11], Жичкіна А. [60], який створено в межах ІНІОН РАН, видали низку робіт з питань соціальних наслідків віртуалізації, міжособистісного спілкування в Інтернеті, мотивації користувачів мережі Інтернет та ін. Вони також акцентують увагу на трансформації соціальних процесів у глобальному комп'ютерному просторі, проблемах діяльності віртуальних спільнот та зміни соціальної структури під впливом віртуалізації.

Місце релігійної тематики в загальному українському медіа-контексті та проблеми взаємодії релігійних організацій з системою таких ЗМІ, як періодична преса, радіо та телебачення розглянуто у роботах Свистунова С. [167], Морозова О. [110], Паньо Т. [141; 142] та ін.

З філософської позиції важливо виявити онтологічні фактори виникнення «нового етапу у розвитку суспільства» [79, С. 289], тобто інформаційного, який характеризуються «визначною роллю та високим рівнем розвитку інформаційних технологій» [36, С. 321]. Інформаційне суспільство виражає об'єктивну тенденцію нового типу соціальної структури, пов'язаного з появою нових потреб, формуванням певного світогляду, нового способу життя та ін. Основні вектори функціонування інформаційного суспільства полягають у активному використанні інтелектуального потенціалу суспільства, який постійно розширюється; залученні інформаційних технологій до різних галузей суспільного виробництва; високому рівні надання інформаційних послуг всім верствам населення. Провідним чинником соціальних перетворень стає виробництво та використання інформації, оскільки саме оброблена інформація має практичне значення для соціуму, змінюючи його на кожному структурному рівні. Уміння накопичувати та використовувати інформацію стає однією з обов'язкових умов ефективної життєдіяльності соціальної сфери.

Становлення науково-дослідного інтересу до проблеми інформації спочатку було спрямоване на вивчення технічної сторони цього феномену та починалося з моменту виникнення найпростішої одиниці обчислення інформації - біта: «До одержання повідомлення про результат підкидання монети людина перебуває в стані невизначеності щодо результату чергового кидка. Потім подається інформація, що знімає цю невизначеність. Кількість можливих варіантів в описаній ситуації дорівнює лише двом, вони рівнозначні й щоразу передана інформація повністю знімає невизначеність» [70, С. 47]. Дослідники у цій галузі прийняли

кількість інформації, яка усуває невизначеність шляхом вказівки на один з двох можливих варіантів, за одиницю інформації, що одержала назву «біт» [70, С. 47].

Засновник статистичної теорії інформації Клод Шеннон узагальнив результати попередніх досліджень. Його праці стали відповіддю на бурхливий розвиток засобів зв'язку: радіо, телефону, телеграфу, телебачення. Теорія інформації Клода Шеннона «дозволяла вирішувати завдання оптимального кодування переданих сигналів з метою підвищення пропускної здатності каналів ЗМІ» [70, С. 27]. У роботах Шеннона К. інформація представлена взаємозв'язками сигналів, знаків, повідомлень. Провідною тезою його теорії було визначення того, що інформацію можна використовувати так само, як фізичні величини, такі, наприклад, як енергія та маса.

Новий етап теоретичного вивчення інформації, пов'язаний з кібернетикою - наукою про керування й зв'язок у живих організмах та машинах: «Ідея, що інформацію можна розглядати як дещо самостійне, виникла разом із новою наукою - кібернетикою, що довела, що інформація має безпосереднє відношення до процесів керування і розвитку, які забезпечують стійкість будь-яких систем. Сьогодні інформація вже розуміється як важливіша субстанція» [1, С. 160]. Приймаючи до уваги основні положення підходу Шеннона К. до інформації, кібернетика формулює принцип єдності інформації та керування, що особливо важливо для аналізу суті процесів, що відбуваються в «...самоврядних, самоорганізованих біологічних і соціальних системах» [70, С. 10]. Розвинена в роботах Норберта Вінера, якому належить один з найзначніших внесків у концептуальне осмислення поняття «інформація», теорія припускає, що «процес керування в згаданих системах є процесом переробки деяким центральним устроєм інформації, одержуваної від джерел первинної інформації (сенсорних рецепторів) і передачі її в ті ділянки системи, де вона сприймається її елементами як наказ для

виконання тієї або іншої дії» [26, С. 246]. Після завершення самої дії, сенсорні рецептори готові до передачі інформації про ситуацію, що змінилася, для виконання нового циклу керування. Так організується циклічний алгоритм керування й циркуляції інформації в системі, де головну роль відіграє утримування інформації, переданої рецепторами й центральним устроєм. Вінер зазначає, що «здатність системи поглинати інформацію росте на початковому етапі доволі повільно у порівнянні з кількістю інформації, що закладена у ній. І лише після того, як закладена інформація перейде певний етап, здатність машини поглинати подальшу інформацію почне доганяти внутрішню інформацію її структури» [26, С. 300].

Згідно із Вінером, інформація має наступні характеристики:

- невичерпність ресурсу;
- збереження прав за власником інформаційного продукту на його використання на власний розсуд;
- схильність найшвидшим способам передачі поза залежністю від часових і просторових обмежень;
- збереження концептуального змісту при коректній передачі;
- ресурсозберігаюча властивість, що дозволяє скоротити споживання деяких ресурсів за рахунок використання наукомістких технологій;
- економічність (якщо матеріальні продукти мають потребу в постійному виробництві, то інформацію досить одержати один раз);
- відносна незалежність від часу зберігання (у базах даних при правильній організації вона може зберігатися дуже довго);
- інтегральність [25, С. 13];

Таким чином, кібернетична концепція трактує інформацію як деяке знання, що має певну ціннісну міру щодо зовнішнього середовища, а стосовно одержувача інформації – щодо накопиченого їм знання: «Інформація, що задовольняє усім вимогам філософської категорії, не тільки віддзеркалює загальні форми буття, їх зв'язки та

взаємозумовленість, також є фактором розвитку від нижчого до вищого у природі, суспільстві та пізнанні» [1, С. 169].

Також були осмислені й соціокультурні аспекти інформаційного суспільства, які знайшли відображення у соціологічних та футурологічних концепціях, тому теорія інформаційного суспільства з'явилася в результаті синтезу різних підходів до оцінки перспектив стану світової спільноти. Саме у другій половині XX століття фактор технологічного розвитку починає превалювати над політичними й соціальними розходженнями суспільних систем. Починаючи з цього періоду, проблематика інформаційного суспільства дає істотний імпульс суспільствознавчим дослідженням та стає однією з провідних теорій у сучасному суспільствознавстві.

Карл Ясперс характеризує інформаційне суспільство як «техніцистську» цивілізацію, яку він виокремлює як особливий цивілізаційний тип. Як провідний чинник різкої зміни вектору розвитку цивілізацій він розглядає появу інтелектуальних машин як логічного завершення техніки, як сполучної ланки між людиною й природою, тому що саме вони, на його думку, змогли змінити психологію людей і приготувати їх до нового витка історії: «Технізація розповсюджується все ширше: від підпорядкування природи до підпорядкування всього життя людини, до бюрократичного керування усім – до підпорядкування політики, навіть ігор та розваг, котрі існують в руслі звичних форм життя, але вже не як вираження внутрішнього імпульсу. Людина вже не знає, що робити зі своїм дозвіллям, якщо її вільний час не заповнюється технічно організованою діяльністю...» [206, С. 127]. Ясперс одним з перших акцентував увагу на проблемі естетики технізованого суспільства та сформулював основи нової технічної естетики, які посядуть важливе місце у культурі: «Ця епоха перетворень носить, перш за все, руйнівний характер. Сьогодні ми живемо, відчуваючи неможливість знайти потрібну нам форму життя» [206, С. 128]. Згідно з поглядами Ясперса, у новому

світі людина живе або у стані глибокої незадоволеності своїм буттям, або ж змушена зректися самого себе задля перетворення на функціонуючу деталь машини. Це зречення дозволяє йому стати елементом соціальної системи, який можна легко замінити, тобто людська особистість поступається знеособленості індивіда як соціального механізму.

Мануель Кастельс надає вирішальне значення глобальній економіці й міжнародним фінансовим ринкам, що формуються під впливом широкого впровадження інформаційних технологій: «Як і індустріальному, інформаційному суспільству в межах усього світу властиві деякі загальні структурні риси: воно засновано на генеруванні знань і обробці інформації за допомогою інформаційних технологій, що спираються на мікроелектроніку, воно організовано в мережі і його головні види діяльності на глобальному рівні інтегровані в мережі. Ця соціально-технічна структура розвивається й розширюється завдяки перевазі у своїй здатності до продуктивного функціонування, за допомогою конкуренції ліквідуючи організаційні форми індустріальної епохи...» [81, С. 10]. Виходячи з постулату, що інформація за своєю природою є таким ресурсом, що легше за інші проникає через усілякі перешкоди й кордони, Кастельс М. розглядає інформаційну еру як епоху глобалізації, при цьому мережні структури є одночасно як засобами, так і результатами глобалізації суспільства. Аналізуючи інформаційне суспільство, він проводить аналогію з суспільством індустріального типу, підкреслюючи саме індустріальну основу нового соціального устрою, на який він указує як на «... атрибут особливої форми соціальної організації, у якій створення інформації, її обробка й передача стають фундаментальними джерелами продуктивності влади, завдяки виникненню в даний історичний період нових технологічних умов» [81, С. 35]. На його думку, прогрес інформаційних технологій приводить до того, що в інформаційному суспільстві класи змінюються на соціально недиференційовані «інформаційні співтовариства».

Кастельс М. вважав, що всі суспільства розвиваються в напрямку знаходження рис, які властиві інформаційному суспільству, навіть якщо в більшій частині світу означена трансформація торкається лише головних функцій й процесів, що пов'язані із глобальними мережами. Кастельс підкреслював, що не існує єдиної моделі інформаційного суспільства: «Значення Інформаційної епохи полягає як раз у тому, що він є глобальною, різноманітною та мультикультурною реальністю» [81, С. 11].

Деніелом Беллом концепцію інформаційного суспільства було представлено як напрямок для вивчення перспектив розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій і наступних за ними соціокультурних змін. Белл Д. показав, що завдяки перетворенню машинної технології в інтелектуальну відбуваються зміни в американській політичній системі. Із цими процесами пов'язані й тенденції перетворення економічної системи в постіндустріальне суспільство, у якому центральне місце займає сфера послуг, а джерела новаторства зосереджуються в інтелектуальних інститутах. Вихід книги Белла Д. «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» викликало пильний інтерес до цієї проблематики й обумовило появу багатьох футурологічних концепцій у західній соціології у другій половині XX століття. Починаючи із цього періоду, з'являються праці, присвячені осмисленню історичного рубежу, на якому опинилося людство. Фактично одночасно в Японії й США був уведений у науковий обіг термін «інформаційне суспільство», що стало початком наукової теорії, яка вивчала новий тип соціального устрою. Белл відзначав, що США із середини 60-х рр. XX століття стають постіндустріальним суспільством, яке ґрунтується на виробництві послуг, насамперед пов'язаних з інформацією. Третя промислова революція, відповідно до думки Белла, значною мірою ґрунтується на посиленні ролі телекомунікаційних та інформаційних технологій: «Сучасне суспільство живе за рахунок інновацій і соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє й здійснювати планування. Саме зміна

в усвідомленні природи інновацій формує вирішальне теоретичне знання» [12, С. 44]. Результатом цього повинна стати нова раціональність інформаційної епохи, заснована не на класичній ідеї «суспільного договору» або «соціальної згоди», а раціональність інтелектуальних технологій, що дозволяє здійснитися теорії про впорядкування соціального життя: «Будь-який одиничний соціальний вибір може бути непередбачений..., у той час як поведінка сукупності може бути окреслена настільки ж чітко, як трикутники в геометрії» [12, С. 68].

Згідно з думкою Белла Д., у наступаючому сторіччі для економічного й соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває вирішального значення становлення нового соціального укладу, впроваджене комунікаційними засобами. Революція в організації й обробці інформації й знань, у якій центральну роль відіграє комп'ютер, розгортається водночас зі становленням постіндустріального суспільства. Три аспекти постіндустріального суспільства, як уважав Белл, особливо важливі для розуміння комп'ютерної революції:

- перехід від індустріального до сервісного суспільства;
- вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій;
- перетворення нової «інтелектуальної технології» у ключовий інструмент системного аналізу й теорії прийняття рішень [12, С. 153].

Головною тезою поглядів Маршалла Маклюена є те, що технології комунікації та ЗМІ стають вирішальним фактором процесу формування соціально-економічної системи. Лише в умовах масового поширення друкованого слова стають можливими й приватновласницьке підприємництво і демократизація суспільства на основі виборчого права, оскільки саме словом друкованим формується основний елемент суспільного устрою - атомізована, ізольована людська індивідуальність. Досліджуючи сучасний соціокультурний стан світової соціальної системи,

Маклюен М. вводить поняття «електронне суспільство», у якому, насамперед, акцентується увага на місці в ньому електронних комунікації, тобто: «...повідомленням, переданим засобами спілкування» [70, С. 343]. Вирішальне значення серед засобів системи ЗМІ Маклюеном М. було надано, насамперед, телебаченню, однак, говорячи про його вплив, він прагнув виокремити ті тенденції, які властиві усім ЗМІ, у тому числі, електронним. За допомогою телекомунікацій, мас-медіа і комп'ютерів, на думку Маклюена М., електрика ніби продовжує центральну нервову систему до утворення «глобальних обіймів», де все через це виявляється взаємозалежним, і в результаті формується «глобальне село»: «Земна куля, зв'язана електрикою, виявляється не більше села» [70, С. 344]. Окреслюючи відносну самостійність засобів масової комунікації, Маклюен наголошує на все більш активній ролі мас-медіа, оскільки масова комунікація, як структурно сформована сфера сучасного суспільства, з одного боку є його частиною, а з іншого боку – є елементом управління.

Істотний внесок у осмислення тенденцій формування та розвитку суспільства постіндустріального типу внесла концепція Елвіна Тоффлера, який запропонував свою схему феноменології даного етапу історичного процесу: він виокремлює в історії цивілізації три етапи - «хвилі»: аграрну, індустріальну та пост- або суперіндустріальну. Тоффлер Е. описує процес відмирання індустріальної цивілізації й перетворення її в «техносферу соціосфери» [178, С. 224], показує які революційні зміни в світі потерпає кожна з них. Особлива увага надається розкриттю взаємин між «техносферою» і «психосферою». Згідно із Тоффлером Е., розповсюдження персональних комп'ютерів стало важливим кроком у створенні глобального інтелектуального простору: наростаючий потік інформаційного обміну між людьми створив новий тип культури, у якій усе підлягає необхідності уніфікації з метою підвищення ефективності при передачі інформації від людини до людини, як особисто, так і за допомогою засобів масової інформації.

Центром досліджень Тоффлера Е. є соціальні та психологічні трансформації при переході до суспільства «третьої хвилі» - інформаційної та ті наслідки, які може спричинити цей перехід: «Багато у цій цивілізації, що виникає, суперечить традиційній індустріальній цивілізації. Це водночас в найвищому ступені технічно розвинена та антиіндустріальна цивілізація. «Третя хвиля» несе з собою якісно новий спосіб життя, що ґрунтується на диверсифікованих відновлювальних джерелах енергії, на методах виробництва, які роблять застарілими фабричні лінії; на новому інституті, який можна було б назвати «електронним котеджем»; на радикально перетворених школах і корпораціях майбутнього. Цивілізація, що формується, несе з собою новий кодекс поведінки та виводить нас за межі концентрації енергії, засобів та влади» [178, С. 323].

Люди «третьої хвилі», за Тоффлером Е., почувають себе більш комфортно, зіштовхуючись із «бліпами» - інформаційними повідомленнями, уривком з пісні або вірша, заголовком, мультфільмом, колажем тощо. Ненаситні читачі дешевих видань і спеціалізованих журналів короткими прийомами поглинають величезну кількість інформації, але вони прагнуть знайти нові поняття й метафори, які дозволили б систематизувати або організувати «бліпи» у більш широке поняття. Однак замість того, щоб намагатися втиснути нові дані в стандартні категорії й рамки «другої хвилі», вони прагнуть усе влаштувати на свій власний лад. Люди «третьої хвилі» більше не зможуть запозичити готову ідеальну модель реальності, вони тепер самі повинні знову й знову винаходити її. Це відкриває більші можливості для розвитку індивідуальності, демасифікації особистості й культури. Ті, що не витримують цього ритму життя, ламаються або відходять убік, інші постійно розвиваються та спроможні піднятися на новий, більш високий рівень. Але в кожному разі людина перестає бути стандартним, легко керованим роботом, яким його зображували письменники «другої хвилі» [178, С. 468]. Тоффлер Е. вважає науково-технічний прогрес важелем

історії, якому слухняно підкоряється психологія людей. Таким чином, плину історії він надає дещо механістичний відтінок, зображуючи його у вигляді постійної війни між наступною й поточною хвилями.

Зміну акценту - від аналізу інформаційного суспільства в цілому до аналізу проблеми людини в ньому - зроблено в теорії Станіслава Лема. У праці «Сума технологій» він відзначав, що «...основною проблемою майбутнього, інформаційного століття, стане не вирішення тих або інших технократичних завдань, а психологічна профілактика можливого аксіологічного колапсу, потенційного руйнування самих мотиваційних основ людської поведінки» [96, С. 128]. Чинником подібної ситуації може стати недостатня оцінка агресивності нового інформаційного середовища стосовно людини, тому що вторгнення технології в проблеми, пов'язані з особистістю, в цей час ставляться до порожньої безлічі явищ: «Технологія більш агресивна, ніж ми звичайно гадаємо. Її вторгнення у психіку, проблеми, що пов'язані з синтезом і метаморфозом особистості, лише у наш час складають порожню безліч. Цю безліч заповнить подальший прогрес. І тоді зникне маса моральних імперативів, визнаних сьогодні непорушними, проте з'являться нові питання, нові етичні дилеми» [96, С. 65].

На думку Алана Турена, найбільш важливим моментом у формулюванні поняття «інформаційне суспільство» є акцент на нових економічних відносинах, що сформувалися внаслідок інформаційної революції. Турен А. підкреслює особливу важливість перетворень інвестиційної й управлінської політики в процесі перевороту у сфері інформаційних технологій: «... тут інвестиції вкладаються в інший рівень, ніж в індустріальному суспільстві, тобто у виробництво засобів виробництва. Організація праці торкається лише відносин робітників між собою, а тому й рівня, на якому діє виробництво. Постіндустріальне суспільство діє більш глобально на управлінському рівні, тобто в механізмі виробництва в цілому» [119, С. 474]. Це набуває наступних

форм: по-перше, нововведення, тобто здатність виробляти нову продукцію, зокрема, як результат інвестицій у науку й техніку; по-друге, саме керування, тобто здатність використовувати складні системи інформації й комунікацій.

Постіндустріальне суспільство є таким, у якому всі елементи економічної системи торкаються функціонування суспільної системи. Ці дії не завжди набувають форми свідомої волі, втіленої в особистості або навіть в групі людей. Тому для точної характеристики такого типу соціального устрою він вводить термін «програмувальне суспільство» [119, С. 481], позначення, яке ясно вказує на його здатність створювати моделі керування виробництвом, організацією, розподілом і споживанням. Такого роду суспільство з'являється на операційному рівні не в результаті природних законів або специфічних культурних характеристик, а скоріше як результат специфіки системи виробництва в інформаційному суспільстві.

Пітер Дракер визначає інформаційне суспільство як «посткапіталістичне» або «постекономічне», оскільки провідною тезою його поглядів на подальший розвиток світового суспільства є «концепція подолання традиційного капіталізму, при чому головними ознаками зрушення, що відбувається, є перехід від індустріального господарства до економічної системи, яка заснована на знаннях та інформації, подолання капіталістичної приватної власності та відчуження у його марксовому розумінні, формування нової системи цінностей сучасної людини і відмова від ідеї національної держави на користь глобальної економіки й глобального соціуму» [119, С. 61]. Згідно з його поглядами, провідні етапи інформаційних революцій, які суттєво трансформували соціальне середовище, виокремлюються у такий спосіб: по-перше, це винахід писемності; по-друге, поява книговидавничої справи; по-третє, винахід таких засобів масової інформації, як телеграф, радіо та телефон.

Наступний етап у інформаційному розвитку цивілізації виникає із створенням комп'ютерів та комп'ютерних мереж.

Відповідно до думки Дракера П., саме остання інформаційна революція принципово змінила призначення інформації в соціумі. Він вважає, що інформація у рамках останньої інформаційної революції є настільки динамічним явищем, яке передбачає кардинальний перегляд її функціональних і концептуальних завдань, а також виникнення тих механізмів, які втілять ці завдання у реальність. На думку Дракера П., сучасна епоха - це епоха радикальної перебудови, «трансформації капіталістичного суспільства в суспільство, засноване на знаннях» [119, С. 93].

Серед концепцій, які аналізують інформаційний етап розвитку цивілізації, автор вважає доречним виокремити концепцію Ракітова О., відповідно до якої сучасний світ переживає п'яту інформаційну революцію й перебуває на порозі шостої. Він дотримується думки щодо паралельного розвитку інформаційних і технологічних інновацій, які визначають фундаментальні зміни як у рамках конкретних культур і цивілізацій, а також транскультурних і трансцивілізаційних трансформацій.

Під інформаційною революцією Ракітов О. розуміє «зміну способу передачі, зберігання інформації, а також її обсяг, доступний активній частині населення» [159, С. 21]. Відповідно до його думки, перша інформаційна революція тотожна виникненню людства, оскільки мова - перший найбільший інформаційний винахід. Її поширення й впровадження в діяльність і свідомість становлять зміст першої революції. Серед фахівців, що вивчають проблеми інформаційного суспільства, Ракітов єдиний, хто виділяє виникнення мови як першу інформаційну революцію. Інші дослідники вважають початком інформаційних революцій виникнення писемності.

Друга революція полягає у винаході писемності. Інформація, збережена й передана в писемній формі, розширює можливості її

використання й застосування, тому що писемність дозволяє передати знання в набагато більших обсягах, ніж це було можливо дотепер. Ця революція дозволяє залучити до знань, особливо професійних, незрівнянно більшу кількість людей, притому у більш стислий термін. Це призводить до більш швидкої акумуляції, розширює межі міжкультурних і міжцивілізаційних контактів. Інформація й знання зараз зберігаються на матеріальному носії, завдяки чому знання об'єктивуються, переборює просторові й тимчасові кордони. Найважливішими наслідками цієї революції є оформлення й розмежування базових культур і цивілізацій, конструювання антагонізму «людина-природа» [159, С. 123]. Варто відмітити, що інтервали між наступними революціями помітно скорочуються.

Сутність третьої революції відображується в друкарстві. Вона була викликана потребою в тиражуванні й поширенні інформації досить дешевим способом, що зробило б її доступною масі потенційних користувачів. Друкарство вплинуло на процес урбанізації. Ця революція якісно відрізнялася від попередніх тим, що зробила будь-яку інформацію (зокрема, наукові знання) продукцією масового споживання. Зміст третьої революції, окрім інформаційної, полягає також у наростаючій машинізації виробництва, кульмінацією якої став винахід парового двигуна. Парові двигуни відкривають цілу серію субреволюцій, які впливають на матеріальне виробництво, транспорт, технологію побуту та ін. Ці інновації визначили пріоритет науки, яка стає базисом конкурентоспроможного виробництва, утворення технологічних інновацій, винахідництва, а також комунікаційних та інших соціально важливих систем.

Четверта революція позначається застосуванням електрики та заснованих на ній приладів і апаратури (телефон, телеграф, радіо, а згодом і телебачення) для швидкісного й масового поширення всіх видів інформації. Головними результатами цієї революції є комунікаційне подолання простору.

П'ята інформаційна революція містить у собі наступні характеристики:

- створення надшвидкісних обчислювальних пристроїв - комп'ютерів різного класу;
- створення потужних запам'ятовувальних пристроїв;
- створення й постійне вдосконалення автоматизованих баз даних дуже великого об'єму, які практично не мають меж для подальшого розширення й доступні користувачам, підключеним до глобальних мереж у будь-який час і в будь-якому місці планети;
- створення й швидкий ріст трансконтинентальних комунікаційних мереж, що використовують космічні, електротехнічні, оптичні й аудіовізуальні системи й технології роботи з інформацією [159, С. 144].

З моменту п'ятої революції потоки соціально значущої інформації стали одним з найважливіших факторів глобального соціокультурного й цивілізаційного розвитку. Ключовим моментом цієї революції є подолання часу завдяки величезним швидкостям і обсягам переданої інформації. Усуваються інформаційні перешкоди, проте виникають інші - освітній рівень населення й здатність до прискореного впровадження інноваційних технологій. Промислово розвинені країни не зацікавлені в забезпеченні країн з низьким інформаційним потенціалом передовими технологіями, тому що це автоматично підвищує їх конкурентоспроможність.

Остання інформаційно-технологічна революція пропонує більш значні інформаційні й комунікаційні ресурси, аніж ті, що напередодні мало людство. Загальна модель соціальних змін полягає у становленні основних економічних галузей з виробництва й розподілу інформації, розширення інформаційних послуг для інших галузей промисловості й для уряду, створення широкої мережі інформаційних засобів на споживчому рівні.

Автор приєднується до точки зору Кастельса М., який вважав недоречним виокремлення єдиної моделі формування та подальшого розвитку інформаційного суспільства, однак при всьому різноманітті

теоретичних підходів до проблеми інформаційного суспільства, можна простежити ряд загальних рис нового типу соціальної організації, які полягають у наступному:

1) визначним фактором суспільного життя у цілому є наукове знання. Воно витісняє труд у його ролі фактора вартості товарів та послуг. Економічні та соціальні функції капіталу переходять до інформації. Як наслідок, ядром соціальної організації головним соціальним інститутом стає університет як центр виробництва, обробки та накоплення знань;

2) економіка постіндустріального суспільства у першу чергу є тою, що обслуговує, а не виробляє. Зростає й обособлюється інформаційний бізнес;

3) рівень знань, а не власність, стає провідним фактором соціальної диференціації. Центр соціальних конфліктів переміщається із економічної сфери у сферу культури. Результатом боротьби та вирішення конфліктів є розвиток нових та занепад старих соціальних інститутів. Суспільство вступає у «технетронну еру», коли соціальні процеси можна програмувати;

4) доступності сучасних інформаційних технологій як широким верствам населення, також й всім елементам соціальної структури;

5) формуванні розвиненої інфраструктури, що забезпечує створення національних інформаційних ресурсів в обсязі, необхідному для ефективної життєдіяльності спільноти, адекватні сучасному технологічному прогресу;

6) процесі прискореної автоматизації й роботизації більшості соціальних сфер;

7) радикальних змінах у існуючій соціальній структурі [63, С. 11-12].

Розгляд базових складових інформаційного суспільства як у світі в цілому, так і в Україні, у даному дослідженні обумовлено наявністю швидкісного інформаційного обміну у межах світової спільноти, орієнтацією розвинених країн на розширення інформаційного потенціалу

кожної держави та побудову інформаційного суспільства у масштабах сучасного соціуму.

Інформація, за найбільш поширеним визначенням – «поняття, що позначає сукупність даних або знань» [36, С. 322], може бути розглянута в контексті наступних ключових аспектів: по-перше, це інформаційний контекст, який пов'язаний з реалізацією певної сукупності процесів відображення зовнішнього світу шляхом збору, накопичення та переробки інформації; по-друге, це управлінський контекст, до якого належить вплив на реципієнта отриманих інформаційних повідомлень; по-третє, це організаційний контекст, який характеризується ступенем найбільш досконалого застосування отриманої інформації. Згідно з думкою одного з провідних дослідників інформації та засновника кібернетичної теорії Вінера Н., інформація - це «позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього й пристосування до нього наших почуттів» [25, С. 31].

З кінця XX століття інформація перетворюється в стрижневий принцип, що істотно впливає й на соціально-економічні процеси, що обумовлено наступними причинами:

1. збільшується роль інформації в різних сферах життєдіяльності суспільства (зростання аналітичних, прогностичних та ін. видів діяльності, заснованих на використанні інформаційного сектора);

2. інформація становить основу новітніх технологій, багато в чому визначальний зміст, масштаби й темпи розвитку соціальних секторів [3, С. 122].

Інформація в сучасному світі має наступні специфічні характеристики:

- набуває глобального характеру;
- істотно зростають технічні можливості збору, обробки, зберігання, передачі й доступу до різноманітної інформації;

- підсилюється вплив інформаційних технологій на всі сфери соціальної діяльності;
- відбувається перехід до нових форм зайнятості, які пов'язані з інформацією - іде процес формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційній сфері [159, С. 22].

Ряд дослідників, виходячи з посилення ролі інформаційного фактора в розвитку суспільства і його ролі у цивілізаційному прогресі, виділяють інформацію і як критерій класифікації цивілізацій: «Поняття інформація настільки всеосяжне, що низка авторів використовують його задля визначення поняття життя...Найбільш загальний зміст еволюції проявляється у цілеспрямованому накопиченні інформації та збільшенні її використання» [1, С.168]. Виникнення такого підходу, заснованого на інформації як основному критерію диференціації й розуміння специфіки існуючих цивілізацій, зумовлює подальший розвиток наукового інтересу до проблем інформації, а також виникнення теорій, де поняття «інформація» стає ключовим: «інформація перетворюється на глобальний стратегічний ресурс людства, який постійно зростає по об'єму та доступності. Це об'єктивно призвело до того, що на рубежі третього тисячоліття зростає могутність колективного, загальнопланетарного розуму» [1, С. 169].

Збільшення ролі інформації та широке впровадження в усі сфери життєдіяльності соціуму інформаційних технологій стимулює інформатизацію суспільства, яку можна визначити як «сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки» [61]. Тобто це системний процес оволодіння інформацією як ресурсом

управління й розвитку за допомогою широкого впровадження засобів масової комунікації й інформації з метою створення інформаційного суспільства й на цій основі - подальшого продовження прогресу цивілізації. Інформатизація суспільства - глобальний процес, особливість якого полягає насамперед у тому, що домінуючим видом діяльності в соціальній сфері є будь-які операції з інформацією (збір, нагромадження, обробка, зберігання, використання, передача та ін.) за допомогою комп'ютерних технологій та інших різноманітних засобів інформаційного обміну, тобто новітніх інформаційних технологій, які забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних та доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування та охоплюють нові сфери людської діяльності. Відзначається високий ступінь впровадження інформаційних технологій як у професійній, так і в повсякденній діяльності. Поряд із цим виникає актуальна проблема виявлення й оцінки можливих соціально-психологічних наслідків інформатизації, яка впливає й на «некомп'ютеризовані види діяльності» [94, С .3], а також на особистість людини в цілому.

Ряд фахівців, характеризуючи перехід до інформаційного суспільства, акцентують увагу, перш за все, на позитивних перетвореннях, які стосуються соціальної сфери: це збільшення ефективності діяльності суспільних інститутів, що значно покращує умови життя як соціальних груп, так і окремої особистості; виникнення нових спеціальностей, що дозволить забезпечити певну кількість робочих місць; інформатизація суспільства надає додаткові можливості самореалізації кожному індивідові: завдяки глобальним комп'ютерним мережам людина може отримати освіту, розширити свій світогляд та коло знайомих для ділових та приватних контактів тощо. Тобто позитивні тенденції формування інформаційного суспільства можна окреслити наступним чином: по-перше, це інтеграція телекомунікаційних та інформаційних структур, яка надає

можливість максимального доступу до різноманітної інформації (яскравим прикладом є всесвітня мережа Інтернет, яка дозволяє передавати також звукову, візуальну та мультимедійну інформацію). У цей час Інтернет з'єднує в собі всі можливості сучасних існуючих інфокомунікаційних технологій. По-друге, це глобалізація інформаційних і телекомунікаційних секторів, внаслідок чого формується глобальна інформаційна інфраструктура (в умовах нерівномірного використання інфокомунікаційних технологій глобальне інформаційне середовище надає можливість використання ресурсів світової Павутини країнам з недостатньо розвиненим інформаційним потенціалом). По-третє, це зміна структури та характеру праці, головна перевага якої полягає у відсутності просторової прив'язки до робочого місця та використанні телекомунікаційних каналів оперативного доступу (що особливо важливо для людей з фізичними недоліками, жінок у період вагітності, жителів регіонів з низьким рівнем працевлаштування та інше). Країни, що схильні до використання всесвітньої інформаційної бази, прагнуть надати своїм громадянам саме ці переваги.

Слід виокремити також негативні наслідки інформатизації світового соціуму, які можна окреслити наступним чином:

- цілеспрямований інформаційний тиск з метою зміни світогляду, політичних поглядів та морально-психологічного стану людини;
- поширення недостовірної інформації з метою формування певного ставлення до конкретного факту або окремої особистості;
- впровадження моделей сприйняття за допомогою ЗМІ;
- можливість несанкціонованого втручання в приватну і професійну діяльність (наприклад, хакерство);
- складність адаптації до середовища інформаційного суспільства певної кількості громадян;
- комп'ютерна залежність [209, С. 12].

Однак, перш за все, інформатизація суспільства спрямована на створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав різних верств населення за допомогою використання інформаційних ресурсів, іншими словами - на створення адекватного інформаційного потенціалу суспільства, який характеризується «сукупністю інформаційних ресурсів, доступних суспільству, в єдності із засобами, методами й умовами, що дозволяють їх активізувати й ефективно використовувати» [177, С. 5].

У сучасному суспільстві рівень розвитку країни оцінюється також за рівнем її інформаційного потенціалу, тому більшість країн світу додають чимало зусиль для забезпечення розвитку інформаційної сфери. Кібернетичним центром НАН України також розробляються найбільш ефективні шляхи для накопичення адекватного інформаційного потенціалу української держави, який дозволить створити високоорганізовану інфраструктуру інформаційного ринку. Незважаючи на створення потужної теоретичної бази, у практичному аспекті реалізація проекту інформатизації українського суспільства ускладнена деякими факторами, які в значній мірі пов'язані з технічними можливостями держави й т. зв. «інформаційною нерівністю», під якою мається на увазі «новий вид соціальної диференціації, що впливає з розбіжностей в доступі до новітніх технологій» [3, С. 122].

Питання про інформаційну нерівність виникає у зв'язку з тим, що в наш час існують ознаки, які вказують на низький рівень інформатизації України, а саме:

1. недостатній розвиток телекомунікаційної інфраструктури, що знижує потенційну можливість доступу до нових інформаційних технологій;
2. відсутність вітчизняних виробників обчислювальної техніки, що зробило б її більш доступною для масового споживача;

3. вартість послуг за використання інформаційних технологій не відповідає рівню життя соціальних груп і фізичних осіб у більшій масі;

4. лише мала частина українських громадян має відповідну кваліфікацію для роботи в інформаційних мережах, а також ряд інших факторів [58, С. 98].

Інформатизація українського суспільства навіть на сучасному рівні вже створює фундамент для переходу до інформаційного суспільства, у якому будуть вирішені стратегічно важливі завдання доступу до інформації всіх соціальних верств й забезпечення належного державно-правового регулювання цієї сфери. У комплексі це дозволить з високим ступенем ефективності використовувати, крім традиційних ресурсів, нові потужні інтелектуальні ресурси світового співтовариства: «Світова індустрія інформаційних і комунікаційних комп'ютерних технологій, за оцінками Всесвітнього банку, становить близько 1000 млрд. доларів, і хоча темпи її розвитку найвищі на світовому ринку, попит на засоби інформатизації залишається далеко не задоволеним. Найближчим часом така тенденція залишиться незмінною» [199, С. 10].

Інформатизацію умовно можна розділити на наступні взаємозалежні процеси, тобто медіатизацію, для якої характерним є посилення впливу засобів масової інформації; комп'ютеризацію, яка спричиняє збільшення ролі комп'ютерів та комп'ютерних мереж та інтелектуалізацію, тобто необхідність оптимізації умов роботи з інформацією, що стимулює підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи використання штучного інтелекту» [170, С. 33]. Інформатизація часто розуміється як «...розвиток інформаційно-комунікативних процесів у суспільстві на базі новітньої комп'ютерної й телекомунікаційної техніки» [13, С. 46]. Однак не менш важливим аспектом сучасних досліджень є виявлення трансформації не тільки у соціальній структурі, але й когнітивних, ментальних і психологічних процесів особистості.

Одним з ключових механізмів, які забезпечують інформатизацію суспільства, є інформаційні технології, тобто «сукупність засобів і методів роботи з первинною інформацією для одержання інформації нової якості про стан об'єкта, процесу або явища» [171, С. 112], які забезпечують подальший розвиток та накопичення інформаційного потенціалу суспільства. Сучасні інформаційні й телекомунікаційні мережі дозволяють індивідові брати участь у глобальному просторі, не залишаючи при цьому свою країну, установу, будинок. Варто зазначити, що така своєрідна віртуальна діяльність стає усе більше організованою й значущою.

Необхідність впровадження й широкого поширення нових інформаційних технологій обумовлена зниженням ефективності інформаційного обміну у сучасному соціумі та необхідністю впровадження засобів роботи з інформацією. Це було обумовлено різким зростанням обсягу даних, утрудненням спілкування між професійними групами, які розділені демографічними межами та багатьма іншими факторами. Парадокс соціальної комунікації в цих умовах полягав у тому, що різке збільшення обсягів інформації супроводжувалося обмеженням людини за рядом параметрів у сприйнятті й переробці інформації, а також труднощами у виділенні потрібної інформації із загального потоку. Слід зазначити, що розвиток і повсюдне впровадження інформаційних технологій є фактором інтенсифікації глобалізаційних процесів, оскільки будь-який регіон, занурений у глобалізацію, повинен мати відповідну інфраструктуру, сучасні засоби комунікації й певну кількість фахівців, які володіють навичками роботи в просторі мережних комунікацій, зокрема, в Інтернеті.

Інтенсифікація інформаційного обміну істотно впливає на життєдіяльність соціальної структури суспільства. Як вже було зазначено, для інформаційного суспільства характерним є формування інформаційного сектора як окремого сегменту економіки, що відбувається під впливом швидкісного поширення системи соціальних комунікацій.

Зростає цінність фахової освіти, знання стають одним із ключових джерел інновацій і соціального динамізму, а також факторами соціальної диференціації. Згідно з даними Міжнародної громадської організації «Всесвітній економічний форум», Україна за рівнем розвитку інформаційних технологій у світі посідала 75 місце (дані на 2008 рік) [3, С. 123].

Враховуючи це, українським урядом здійснено певні кроки щодо розвитку інформаційного суспільства в українській державі та регулювання інформаційної сфери на законодавчому рівні.

У Законі України «Про інформацію» визначається інформаційна політика як «сукупність основних напрямів і способів діяльності держави з одержання, використання, поширення та зберігання інформації» [147, С. 210]. Головними напрямками здійснення державної інформаційної політики в Україні, згідно з цим Законом, є:

- забезпечення громадянам доступу до інформації;
- створення національних систем і мереж інформації;
- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;
- забезпечення ефективного використання інформації;
- сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню основних інформаційних ресурсів;
- створення загальної системи охорони інформації;
- сприяння міжнародному співробітництву у галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України [147, С. 210].

При визначенні пріоритетних напрямків інформаційної політики України враховуються сучасні умови розвитку інформаційної сфери та умови суспільного розвитку, тобто формування інформаційного суспільства. Саме ці аспекти зумовлюють ставлення до сутності інформації, а саме акцентують увагу передусім на активній участі держави у процесах створення інформаційного простору української держави.

Пріоритетними завданнями державної політики у сфері інфокомунікаційної структури є, у першу чергу, забезпечення відповідних темпів розвитку інфраструктури зв'язку, істотне удосконалення національної мережі комунікацій на базі новітніх технологій, їх інтегрування у глобальні інформаційні структури, у тому числі в мережу Інтернет, створення сприятливих умов для доступу широких верств населення до світових інформаційних ресурсів.

У Законі України «Про Національну програму інформатизації» відображено стратегічний курс української держави щодо побудови інформаційного суспільства. Головною метою цієї програми є «створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій та забезпечення інформаційної безпеки держави».

Програма спрямована на вирішення таких завдань:

- формування правових, організаційних, науково-технічних, економічних, фінансових, методичних та гуманітарних передумов розвитку інформатизації;
- застосування та розвиток сучасних інформаційних технологій у відповідних сферах суспільного життя України;
- створення загальнодержавної мережі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо;
- створення загальнодержавних систем інформаційно-аналітичної підтримки діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- підвищення ефективності вітчизняного виробництва на основі широкого використання інформаційних технологій; формування та підтримка ринку інформаційних продуктів і послуг;
- інтеграція України у світовий інформаційний простір [61].

Відповідно до Паризького меморандуму, пріоритет у відносинах між Єврокомісією і Україною відтепер належить побудові в Україні інформаційного суспільства. Одним з основних каталізуючих факторів у процесі становлення в Україні інформаційного суспільства є Закон України «Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2006-2015гг.», що набув чинності 06.02.2007 року. Він встановлює пріоритетність доступу населення до нових технологій, зокрема надає нові можливості для людей, що потребують соціального захисту. На основі указу Президента України «Про розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпеченні широкого доступу до цієї мережі в Україні» розроблено проект Державної програми розвитку мережі Інтернет в Україні. Закріплення на законодавчому рівні курсу української держави на інформаційне суспільство дозволяє констатувати становлення інформаційного суспільства в Україні.

Чи можна однозначно констатувати настання нового витка в розвитку цивілізації - інформаційного суспільства? Це питання викликає діаметрально протилежні думки серед фахівців з даної проблеми. Одні із упевненістю підтверджують входження світового суспільства в нову історичну фазу, інші говорять про часткову інформатизацію світового соціуму, треті позначають можливість настання такої епохи через певний проміжок часу. Перспективи подальшого прогресу суспільства в значній мірі пов'язані сьогодні з удосконаленням інформаційної інфраструктури. Вплив нових інформаційних технологій на соціальну комунікацію між елементами суспільства найбільш наглядно можна проілюструвати наступними прикладами:

- інформаційне суспільство, що формується, характеризується не тільки збільшенням можливостей нагромадження й переробки інформації, а й новими формами комунікації. Насамперед, як найбільш значну зміну відзначають глобалізацію засобів масової інформації й комунікації. Саме

вони задають «світовий інформаційний порядок», сутністю якого стає поширення інформаційної культури в усьому світі [70, С. 472];

- відбувається трансформація самої структури комунікативного досвіду людини. У просторі нових інформаційних технологій характерною рисою комунікації стає постійна необхідність «добудовування», тобто «конструювання як образу партнера по комунікації, так і правил взаємодії з ним» [11]. Це обумовлено тим, що в сучасному суспільстві, як правило, комунікація носить опосередкований характер;

- величезний інформаційний масив, який містить у собі суперечливі факти й точки зору, загострює проблему довіри до переданої інформації, але з іншого боку дозволяє реципієнтові ознайомитися з усім спектром думок і зробити власні висновки. Таким чином зменшується монополія на інформацію й можливість маніпулювання його свідомістю [16, С. 105].

Соціальні трансформації, пов'язані з технічним прогресом і інформатизацією суспільства, дозволили говорити про початок формування нового типу культури - інформаційного.

Інформаційна культура базується на наступних факторах:

- новому типі спілкування, що дає можливість вільного виходу особистості в інформаційний простір;
- новому типі мислення, якому більшою мірою властиві саморозвиток і самонавчання;
- вільному виході й доступ до інформації на всіх рівнях: від глобального до локального [159, С. 178].

Завершуючи розгляд цього розділу, слід зазначити, що за деякими показниками світове суспільство наблизилося до зазначених теоретиками стандартів інформаційного суспільства. У першу чергу, мова йде про становлення глобальної інформаційної індустрії, що переживає період технологічної конвергенції. По-друге, слід зазначити підвищення ролі інформації в економічному розвитку, структурних змінах у сфері зайнятості. По-третє, специфіка становлення інформаційної ери полягає у

тому, що ці зміни відбуваються в історично стислий термін. Можливу тенденцію розвитку інформаційного суспільства в сучасних умовах можна визначити як якусь загальну модель змін, які будуть укладатися в становлення основних економічних галузей з виробництва й розподілу інформації, у розширенні номенклатури інформаційних послуг, у створенні широкої мережі інформаційних засобів на споживчому рівні та ін.

На цей час основні вектори теоретичних досліджень інформаційного суспільства ведуться по наступних основних напрямках:

- розкриття сутності інформаційного суспільства, визначення закономірностей формування, перетворення й поширення різних видів інформаційних технологій у суспільстві;
- розробка методології кількісного та якісного виміру інформації, а також прогнозування можливої трансформації різноманітних галузей соціуму внаслідок широкомасштабного впровадження інфокомунікаційних технологій;
- створення методів дослідження різних видів інформаційного суспільства в глобальному масштабі [171, С. 229].

Сучасна розробка підходів, заснованих на інформації як основному критерії диференціації світового суспільства, наголошує на подальшому розвитку наукового інтересу до проблем інформації, а також свідчить про виникнення нових теорій, де поняття «інформація» стане ключовим. Теоретичні концепції соціологів і філософів, що займаються дослідженням інформаційних технологій і становленням нового виду суспільної формації - інформаційної, на сьогоднішній день визначили основні концептуальні параметри аналізу загальних тенденцій дослідження інформаційного суспільства, оскільки реальність інформаційного світу, що існує в цей момент, істотно відрізняється від тих футурологічних прогнозів, які будувалися ще на початку його теоретичного осмислення. На сьогоднішній день більш правомірно говорити про становлення інформаційного

суспільства, пріоритет інформації в сучасному світі, про посилення інформаційного фактору у функціонуванні світової спільноти, адже жодна держава ще не має всіх ознак інформаційного суспільства.

Окрім загальної характеристики інформаційного суспільства, сучасних дослідників хвилюють й конкретні впливи новітніх інформаційних технологій на окремі соціальні інституції, серед яких не аби яке місце посідає релігійне життя як людства взагалі, так і окремих країн, регіонів, спільнот та індивідуумів зокрема. Сучасна інформаційно-технічна цивілізація перетворює інформаційні технології в необхідні умови соціальної адаптації людини, адже нагромадження обсягів інформації вимагає вироблення нових критеріїв до їх інтерпретації суб'єктом. Масштаби застосування інформаційних технологій у сучасному суспільстві актуалізують увагу до проблеми глобального впливу на людину: наприклад, інтернет-середовище може оцінюватися або як простір свободи особи, або як ресурс практично необмеженого контролю за людиною з боку держави.

1.2. Віртуалізація у вимірі соціально-філософського аналізу

Невід'ємною складовою глобальної інформатизації соціуму виступає віртуалізація, яку можна охарактеризувати як «процес, зростання ролі кібернетичних засобів» [103, С. 43] у всіх галузях сучасного соціуму та в збільшенні галузей соціального виробництва, що застосовують комп'ютерні технології. За визначенням Іванова Д., який є одним з провідних дослідників проблем віртуалізації у пострадянській науковій спільноті, «із розвитком технологій віртуальної реальності комп'ютери з обчислювальних машин перетворилися на універсальні машини, що виробляють «дзеркальні» світи». Процес заміщення за допомогою комп'ютерів реального простору - як міста відтворення суспільства - простором віртуальним називається віртуалізацією» [63, С. 24].

У контексті даної роботи розгляд цього процесу дозволяє визначити основи тих змін, які відбуваються у функціонуванні соціальних інститутів, зокрема релігійного, як на глобальному, так і локальному рівнях. У світовому масштабі глобалізація стимулює «...не тільки наднаціональний капітал та інтеграцію економічних систем, але й приводить до нового явища, яке можна визначити як «віртуальне звуження світової цивілізації» [62, С. 12]. Люди, що перебувають у різних куточках планети, за рахунок комп'ютерних мереж, швидкісних засобів зв'язку не відчувають територіального розмежування, а споживання тих самих товарів, послуг і технологій приводить до придбання уніфікованих звичок і культурних стереотипів. Можна констатувати, що глобалізація в локальному контексті (у цьому випадку - інформаційному, обумовлена переважно поширенням інформаційних технологій, зокрема мережі Інтернет) відкриває нові можливості для мільярдів людей в усьому світі.

Персональний комп'ютер з'явився в останній третині 20 століття та з його появою «Теорія моделювання свідомості за допомогою технічних засобів дійшла у феномені комп'ютера досить близько до свого втілення в життя. На сьогодні за допомогою комп'ютера моделюються не тільки розумові дії за алгоритмами, але й такі функції свідомості, як здатність до сенсорного сприйняття, розуміння мови, аутоконтроль за рухами, здатність до діяльнісних актів» [209, С. 2].

На думку Іванова Д.: «Окрім кількісного зростання велике враження на будь-якого аналітика робить зріст кількості функцій - засобів застосування комп'ютерних технологій...комп'ютер перетворився на універсальний пристрій...логічно очікувати, що саме комп'ютеризація приверне підвищений інтерес соціологів-теоретиків і що саме вони створять моделі трансформації сучасного суспільства, у яких комп'ютеризація буде інтерпретована як ключова тенденція» [63, С. 10].

Щоб стати елементом культури, інновація повинна викликати нові механізми інтеграції соціуму. Категорія нововведень, навіть набувши

широкого поширення, не завжди кардинально впливає на культуру, а зводиться до задоволення певних потреб (наприклад, фотографія, мобільний зв'язок). Якщо взяти як приклад винахід писемності й годинників, ці інновації внесли значні трансформації в культуру. Писемність і точний час (планування розпорядку в одиницях астрономічного часу) стали невід'ємними елементами культури й перетворилися на атрибути повсякденного життя. Комп'ютери, що спричинили кардинальну видозміну буття людини, стали основою нового виду культури – кіберкультури, оскільки «темпи розвитку комп'ютерів нам постійно нагадують принцип Мура, згідно з яким швидкість процесора подвоюється кожні два роки» [114, С. 5].

Віртуалізація не тільки характеризує процес, що позначає збільшення ролі комп'ютерних і мультимедійних технологій, а також комп'ютерних мереж у життєдіяльності сучасного соціуму. Віртуалізація містить у собі як аналогічну діяльність соціальних інститутів у віртуальному просторі, так і виникнення деяких видів діяльності, що не мають аналогів у реальному житті. На віртуалізацію як глобальний процес у сучасному соціумі вказує «...збільшення сфер використання персональних комп'ютерів» [79, С. 288]. На зміну етапу освоєння техніки, нагромадження маси інформації приходить етап, коли головним стає оптимізація користування можливостей, які надають комп'ютери й інформаційні мережі, входження в кіберпростір, віртуальний світ та його освоєння. Віртуалізація сприяє виникненню нового виду реальності – віртуальної, тобто потенційної реальності, що включає «наступні основні контенті: можливий, а також мнимий, уявний» [36, С. 141].

У контексті сучасної епохи віртуальна реальність переважно ототожнюється з комп'ютерною реальністю, характерною рисою якої є візуалізація інформації. За рахунок віртуалізації як процесу, який притаманний сучасному соціуму, також відбувається формування нового соціокультурного середовища – Всесвітньої глобальної мережі Інтернет,

що спричиняє інтенсифікацію соціокультурних перетворень: «виникнення гіперпростору мережі Інтернет є результатом використання суспільством нових форм комунікації...Зміна суспільства розглядається як структурна диференціація системи внаслідок появи у ній нових елементів - віртуальних аналогів реальних комунікацій» [63, С. 25].

Інтернет є свого роду варіантом гіпермедіа, що «синтетично поєднує як змістовні елементи мультимедіа (вербальне, графічне, медійне та звукове зображення), так і функціональні гіпертексти, тобто розгалужену систему зв'язків і посилань між текстами й документами мультимедіа на основі універсальної гіпертекстової мови HTML» [36, С. 316].

Як відомо, створенню такої всесвітньої мережі послужив розвиток мікроелектроніки. В свою чергу, становлення мікроелектроніки пов'язане з винаходом транзистора, що дозволило зменшити споживання електроенергії й здійснювати обробку електричних імпульсів з більшою швидкістю у двійковому перемикальному режимі, та створенням інтегральної схеми (або мікрочіпа) та першого мікропроцесора, який виконує обробку даних, що надходять до комп'ютера. Незабаром до стандартної конфігурації персональних комп'ютерів додалося мережне підключення. За останні роки можливості комп'ютерів у швидкості обробки інформації збільшилися в мільйони разів. На сьогодні у технічному значенні Інтернет є транспортною мережею, що пов'язує комп'ютери, які розташовані у різних кутках земної кулі у єдину структуру, з можливістю доступу від одного комп'ютера до будь-якого іншого в цій мережі, передачі пакету даних й одержання відповіді в лічені частки секунди. Приблизно у цей період почалося виробництво оптичних волокон, які незабаром знайшли широке застосування.

Інтернет бере свій початок від розподіленої (на відміну від локальних) комп'ютерної мережі ARPAnet, створеної наприкінці 60-х рр. за замовленням Міністерства оборони США, яка продемонструвала як ефективність методу пакетної комунікації, так і можливість об'єднання в

єдину мережу різних за конфігурацією комп'ютерів. Міністерство оборони США забезпечило фінансування й координацію науково-дослідних і конструкторських програм зі створення принципово нових електронних комунікативних систем, до яких належала й розробка методів з'єднання комп'ютерів один з одним. Комп'ютери оборонного відомства були з'єднані високошвидкісними телефонними лініями. Дослідження в даному напрямку продовжилися в ряді університетів і промислових корпорацій США, що привело до появи перших комп'ютерних мереж, а потім Інтернету [211, С. 19]. Ці синхронні відкриття багато в чому визначили специфіку сучасних комп'ютерних технологій, їх колосальний вплив на поширення й обробку інформації, а згодом зумовили революційний вплив на соціально-економічні процеси, які поширилися менш, ніж за два десятиріччя.

Якщо протягом становлення мережі Інтернет її ресурси (електронна пошта, файлові сервери, служби інформаційного пошуку та ін.) використовувалися переважно адміністративною, військової й науковою сферами, то виникнення такої підсистеми Інтернет як World Wide Web (термін для позначення особливого способу розташування інформації, об'єднаної за допомогою Інтернету в єдину мережу), тобто всесвітньо розподіленої бази гіпертекстових документів, що забезпечують максимальну доступність для користувачів мультимедійної інформації, зробило Інтернет одним з найбільш революційних феноменів кінця 20 століття.

Відмітні риси Інтернет як інфокомунікаційного засобу ми характеризували у попередньому підрозділі, але, оскільки саме ця мережа є носієм цих властивостей, нагадаємо їх ще раз:

- відсутній часовий бар'єр - інформацію, що цікавить, можна переглянути в будь-який час доби;
- відсутній просторовий бар'єр - інформація доступна з будь-якої точки планети, де є доступ до Інтернету;

- відсутній кількісний бар'єр - Всесвітня Павутина надає необмежений інформаційний масив, ознайомлення з яким має зручний користувачеві порядок і обсяг [34, С. 67].

Інтернет перестав бути лише системою зберігання і передачі надвеликих обсягів інформації. Він став повсякденною реальністю й сферою життєдіяльності величезної кількості людей - користувачів комп'ютерних мереж, у яких виникає цілий ряд інтересів, мотивів, цілей, потреб, а також форм психологічної й соціальної активності, безпосередньо пов'язаних із діяльністю у новому просторі. Багато процесів поки ще протікають у дещо латентній формі, тому що кількість підключень до глобальної комп'ютерної мережі нерівномірно розділена по країнах світу, однак їх потенційний вплив на функціонування світової спільноти має настільки велике значення, що, як ми вже зазначали раніше, ряд науковців, які досліджують проблеми віртуальної реальності, говорять про можливість становлення нового соціального середовища й трансформації вже існуючої соціальної структури у глобальному масштабі.

Темпи розвитку Інтернету в Україні як сегменту економіки випереджають багато галузей. Зниження цін на підключення й послуги інтернет-провайдерів стимулює до більш широкого використання Всесвітньої мережі. Якщо у 2001 році Інтернетом користувалися менше 2% дорослого населення країни, при цьому український ринок Інтернету був зосереджений у 7-ми містах: Києві, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку, Львові, Запоріжжі й Полтаві, то у 2009 році в Україні постійно користуються Інтернетом приблизно 20% українців. За різними експертними оцінками, протягом останніх років спостерігається позитивна динаміка росту ринку комп'ютерних коштів, приблизно на 15-20% щорічно [9, С. 10].

У зв'язку з курсом України на інтеграцію до Євросоюзу виникає необхідність забезпечення громадян української держави однаковими можливостями доступу до ресурсів світової комп'ютерної мережі. Одним із

головних завдань українського уряду в цій галузі до 2010 року визначене забезпечення доступу до Інтернету тих областей України, які найменш активні у віртуальному просторі, поширення покриття швидкісного Інтернету і забезпечення належного рівня комп'ютерної грамотності українського населення [168, С. 4]. В Україні процес комп'ютерної інформатизації поки ще не досяг західних масштабів. Наприклад, в Америці й Канаді постійні користувачі Мережі становлять приблизно 67,6% населення, у Данії, Ірландії та Швеції кількість постійних інтернет-користувачів становить приблизно 77-82% [3, С. 122].

Урядом України підготовлено до реалізації проект «Електронна Україна», основними завданнями якого є:

- забезпечення доступу до Інтернету як універсальної послуги;
- забезпечення швидкісним Інтернетом інтелектуальних працівників, насамперед, вчених, наукових співробітників, аспірантів, докторантів та студентів;
- створення захищених мереж і використання інтелектуальних карток;
- створення відповідної законодавчої бази задля регулювання даної сфери (за даними офіційного сайту Комітету інформатизації України).

Одним із головних завдань проекту визначається мета посилення якості інформаційних послуг для різних верств населення. Крім того, залучення до використання можливостей мережі Інтернет усіх верств населення є умовою виконання урядового проекту «Поширення сучасних інформаційних технологій», який передбачає поетапну реалізацію наступних завдань: створення системи електронного уряду; прискорення розвитку електронної комерції; створення системи електронного здоров'я; розробка інтелектуально насичених систем транспорту загального користування; створення електронних систем сприяння захисту навколишнього природного середовища тощо [168, С. 4]. Цей проект свідчить про подальше зростання значення комп'ютерних технологій та

Інтернету у професійній діяльності соціуму в цілому, соціальних інститутів та груп, зокрема.

В інститутах Відділення інформатики НАН України реалізуються деякі програми та отримані фундаментальні результати світового рівня в теорії побудови нових інтелектуальних ІТ і систем, у впровадженні штучного інтелекту за допомогою розумних кібернетичних пристроїв, у теорії створення складних людино-машинних комплексів. Практичними результатами роботи українських науковців служать наступні приклади. Комплексна програма «Екобезпека», яку моделює система «Бюджет України», система середньострокового прогнозування основних макроекономічних показників «Прогноз ВВП», комплексна автоматизована система підтримки й супроводу інвестиційного процесу й керування діяльністю державної інвестиційної установи, система інформаційного супроводу пенсійної реформи в Україні й ряд інших проектів. Державний НДІ інформатизації й моделювання економіки систематично здійснює інформаційно-аналітичну підтримку діяльності Мінекономіки України. Розрахунки виконуються на макро- та мікрорівнях для України в цілому й окремих регіонів, зокрема [168, С. 4].

У Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем розроблена оригінальна технологія побудови комп'ютерної моделі рельєфу місцевості на основі розробки аерофотозйомки. Створена технологія розпізнавання й синтезу усного мовлення та комп'ютерна система розпізнавання усної мови й семимовна система усного діалогу й перекладу. Розроблено й апробовано способи введення-виводу даних за допомогою голосу для комп'ютерів, які підтримують технології мультимедіа.

Вчені Інституту кібернетики створили експертну систему комп'ютерної селекції. Зазначена система дозволила скоротити селекційний процес певних видів з 11 до 7 років [168, С. 4]. Розроблені також програмні засоби адаптації європейської системи підтримки

прийняття рішень за наслідками радіаційних аварій, що забезпечують функціонування системи в інформаційних центрах для комп'ютерного аналізу наслідків аварійних ситуацій на АЕС і для розробки контрзаходів на основі моделювання можливих аварійних ситуацій.

Автоматизована система ідентифікації особистості в суспільстві стає неодмінним атрибутом і в Україні. У НДІ прикладних інформаційних технологій при активній участі Міністерства науки та освіти розроблена й уведена в експлуатацію інформаційно-виробнича система «Освіта» [168, С.4], що дає можливість здійснювати інформаційний і документальний супровід навчального процесу. Уперше ця система використана для введення поточної бази даних учнів і студентів, виготовлення учнівських і студентських квитків, упорядкування надання пільг студентам. Контроль виключає можливість підробки документів і несанкціонований доступ до інформації.

Останнім часом велика увага надається розробці якісно нових типів робіт з елементами штучного інтелекту, орієнтованих на працю в особливо складних умовах. Головними розроблювачами в цій галузі в Україні є Інститут проблем штучного інтелекту, Інститут проблем реєстрації інформації, Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій. Одна з наймасштабніших розробок за останні роки - комп'ютерна мережа навчальних закладів. Вона створена за рахунок наукових грантів і широко використовується в освітніх і наукових установах. Система надає можливість її користувачам швидко й надійно обмінюватися різноманітними даними, при необхідності використовуючи можливості Інтернет [168, С. 4].

Окремо варто зупинитися на проблемі фінансування програми комп'ютеризації українського суспільства. Кошти, що надаються урядом на комп'ютеризацію, не дозволяють в повному обсязі задовольнити інформаційні потреби громадян, але ж, незважаючи на це, індустрія комп'ютерних технологій в Україні набирає обертів. Є підстави

сподіватися на збільшення темпів її розвитку, конкурентоспроможності на ринку і перетворення її в прибуткову й ефективну галузь.

Загальна динаміка поширення інтернет-технологій не має аналогів, насамперед, у силу свого глобального характеру й темпів розвитку. Відмінною рисою Інтернету є те, що він втілює в собі провідну особливість сучасних інформаційних технологій, а саме їх інтерактивний характер. Значний вплив глобальної комп'ютерної мережі на соціум у цілому й на особистість зокрема, почався з можливості інтернет-користувачів брати активну участь в інформаційних потоках, у а деяких випадках творити інформаційний простір за власним бажанням і потребами. Внаслідок цього інформація, про що вже йшлося, як цінність суспільства нового типу, визначена «не тільки й не стільки своєю масовістю або загальнодоступністю, економічним або політичним потенціалом, скільки можливістю персоналізації» [185, С. 7], задаючи для її власника нові грані самоідентифікації: «Спілкуючись в Інтернеті та впливаючись у діяльність різноманітного характеру в Мережі, особистість здобуває більше можливостей соціально конструювати свою ідентифікацію, керувати та маніпулювати нею» [185, С. 7].

Термін «кіберпростір» використовується для позначення всіх аспектів роботи людини з комп'ютером та Інтернетом та досить точно відображає можливість сприйняття комп'ютерів і їхніх мереж як особливого простору, зокрема соціальними верствами, які найбільш активно в нього включені. На думку представників Інституту віртуалістики, у ряді напрямків психології кіберпростір розглядається як тип «проміжного простору» [60], що розширює внутрішній психічний світ людини. Цей стан може настільки захоплювати, що часом відбувається розчинення власного «Я» і ототожнення, наприклад, з особистістю персонажа гри на екрані. При доповненні комп'ютера можливістю зв'язку з іншими комп'ютерами, з'єднаними в мережу, на перший план виходить «безпосередня взаємодія з особистостями, що живуть у кіберпросторі, що,

в свою чергу, перемикає відношення «людина-комп'ютер» [60] на відношення між віртуальними персонажами, а не особистостями.

Можна вважати встановленим, що впровадження персональних комп'ютерів практично в усі сфери соціальної діяльності призвело до виникнення нової субкультури, яка властива саме суспільству інформаційного типу, тобто кіберкультури. Її поява спричинена появою нових потреб, які викликало масове поширення комп'ютерів. Відмінність цих потреб полягає в тому, що, по-перше, частина людства, що має потребу в їх задоволенні, неухильно зростає; по-друге, їх неможливо задовольнити іншими засобами. У протилежному випадку комп'ютери залишилися б долею вузького кола професійних користувачів.

У першу чергу кіберкультура орієнтована на задоволення наступних потреб:

- інформаційної;
- міжособистісного спілкування (особливо у випадку відсутності або обмеження реального спілкування);
- анонімності;
- самопрезентації й самореалізації (особливість цієї функції у віртуальному просторі полягає в наявності можливості експериментів зі зміною статі, віку, можливості моделювання ситуацій, які важко або неможливо змоделювати в реальному світі);
- соціально-професійної активності [219, С. 4].

Кіберпростір надає додаткові можливості в реалізації деяких аспектів особистості у більш простий для неї спосіб, ніж може надати людині повсякденне життя. У зв'язку із постійним збільшенням кількості користувачів, включених до кіберпростору, психологи (у першу чергу, що займаються проблемами підліткового віку) вказують, що у системі суспільствознавчих наук, зокрема у соціальній філософії, одним з пріоритетних напрямів у дослідженнях є проблеми, які пов'язані з поведінкою людини в віртуальному середовищі. У свою чергу структура

кіберпростору виступає як нова глобальна соціальна спільнота: користувачі Мережі можуть бути представлені і як індивіди, що входять у соціальні групи, які становлять соціум віртуальних мережних співтовариств, які, в свою чергу, є «елементами соціальної структури кіберпростору» [164, С. 379]. Зрозуміла річ, співставлення цих співтовариств та технологічних рішень, що використовуються ними для здійснення комунікаційних процесів, не може надати повну картину системи відносин у віртуальному середовищі, тому що ці спільноти переплетені безліччю зв'язків. Внаслідок специфічних особливостей, віртуальний простір має більш інтенсивну динаміку, ніж реальний соціум.

Основні питання, що вимагають пильної уваги з боку держави - це розширення соціальної бази використання інформаційних і комп'ютерних технологій. За останнє десятиліття у світі напрацьований чималий досвід з соціально-психологічної адаптації населення до широкого впровадження інформаційних технологій. Для України, як і для інших країн, що виробляють у цей час концепції інформаційного суспільства, важливі такі аспекти міжнародного співробітництва, як узгодження й вироблення стандартів, створення проектів законодавчих і регулюючих актів щодо діяльності у Всесвітній Павутині, розробка просвітницьких і навчальних програм, нових технологічних і програмних рішень, протидії мережевій злочинності й ряд інших аспектів [164, С. 379].

На сьогоднішній день дослідження віртуальної реальності взагалі й інтернет-комунікації зокрема є одним із динамічних і варіативних наукових напрямків. На цей час найбільш пильну дослідницьку увагу привертають наступні вектори:

- подання віртуального середовища як нового способу формування ідентичності (тут мається на увазі нагромадження досвіду при залученні до віртуального соціуму, що сприяє розкриттю й доповненню особистісних характеристик суб'єкта інтернет-комунікації та їх перенесення в реальний

соціум, тому що Інтернет дає максимум можливостей і для самопрезентації);

- розгляд трансформацій ідентифікаційних процесів за умови їх протікання у віртуальному середовищі: за умови відсутності у віртуальному просторі реальних соціальних орієнтирів зростає необхідність конструювання взаємовідносин за правилами інтернет-соціуму й моделювання власної ідентичності;

- проблеми адитивної поведінки інтернет-користувачів;

- проблема інтернет-залежності, тобто надмірного залучення до мережного середовища [219].

Багатомірність віртуальної реальності з погляду закладених у ній функціональних можливостей для деяких дослідників виступає не тільки як новий засіб масової інформації, але й навчання, економічної й політичної влади та ін. Головний інтерес у цих дослідженнях викликає трансформація світосприйняття окремої особистості, суспільних, культурних, релігійних та ін. відносин внаслідок інтенсивного використання інформаційних технологій і, зокрема, домінуючого при новій організації соціального життя середовища - віртуальної реальності. Віртуальна реальність у даному контексті розглядається як сконструйована реальність, що припускає існування безлічі типів об'єктів не реально, а потенційно. На протязі історичного розвитку філософської думки концептуальне навантаження «віртуальності» трансформувалося: у схоластиці в процесі переосмислення платонівської та аристотелівської парадигм була зафіксована наявність певного зв'язку між реальностями, що належать до різних рівнів у власній ієрархії. Категорія «віртуальності» привертала увагу також при розгляді інших фундаментальних проблем середньовічної філософії: конструювання складних речей із простих, енергетичної складової акту дії, співвідношення потенційного й актуального. У посткласичній науці «віртуальна реальність» - «поняття, за допомогою якого позначається сукупність об'єктів наступного (стосовно

реальності, що породжує їх) рівня, тобто ці об'єкти вважаються онтологічно рівноправними з константною реальністю, що їх породжує, та водночас автономними» [36, С. 141].

Категорія віртуальності вводиться через опозицію субстанціальності й потенційності. Згідно з визначенням Хоружия С.: «Віртуальна реальність суть недо-виникаюча подія, недо-родженне буття» [186, С. 55]. У сучасній філософській літературі підхід, заснований на визнанні багатомірності реальності, що здійснює у такому контексті реконструкцію природи віртуальної реальності, одержав назву «віртуалістика» [64].

Сучасна соціально-філософська концепція віртуальної реальності, відповідно до поглядів деяких науковців, які спеціалізуються на вивченні цієї проблеми, базується переважно на наступних аспектах:

1. Віртуальну реальність складають відносини різнорідних об'єктів, розташованих на різних ієрархічних рівнях взаємодії й породження об'єктів - вона завжди породжена деякою константною реальністю. Віртуальна реальність, на відміну від реальності константної, є самостійною й автономною реальністю, яка існує лише в тимчасових рамках процесу підтримки її існування.

2. Віртуальна реальність, незважаючи на її ілюзорність, суттєво впливає на соціальну систему загалом, а також на окремі її елементи. Однак, як би не розвивався віртуальний простір, він не в змозі повністю замінити людині реальний світ (тут можна навести аналогію на прикладі взаємозв'язку Інтернету з соціальним середовищем: головні соціальні інститути поки що не піддаються глибинній трансформації в Мережі).

3. Віртуальна реальність розглядається як протилежність константної реальності. Психологічна віртуальна реальність відображається в актуалізації образів і віртуальний тип уяви характеризується тим, що людина сприймає й переживає його не як «...породження власного розуму, а як об'єктивну реальність» [159, С. 290].

При дослідженні віртуалізації виникає необхідність пошуку одиниць її аналізу, оскільки на цей час віртуальність розглядається як протилежність реальному світові. Віртуальна реальність невід’ємна від її технологічного забезпечення, отже, є зараз об’єктом рефлексії переважно фахівців в галузі нових інформаційних технологій; внаслідок цього дослідження цього феномену часто зводиться до питань його технологічних параметрів. Але ж багатофункціональність віртуалізації дозволяє дослідникам різних галузей вибрати свій фокус аналізу, тому системне дослідження віртуальної реальності стикається з труднощами, типовими для будь-якого міждисциплінарного дослідження.

Вивчення віртуальної комунікації супроводжуються полемічністю етичних оцінок самого феномена віртуальної реальності, внаслідок чого основний ракурс дослідження спрямовано саме на цю галузь. Віртуалізація актуалізує також проблему соціальної адаптації до нового інформаційного середовища. Однією з перспектив формування людини в умовах віртуалізації вважається повна або часткова апатія до реального світу й надмірна включеність у віртуальну реальність, як наслідок - абсолютна соціальна аутичність. Такі категоричні припущення в цей момент залишаються в більшості випадків у теоретичній площині. Індивід виконує соціальні ролі, і поки існує суспільство, що має таку структуру, як зараз, людина однаково буде змушена виконувати соціальні ролі й мова про повне випадання із соціуму йде тільки в крайніх випадках. У цьому контексті доречно лише сказати про віртуалізацію дозвілля, оскільки комп’ютерні технології забезпечують приголомшливі візуальні ефекти й стають більш привабливими для людей ніж читання книг для певної соціальної категорії (наприклад, для підлітків).

Кіберпростір як віртуальна реальність є своєрідним соціумом, оскільки його заповнено «проекціями людей: породженими ними текстами, зображеннями – від реалістичних до фантастичних» [34, С. 75]. Суб’єктивно для людини віртуальний світ представлений у певній

паралельності двох різних площин: реального соціального буття й буття віртуального. Реальний світ жорстко структурований, він задає людині рамки, обмежуючи її як соціальний об'єкт межами статі, віку, національності, професійної приналежності й т.д. Віртуальний світ діаметрально протилежний, він надає людині можливість для самовизначення за його власним світосприйняттям. Реалізація індивіда у віртуальному просторі може здійснюватися як через перенесення у віртуальний простір вже напрацьованих у реальності параметрів, або через реконструкцію соціальної ідентичності й «осмислення ціннісних орієнтирів своєї діяльності через формування себе у віртуальному просторі як активного суб'єкта, тобто через віртуальну реконструкцію персональної ідентичності» [120, С. 73]. Таким чином, сьогодні людина може бути водночас суб'єктом як соціального, так і віртуального співтовариства, що спричиняє зміну соціальної ідентифікації на «мобільну ідентифікацію» [162, С.9], і цю можливість відкриває саме віртуальний простір.

Дослідження комунікації в Інтернет спрямовано також на вивчення умов переходу та співвідношення віртуальної й фізичної реальності, закономірностей віртуального конструювання соціальної реальності, поведінкового вираження емоційних і когнітивних елементів, співвідношення соціальної та віртуальної ролі людини (гра «Я-Для-Інших» та «Я-Для-Себе») [11] та ін. На думку Белинської Е. та Жичкиної А., можливість «гри» з ролями й побудови множинного «Я» в Інтернеті, багато в чому нагадує реальність постмодерна як принципово множинної, що потребує від людини постійних перемикачів на різні соціальні ситуації, що збільшує число можливих Я-Концепцій у загальній структурі самосвідомості особистості [11].

Проблема співіснування в індивідуальній свідомості різних видів реальності піднімається низкою дослідників, які розділяють реальність на повсякденну й віртуальну, якими є реальності сновидінь, казок, ігор тощо. У ній порушені ті атрибути, які характеризують фундаментальні структури

свідомості. Поділ реальностей відбувається у наслідок руйнування або ослаблення межі між реальністю, залежною від мого довільного зусилля, і реальністю, не залежною від нього. Ця реальність «не породжена тільки індивідуальним «Я», вона має об'єктивні критерії виміру. Наслідком стирання межі між віртуальною й звичайною реальностями може бути відчуття «відчуження Я», при якому залежні компоненти нашого «Я» набувають незалежності. Наприклад, це можуть бути страхи, які в повсякденній реальності легко контролюються й придушуються нашим «Я», у сновидінні гіпертрофуються й знаходять зримі форми (наприклад, напад, катастрофа), покидаючи контроль свідомості» [11; 60].

Відмінною рисою комп'ютерної віртуальної реальності є те, що у кіберпросторі людина може активно впливати на події, що відбуваються в ній, вибирати лінію поведінки, змінювати соціальні параметри, які їй притаманні та ін.

У даній інтерпретації акцентується увага на діяльності користувачів Інтернету, оскільки остання має деякі особливості у порівнянні з іншими видами діяльності й, до того ж, може бути умовно розділена також на пізнавальну, ігрову та комунікативну. Пізнавальна діяльність в Інтернеті є пошуком інформації за різними критеріями і методами: за ключовими словами, через перехід від одного гіпертекстового посилання до іншого (т.з. «комп'ютерна навігація»). Як правило, кожний, хто розташовує на своїй веб-сторінці яку-небудь інформацію, посилається на інші сторінки в Інтернеті; таким чином, у користувача, навіть якщо він шукав якусь конкретну інформацію, є можливість переходити від одного посилання до іншого практично нескінченно. При цьому в Інтернеті можна знайти інформацію зовсім різного роду і якості: від наукових статей, досліджень і бібліотек до домашніх сторінок школярів. Комунікативна діяльність в Інтернеті характеризується наступними ознаками:

- 1) Анонімністю (незважаючи на те, що іноді можливо одержати деякі відомості анкетного характеру й навіть фотографію співрозмовника, вони

недостатні для реального й більш менш адекватного сприйняття особистості). До того ж, спостерігається приховування правдивих або презентація неправильних відомостей щодо особистості веб-користувача. Внаслідок подібної анонімності у Мережі проявляється й інша особливість, пов'язана зі зниженням психологічного й соціального ризику в процесі спілкування - афективна розкутість, ненормативність і деяка безвідповідальність учасників спілкування. Людина в мережі може проявляти й проявляє більшу волю висловлень і вчинків (наприклад, образи, ненормативні висловлювання, сексуальні домагання), тому саме ця риса комунікативної діяльності дозволяє уникнути негативної оцінки з боку навколишнього середовища;

2) Стереотипізацією (тобто своєрідністю протікання процесів міжособистісного сприйняття в умовах відсутності достатньої інформації). Зазвичай сильний вплив на уяву співрозмовника мають саме механізми стереотипізації, а також установка на очікування бажаних якостей партнера;

3) Повною підконтрольністю процесу спілкування, яка полягає насамперед у тому, що користувач добровільно зав'язує контакти або йде від них, а також може перервати їх у будь-який момент;

4) Ускладненістю безпосередньої комунікації й, у той же час, прагненням до емоційного наповнення тексту, що виражається в створенні спеціальних символів (смайлів) для позначення емоцій;

5) Нетиповою самопрезентацією, яка проявляється у тому, що найчастіше користувачі презентують себе по-іншому, ніж в умовах реальної соціальної структури, програють нереалізовані поза мережею ролі, сценарії, моделі поведінки тощо [217, С. 161].

Аналізуючи комунікативну діяльність інтернет-користувачів, слід звернути увагу на кількість часу, яку вони відводять на спілкування у кіберпросторі. Якщо ця кількість невелика, це означає, що людина сприймає Інтернет як додатковий спосіб спілкування або розваг. У тому

випадку, якщо віртуальне спілкування перевищує реальне, або повністю витісняє його, можна констатувати залежність від Інтернету. Людина, яка має проблеми зі спілкуванням у реальному житті, віддає перевагу інтернет-комунікації. Причиною звернення до Інтернету як основного засобу спілкування може також бути недостатня насиченість міжособистісних контактів (психологи зазначають, якщо з'являються можливості для задоволення відповідних потреб у реальному житті, користувачі швидко втрачають інтерес до інтернет-спілкування) й можливість реалізації тих потреб окремого індивіда, які за рядом причин фрустровані у реальному житті. Подібна можливість обумовлена перерахованими вище особливостями спілкування за допомогою мережі - анонімністю, нежорсткою нормативністю, своєрідністю процесу сприйняття людиною людиною. Бажанням переживання тих або інших емоцій пояснюється, імовірно, і прагнення до зміни повсякденного стилю життя.

Крім спілкування за допомогою електронної пошти, коли повідомлення до адресата надходять через якийсь час після відправлення, у Мережі надається також можливість спілкування у режимі реального часу (наприклад, чати). Для цього існує безліч спеціальних сайтів, де користувачі Мережі можуть контактувати як з великою кількістю людей, так і з окремою людиною в приватному режимі (таке спілкування характеризується насамперед конфіденційністю по відношенню до інших учасників інтернет-аудиторії). Деякі дослідники вважають, що взагалі люди користуються Інтернетом переважно для того, щоб мати можливість спілкуватися. Згідно з їх думкою, комунікативна діяльність більш пріоритетна, ніж інші види діяльнісної активності, і що основна перевага спілкування в Інтернеті полягає в анонімності. Ігрова діяльність в Інтернет служить однією з форм заповнення дозвілля (у світі фіксується чітка тенденція розвитку комп'ютерної розважальної індустрії). Водночас існують речі, які є лише прерогативою реальності й не підлягають відтворенню у віртуальному просторі.

Наслідки активного поширення й застосування комп'ютерних технологій, з якими на цей час більшою мірою пов'язане таке явище як віртуалізація, мають амбівалентний характер. Найпомітніший вплив комп'ютерної реальності на людську свідомість наочно ілюструється на прикладі феномена кіберзалежності, яка, насамперед, проявляється у надмірному захопленні віртуальним світом, втечею від дійсності у вигляді надмірної заглибленості у віртуальну реальність та викликає деформування соціальних зв'язків людини. Багато в чому це пов'язане з розмиванням статусних позицій у віртуальному просторі. Найбільш поширеними ознаками кіберзалежності є соціальна ізоляція (часткова або повна відмова від спілкування з іншими людьми, розрив дружніх стосунків, ослаблення емоційних реакцій, істотне звуження сфери інтересів, втрата роботи на цьому ґрунті та ін.). Ознаки цього синдрому зазвичай подібні симптоматиці інших видів адитивної поведінки, наприклад, алкогольної або наркотичної залежності.

Кіберпростір є найбільш привабливим для підлітків, бо в них не до кінця сформована структура особистості й особистісне буття. Віртуальна реальність пропонує необмежену волю вибору дії - комп'ютер можна просто вимкнути, відключившись тим самим від світу, у якому він перебував ще хвилину тому, або перейти на інший сайт. Це породжує у підлітків ілюзію формування власного світу, коли він вважає себе вільним від безлічі зобов'язань реального життя. Але, насправді, він виявляється ще більш залежним від віртуальної реальності, не здатним поза кіберпростором приймати рішення й прогнозувати наслідки власних вчинків. У результаті надмірної міфологізації комп'ютерів і віртуального середовища може виникнути аутизація [11; 60].

Одне з пояснень такої сильної залежності в психологічному плані від мультимедійних комп'ютерних технологій дає теорія операціонального інтелекту Піаже Ж., який у роботі «Психологія інтелекту» обґрунтовує те, що провідним фактором інтелектуального розвитку людини є процес

соціалізації [144]. Ранняму дитячому віку властивий високий рівень егоцентризму, отже на сьогодні Інтернет найбільше відповідає міфологічному світосприйняттю маленької дитини. Оскільки міфологічне мислення ніколи не зникає повністю, а тільки витісняється зі свідомості і у процесі подальшої соціалізації людини, воно продовжує жити в несвідомому дорослої людини, то саме воно породжує віру в прикмети й магичні ритуали. З даної точки зору, Інтернет є слухним середовищем для актуалізації багатьох психічних процесів несвідомого, особливо тих, які носять архетипічний характер. Для певної кількості користувачів у психологічному змісті Інтернет стає дверима в той казковий світ, що людина змушена була покинути в міру дорослішання, під тиском об'єктивних умов реального миру. Ці фактори, закладені в природі віртуальної реальності, які знаходять відбиття в психології особистості, впливають на досить велику кількість користувачів дитячої і підліткової вікових категорій. Глобальні перетворення психічних явищ можуть призводити до зміни всієї мотиваційно-особистісної сфери суб'єкта, що може, в свою чергу, мати й негативний характер. Аналіз закономірностей побудови віртуальної ідентичності користувача Мережі викликає інтерес до вивчення способів відтворення своєї соціальної ідентичності, постановки проблеми множинної ідентичності та інших питань. Саме можливість максимального самовиявлення (навіть до невпізнанної самозміни) є однією з розповсюджених причин віртуальної комунікації у найбільш активних її учасників.

У більшості випадків дослідники схиляються до думки про компенсаторний характер такої поведінки в Мережі, як створення віртуальної особистості, що є «максимально керованою самопрезентацією, покликаною компенсувати ті або інші складності, випробовувані користувачем у реальній взаємодії» [215, С. 7]. Віртуальна особистість може створюватися з метою реалізації тих якостей, які не можуть бути втілені в реальному соціальному просторі. Користувачами старшого

підліткового і юнацького віку найчастіше «віртуальна особистість» створюється саме з метою випробування нового досвіду, що може бути пояснено віковим прагненням до самовиявлення, оскільки максимальна включеність в інтернет-середовище простежується саме у цієї соціальної категорії. У цьому віці цю проблему можна розглядати не тільки як інтернет-залежність, а ще як психологічні проблеми, властиві людям цього віку й пов'язані із соціальною адаптацією, оскільки втеча від реальності може бути реалізована у цьому випадку не тільки за допомогою віртуальної реальності. Процес відмови від досить твердих культурних норм завжди повинен супроводжуватися деякою кількістю задоволення.

Саме це задоволення, поряд з іншими факторами, і є вирішальним фактором, що змушує користувачів проводити довгі години за екраном монітора. Можливо, що прагнення до одержання саме такого роду задоволення, і є однією із причин інтернет-залежності. Як вже йшлося, одним з основних його властивостей є те, що віртуальне середовище характеризується набагато меншою твердістю встановлених обмежень на відміну від соціуму, норми якого жорстко регламентовані, і допускає набагато більший ступінь волі для інтернет-споживачів. Можна, наприклад, за своїм вибором управляти інформацією, протягом декількох секунд змінити співрозмовника, на свій розсуд репрезентувати себе для інших будь-яким чином, змінити власну статтю, легко вийти з контакту в будь-який момент у випадку небажаного розвитку подій.

Так, можна вказати певну кількість позитивних впливів на користувачів кіберпростору, які пов'язані, наприклад, з можливістю отримання великої кількості матеріалів з питань, що цікавлять, знайомством з різними точками зору щодо них, що стимулює активність і творчий потенціал. Комунікативна діяльність у мережі Інтернет сприяє підсиленню мотивації оволодіння новими формами та своєрідними правилами спілкування, які існують у віртуальній мережі. Оскільки Всесвітня Павутина сприяє виникненню й активізації міжнародного та

міждержавного спілкування, можна зазначити розвиток когнітивної функції убік інтенсифікації вивчення іноземних мов, актуалізацію культурних і географічних знань. Необхідною умовою існування у віртуальному світі є обирання власного вектору самовизначення, пошуку ідентичності, що здійснюється або за допомогою перенесення у віртуальний простір притаманних властивостей (статі, віку та ін.), тобто через віртуальну реконструкцію соціальної ідентичності, осмислення ціннісних орієнтирів своєї діяльності, через формування себе у віртуальному просторі як активного суб'єкта. Це самовизначення дозволяє людині стати суб'єктом не тільки соціального, але й інформаційного світу. Таким чином, поширення культури віртуальної реальності змушує сучасну людину випробовувати дуалізм віртуального й реального буття: «Наростаючий потік інформації ззовні й неймовірний прогрес віртуальної реальності починає розмивати і без того нечітку межу між об'єктивним сприйняттям й суб'єктивним, що синтезується штучно» [114, С. 8].

Доступність Інтернету широким верствам населення суттєво впливає й на духовний стан людини та зумовлює появу віртуальної реальності, яка у наш час переважно ототожнюється саме з комп'ютерною реальністю та кіберпростором, тому спричиняє віртуалізацію практично усіх галузей суспільства, у тому числі й релігійного життя.

1.3. Конвергентні процеси у сучасному релігійному житті

Віртуалізацію у релігійному житті можна розглядати, з одного боку, як таке явище, що обумовлено становленням інформаційного суспільства, з іншого – треба брати при її розгляді до уваги й ті зміни, які відбуваються саме у релігійному середовищі. Серед теорій, які аналізують стан релігії у сучасному світі, автор вважає доречним звернутися до концепції «конвергентних процесів у релігії», оскільки вона, на наш погляд, дозволяє найбільш повно описати деякі зміни, що відбуваються у сучасному релігійному житті.

Термін «конвергенція» для характеристики релігійних явищ уперше вжив Фрік Г. Спираючись на традицію, засновану Шлейєрмахером Д., він використовував цей термін для «позначення паралельних явищ, схожих процесів у різних релігіях» [103, С. 37]. Мартинюк Е., який є засновником концепції «конвергентних процесів у релігії» у сучасній українській науковій думці, визначає, що на сьогодні конвергентними процесами вважаються такі, «які характерні більше, ніж для однієї релігії а також і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома чи багатьма релігіями» [103, С. 38].

Всім цим процесам властиве наступне:

- 1) усією сукупністю вони підтверджують наявність конвергенції у сучасному релігійному житті;
- 2) стимулюють один одного;
- 3) корегують або впливають один на одного [103, С. 38].

Автор, що цитується, уперше в пострадянській науковій думці виокремив віртуалізацію релігійного життя саме як конвергентний процес. Мартинюком Е. визначені наступні конвергентні процеси:

- «акселерація» - прискорений розвиток явищ релігійного життя (наприклад, у найкоротший термін вихід нових релігійних віровчень на світовий рівень, стрімке зростання кількості християнських і синкретичних церков у країнах Африки, поширення фундаменталізму в ісламських країнах, відродження релігійності в пострадянських країнах, збільшення кількості віруючих і ріст культових споруджень і інституцій на території цих країн та ін.) [103, С. 39]. Найбільш переконливий показник цього прискорення - стрімкий вихід на світовий рівень нових релігійних течій. Деякі з них за одне-два десятиріччя знайшли собі прихильників у багатьох країнах світу. Вражаючим прикладом акселерації в релігійному житті цієї доби є стрімке зростання кількості вірних та майже всіх їхніх інституцій саме у пострадянському просторі.

У акселерації існує багато чинників. Насамперед демографічний, бо прискорення зростання вірних відбувається на підґрунті прискорення у XX столітті збільшення загальної кількості населення землі тощо. Крім того, акселерацію зазнали, як відомо, й інші галузі соціального буття. Зокрема, наука й техніка, прискорений розвиток яких, у свою чергу, дав змогу деяким релігійним явищам набувати глобального змісту з небувалими донедавна темпами. Також прискорене набуття новими релігійними течіями світового виміру навряд чи було б можливим без сучасних засобів комунікації.

Відносно завдань цього дослідження можна стверджувати, що акселерація існує й супроводжує релігійне життя світу та нашої країни й у релігійній царині інтернет-простору. Збільшення кількості віруючих потенційно збільшує кількість споживачів релігійної інформації, у тому числі й за допомогою мережі Інтернет, оскільки найбільший інформаційний спектр розташований саме там. Прискорене придбання новими релігійними рухами (зокрема тими, чия діяльність обмежена лише віртуальним простором) світового масштабу неможливе без сучасних засобів масової комунікації, у першу чергу, глобальної комп'ютерної мережі Інтернет.

- «актуалізація есхатології» - процес, що характеризується посиленням і поширенням у релігійному середовищі відчуттів наближення кінця людства та Всесвіту (сюди входять як уже існуючі концепції, так і нові одкровення). Це обумовлено як соціальними, так і історичними факторами (наближення 2000 року, пророкування Нострадамуса, введення ідентифікаційних систем контролю над особистістю, сучасні глобальні проблеми й катастрофи, поява нових релігійних організацій на ґрунті очікування цієї події та ін.) [103, С. 40]. Есхатологія не може не бути актуальною, бо взагалі є «компонентом релігійних почуттів» [97, С. 73].

Ці релігійні доктрини набувають глобального розповсюдження також за допомогою засобів масової комунікації, які є основними

джерелами поширення есхатологічних настроїв (для віртуальних релігій - фактично єдиними). Ці засоби поширення інформації на даний момент не мають аналогів у минулому завдяки аудіовізуальним та інтерактивним компонентам. Створення Інтернет глобальної всесвітньої Павутини є також, з погляду деяких релігійних діячів християнських напрямків, однією з ознак наближення кінця Всесвіту. Відповідно до християнської концепції, описаної в біблійному Одкровенні Іоанна Богослова, одним з ознак Апокаліпсиса, що наближається, буде поширення Благої Звістки (Євангелія) в усьому світові: «прогрес інформаційних технологій сприяє тому, що здійснюються пророцтва Святого Писання про кінець всесвіту, який наступить тоді, коли Євангеліє буде проповідано по всіх землях всім народам. У масштабах сучасного світу це може бути здійснено завдяки Всесвітній Павутини» [136, С. 64].

- «актуалізація соціальних доктрин» [103, С. 41]. Приблизно у другій половині ХХ століття представники багатьох релігій почали інакше інтерпретувати соціальну практику, залишив надсвітову позицію в пошуках відповідей на актуальні проблеми сучасності. Також характерним у цьому процесі є відверте зростання соціальних доктрин деяких деномінацій зі світськими соціальними вченнями, наприклад, з марксизмом в «теології визволення», з лібералізмом - у деяких положеннях католицької доктрини після II Ватиканського Собору, з соціалізмом - в ісламському світі. Найбільш показовим у світовій тенденції актуалізації соціальних доктрин є затвердження у серпні 2000 року соціальної концепції Руської Православної церкви, у якої взагалі раніш її не було на доктринальному рівні. Прийняття соціальної доктрини цією церквою має неабияке значення для нашої країни, де у неї багато вірних. Як вважають представники релігійних громад сучасної України, «діалог по глобальним проблемам сучасності дуже необхідний» [136, С. 66].

- «американізація» - конвергентний процес, що характеризує посилення впливу США на релігійне життя у світі [103, С. 42]. Роль США

у всесвітній історії другої половини XX століття дозволяє констатувати, що жодна соціальна сфера людської діяльності у глобальному вимірі не залишилась без тієї чи іншої реакції на американську присутність, не залишилося без цього відгуку й релігійне життя. Діапазон реакцій на американський вплив надзвичайно широкий - від прийняття американського розуміння свободи релігії в повоєнних Німеччині та Японії до нового відчуження від усього, пов'язаного з американізацією (синоніми: вестернізація, модернізація) в деяких ісламських країнах на релігійному підґрунті.

Насамперед треба підкреслити, що більшість конвергентних процесів, які констатуються, мають свій початок саме в США. Роль США в релігійному житті світу зумовлена не тільки їхнім виключним становищем як єдиної наддержави сучасності, але й особливою історією релігій в цій країні, характерною особливістю якої в повоєнні роки є прагнення до послідовного дотримування свободи совісті в умовах релігійного плюралізму.

На терені України діє вже багато релігій американського походження (пізній протестантизм, нові релігійні течії). Багато американських релігійних організацій надають гуманітарну допомогу віруючим і невіруючим України, співпрацюють по деяких соціальних програмах. Більшість закордонних місіонерів прибувають у нашу країну саме із США.

- «вельтизація» - прагнення в діяльності представників різних релігійних організацій до створення всесвітньої організації, що об'єднає всі релігійні традиції на ґрунті подолання існуючих розбіжностей (наприклад, Парламент світових релігій, у діяльності якого беруть участь представники багатьох деномінацій) [103, С. 43].

Глобальна комп'ютерна мережа сприяє виникненню таких проектів у своєму інформаційному просторі. У Інтернеті прикладами подібних проектів можуть служити Інтернет-церква [21], яку створено представникам католицизму, іудаїзму, ісламу та протестантизму та інші

віртуальні церкви [19], діяльність яких спрямовано на задоволення духовних потреб інтернет-користувачів поза залежністю від їхніх релігійних поглядів. Це обумовлено, насамперед, масовістю аудиторії, публічністю подібних проектів, можливістю ознайомлення з результатами діяльності для будь-кого бажуючого, прагненням до створення неординарного проекту, що мав би високий рейтинг відвідування та ін.

- «віртуалізація» - зростання ролі кібернетичних засобів у сучасному релігійному житті [103, С. 43]. Тут ми лише зауважимо, що згідно з думкою Мартинюка Е., практично всі релігійні організації розповсюджують інформацію стосовно своєї діяльності в Інтернеті, використовують не тільки інформаційні, але й інші інтернет-ресурси (як приклад можна навести інтерактивні та мультимедійні, які істотно впливають на уяву користувача) і прагнуть до максимально ефективного заповнення цього інформаційного простору: «головне завдання релігій полягає у тому, щоб зробити цей світ краще, а у сучасному світі це завдання краще реалізується завдяки Інтернету» [136, С. 66]. Наприклад представниками УПЦ (МП) та іудаїзму створено єдину систему конфесійних ресурсів (у пострадянському релігійному Інтернеті це перші проекти). Також для зручності користувачів зроблено каталоги, що надають можливість навігації по конфесійним інтернет-ресурсам. З'являються віртуальні релігії, що існують лише в межах кіберпростору. Деякі релігійні обряди здійснюються за допомогою Інтернет та набувають певної трансформації. Можна констатувати появу нової категорії віруючих «кібервіруючі», які задовольняють свої духовні й релігійні потреби винятково за допомогою Інтернету. На сьогодні в інтернет-просторі знаходять своє відбиття всі актуальні релігійні процеси як у конфесійній, так і у світській інтерпретації (тут маються на увазі неконфесійні сайти, що висвітлюють релігійну тематику). Деякі інтернет-проекти мають поліфункціональне призначення: вони є й прикладами міжрелігійного співробітництва і віртуальними релігіями водночас.

- «глобалізація» - виникнення й поширення явищ, які мають наддержавний характер (наприклад, відродження будистських і індуїстських традицій, міжнародні конфлікти на релігійному ґрунті, особливо ті, які супроводжуються війнами та ін.). Усе це пов'язано з стрімким процесом світової глобалізації, яку можна позначити як «...процес формування єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору на базі нових, переважно інформаційних, технологій» [102, С. 241]. Це якісно нове явище на сучасному етапі розвитку людства, провідною характеристикою якого, в свою чергу, виступає «...всеохоплююча затребуваність певних продуктів матеріальної культури, наприклад, інформаційних технологій...» [62, С. 12].

Мартинюк Е. особливо підкреслює, що сучасні засоби масової комунікації можуть надати глобального виміру практично кожному релігійному явищу [103, С. 43]. Глобалізація невід'ємна від технологічного прогресу, зокрема, комп'ютерів і мереж, які їх об'єднують, що дозволяє переборювати просторові й часові границі, що, у свою чергу, стимулює глобалізаційні процеси, про що вже йшлося у нашому дослідженні.

- «діалог» - процес, спрямований на встановлення співробітництва й взаєморозуміння між релігійними традиціями (залежно від сторін, що беруть участь, цей процес поділяється на міжконфесійний (наприклад, між католиками та православними), або на міжрелігійний) [103, С. 44]. Міжрелігійний діалог - це «будь-яка форма пошуку взаєморозуміння між представниками різних релігій и конфесій» [51, С. 4], тому призначення діалогу в релігійному житті - встановлення толерантних відносин між його учасниками, а також можливе співробітництво в соціальній сфері й зближення позицій на ґрунті поважного ставлення до світогляду представників інших релігійних віровчень. У більшості релігійних організацій є як прихильники, так і супротивники діалогу.

Оскільки протікання глобалізаційних процесів супроводжується прискоренням діяльності усіх систем інформаційного обміну, тому

«логічним стає звернення к питанням можливості проведення міжрелігійного діалогу у Інтернеті» [136, С. 61]. У наш час мережа Інтернет може стати одним з провідних засобів здійснення міжконфесійного й міжрелігійного діалогу завдяки загальному доступу та посиленому інтерактивному компоненту. Про це свідчать, наприклад, веб-конференції за участю представників різних віросповідань, міжконфесійні й міжрелігійні чати й форуми, віртуальні релігійні проекти, у яких беруть участь представники різних релігій та ін.

- «егосинтонізація» - зростання значення особи в релігійному житті у другій половині ХХ століття в умовах загального зростання значення особистості, обумовленого багатьма факторами, а також суто релігійними конвергентними процесами, наприклад: плюралізм, віртуалізація й т. ін. [103, С. 45]. У більшості релігій почали значно уважніше ставитися до особистості віруючого, що можна побачити й у появі вибору засобів залучення до життя в громаді, зменшенні вибагливості до інших, індивідуальній праці з ними та багато іншому. З другого боку, сучасний релігійний плюралізм та особисте зростання для людей значення свободи дає можливість кожній людині послідовно відчувати своє ставлення до релігії як приватну справу.

- «екзотеризація» - можливість зробити доступним масовому споживачеві за допомогою мас-медіа, Інтернету те, що в багатьох релігійних традиціях було доступно тільки обмеженому колу осіб [103, С. 45]. Інтернет підсилює цю тенденцію, оскільки в ньому розташовується незрівнянно більший інформаційний спектр, й до того ж можна спостерігати зростання популярності Всесвітньої Павутини як джерела одержання інформації.

- «зростання інклюзивізму» - зміна ставлення до іновірців у багатьох релігійних традиціях (як приклад можна привести можливість присутності на молитовних зборах всім бажаючим незалежно від віросповідання), а також визнання однакових шансів на порятунок для представників інших

віросповідань або визнання всіх релігій як прагнення до однієї мети [103, С. 45].

Завдяки тому, що практично всі релігійні напрямки присутні в інтернет-просторі та відсутності у ньому обмеження у задоволенні релігійних та духовних потреб, можна констатувати у віртуальному просторі наявність релігійного плюралізму, який підсилює цей конвергентний процес саме у віртуальному середовищі.

- «консюмеризм» - процес, який спочатку характеризував лише процес поширення протестантизму із США на весь світ, що разом з релігійною формою експортує північноамериканські життєві стандарти, менталітет і систему цінностей за межі США і Канади, насамперед у Латинську Америку й Африку [103, С. 46]. Нині можна констатувати, що активним об'єктом консюмеризму є й постсоціалістичні країни та те, що з Америки його експортують не тільки протестанти, але і представники інших деномінацій, наприклад мормони, євреї за Ісуса, та інші нові релігійні течії.

- «паксизація» - один із конвергентних процесів у релігійному житті другої половини ХХ століття, що свідчить про зростання числа так званих світових релігій [103, С. 46]. У релігієзнавстві за критерієм поширеності та такими первинними ознаками, як доступність, подолання етноцентризму та ін., традиційно до світових релігій вважали належними християнство, іслам, буддизм та, з деякими застереженнями, іудаїзм. Зараз на цей статус може претендувати майже кожна релігія.

- «раціоналізація культових дій» - конвергентний процес у релігійному житті, що характеризує тенденцію зростання у значної кількості віруючих раціонального тлумачення і ставлення до різних культових дій [103, С. 46]. Зокрема, з цього ставлення випливає, що, наприклад, піст - це розумне регулювання дієти, обрізання - необхідна гігієнічна процедура й т. ін.

- «ревівалізм» - характеризує тенденцію відродження релігії взагалі, як то було в постсоціалістичних країнах, та пробудження інтересу до релігії в молоді в західних країнах, однією з ознак якого стало бурхливе зростання нових релігійних течій у дусі, притаманному аналогічним пробудженням в історії США, головним чином у деномінаціях протестантського спрямування [103, С. 46].

- «синкретизм» - об'єднання у свідомості певної кількості віруючих і у віровченнях деяких релігійних організацій доктрин двох і більше релігій (наприклад, більшість американських християн вірять у карму й реінкарнацію) [103, С. 46]. Синкретизм є головною відмітною рисою певної кількості нових релігійних течій, а також низки віртуальних релігійних рухів.

- «уніфікація екстеріоризації» - процес, що характеризує однакові можливості для релігійних організацій незалежно від юридичного статусу, конфесіональної приналежності, кількості прихильників і ряду інших факторів у місіонерській, просвітницькій та інших видах діяльності [103, С. 47].

Цей процес нерозривно пов'язаний з віртуалізацією релігійного життя, оскільки саме Інтернет, завдяки доступності в технічному й матеріальному планах як засобу розміщення інформації [103, С. 43], допомагає максимально втілити цю тенденцію, особливо для користувачів Інтернету. Наведені процеси дозволяють глибше розглянути характер змін у сучасному релігійному житті (зокрема при розгляді впливу віртуалізації на сучасне релігійне життя), а також прослідити зміни у динаміці такого складного феномена, як релігія, як на рівні приватних тенденцій, так і в цілісному аспекті. Огляд конвергентних процесів у сучасному релігійному житті дозволяє також ще раз обґрунтувати висновок щодо загальної кореляції усіх вищезазначених тенденцій з віртуалізацією, що, в свою чергу, доводить необхідність її виокремлення й подальшої характеристики.

- «фемінізація» - конвергентний процес у релігійному житті, який виявляється у зростанні в ньому ролі віруючих жінок [103, С. 47]. Цей процес корелює з осмисленням у європейській думці філософії жіночого існування. У контексті фемінізму світоглядні, моральні, етичні та ін. цінності виявляються надто відмінними від узвичаєних для суспільства, яке базується на патріархальних устоях. Пригнобленню жінки сприяли й деякі релігійні традиції (зокрема, іслам, християнство). Внаслідок феміністичного руху місце жінки у суспільстві змінюється, «стереотипи жіночого виховання входять у суперечність з вимогами сучасного індустріального та постіндустріального суспільства» [15, С. 14], оскільки орієнтація на досягнення успіхів як соціальна норма вимагає від жінки компетентності, самостійності у прийнятті рішень нарівні з чоловіками. Все це безумовно є наслідком загального політичного поліпшення становища жінок у суспільстві. У релігійних організаціях взагалі зростає розуміння ролі жінки у справі відтворення релігії. Крім того, у багатьох протестантських організаціях та громадах прогресивного іудаїзму жінки обіймають деякі посади, які раніше належали лише чоловікам, наприклад, усі рівні священства, включно до єпископа, в англіканській церкві, жінки-рабини в іудаїзмі та ін. Остання зміна не знаходить підтримки у багатьох інших деномінаціях (ісламі, католицизмі, православ'ї).

- «харизматизація» - конвергентний процес, що характеризується поширенням серед християн, практично всіх напрямів, у багатьох країнах світу пошуку таких форм культової практики, які у свій час застосували перші християни, а наприкінці минулого століття відродили п'ятидесятники [103, С. 47]. Це, насамперед, бажання отримати харизму в цьому житті, віра в те, що минулася епоха Бога Отця, минається - Бога Сина, наступає ера Бога Духа. Тому застосовується глосолалія. Людина радіє й у прямому й переносному значенні, вважаючи, що отримала дари Святого Духа. За деякими даними, більш ніж третина сучасних християн

сприймали ці дари. Поширення харизматичних деномінацій має місце й в Україні.

Розгляд конвергентних процесів дозволяє поглибити аналіз такого складного соціального феномену, як релігія. У ракурсі дисертаційного дослідження, концепція конвергентних процесів багато у чому дозволяє зрозуміти ті зміни, які відбуваються у сучасному релігійному житті під впливом інформаційного прогресу.

1.4. Особливості взаємодії релігійних організацій з системою сучасних ЗМІ

Одним з найпотужніших елементів, що впливають на світосприйняття людини, є засоби масової інформації. У своїй сукупності вони охоплюють усі сфери життєдіяльності суспільства. ЗМІ у сучасному суспільстві – «це один з провідних факторів адаптації людини к значно ускладненим соціальним відносинам, способу буття у світі, який стрімко змінюється, залучення до культури та усього багатства духовного життя» [115, С. 77], оскільки практично усі світові спільноти більш-менш підключені до глобального інформаційного простору. Це зумовлює необхідність аналізу взаємодії релігійних об'єднань із системою сучасних ЗМІ та визначення місця релігійної інформації у традиційних мас-медіа, таких як преса, радіо, телебачення та у віртуальному просторі зокрема.

Терміном «мас-медіа» спочатку позначали засоби поширення масової, тиражованої культури, які сприяли забезпеченню процесу масової комунікації. Масова комунікація, в свою чергу, розглядалася у працях деяких дослідників, тих, що займалися вивченням її функціонування, формуванням суспільної думки та низкою інших питань. В цих роботах засоби масової комунікації переважно трактувалися як «духовно-практична діяльність, що має своєю функцією впровадження в масову свідомість певної системи цінностей» [170, С. 9]. Масово-комунікативна діяльність у сукупності всіх її сторін у дослідженнях, у журналістиці

зокрема, отримала назву «засоби масової інформації» (ЗМІ), які визначають «засіб систематичного поширення повідомлень серед чисельно великих, розосереджених аудиторій з метою затвердження духовних цінностей і надання ідеологічного, політичного, економічного або організаційного впливу на оцінки, думки й поведінку людей» [13, С. 12]. Засоби масової інформації можна охарактеризувати також як «...канали інформаційної трансляції, покликані задовольняти потреби масової аудиторії у всебічній соціальній орієнтації...» [112, С. 24].

Відповідно до впроваджених досліджень, доведено, що в соціумі ЗМІ виконують наступні функції:

- 1) соціальну - забезпечення зв'язку між різними елементами суспільства;
- 2) економічну - насичення інформацією господарюючих суб'єктів для прийняття управлінських рішень;
- 3) політичну - поширення інформації державних органів управління, політичних партій і рухів і т.д.
- 4) державну - забезпечення органів влади й державного апарата необхідними даними, у тому числі й для забезпечення державної безпеки.
- 5) інформаційну - задоволення потреб в інформації щодо важливих сфер діяльності соціуму [13, С. 14].

Можна погодитися з думкою, що сформовані в глобальному масштабі світового співтовариства інформаційні відносини, які виникають за допомогою ЗМІ, служать підставою формування цілісності системи ЗМІ, яка проявляється в наступному:

- задоволенні інформаційних потреб особистості, груп і організацій, сприянні їх активній участі в процесах економічного, політичного й культурного життя суспільства;
- об'єктивному й всебічному відображенні умов функціонування суспільства;

- зібранні, виробництві й поширенні інформації відповідно до динаміки суспільного розвитку;
- створенні й збагаченні духовного потенціалу суспільства;
- використанні для подальшого інформаційного прогресу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;
- забезпеченні реалізації функцій ЗМІ відповідно до процесів їх актуалізації, викликаних зростанням інформаційних потреб суспільства [170, С. 18].

Розвиток інформаційної сфери спричинив модернізацію ЗМІ, однак масова культура, яка формує суспільство попиту, різко знижує якість інформаційного продукту, оскільки переважна більшість інформаційного поля заповнена комерційно вигідними матеріалами. Це призводить до істотних змін у інформаційному медіа-контексті: пріоритетне місце віддається матеріалам, орієнтованим на категорії населення, що мають більш високий рівень доходу. Для інших категорій населення найбільший блок інформаційного поля заповнюється розважальними програмами та новинами, внаслідок чого понижується кількість інформаційно-аналітичних, культурних, релігійних та інших видів програм. Фінансова залежність від матеріалів, що розміщуються, породжує пріоритетні економічні стимули функціонування ЗМІ. Це істотно позначається на якості інформаційного продукту, що відображується, насамперед, у недостатній поінформованості аудиторії про діяльність найважливіших соціальних інститутів (у тому числі й релігійного): «ЗМІ створюють, програмують...нашу реальність. Вони формують суспільну думку та ідеологічні ілюзії. Інформаційні продюсери стають кастою жерців, яка керує та маніпулює реальністю» [46, С. 83].

Термін «медіакультура» уведений в науковий обіг для позначення особливого типу суспільства, який можна визначити як «сукупність інформаційно-комунікативних засобів, матеріальних та інтелектуальних цінностей, вироблених людством у процесі культурно-історичного

розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості й соціалізації особистості» [106, С. 44]. Медіакультура містить у собі встановлені механізми, правила передачі й сприйняття інформації, що дозволяє їй виступати однією зі складових, формуючих світогляд особистості і її розвиток, а саме, здатність сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, тобто ту інформацію, яку людина одержує за допомогою ЗМІ.

У сучасному світі, де підвищується значущість інформації, а отже, і засобів, що її поширюють, релігії не тільки не стоять осторонь розвитку сучасної інформаційної галузі, а й активно її використовують задля підвищення ефективності деяких напрямків своєї діяльності: місіонерської, просвітницької та ін. Взаємодія релігійних об'єднань з засобами масової інформації має ряд специфічних рис, які суттєво впливають на їх діяльність. Головний вплив ЗМІ на релігію у сучасному суспільстві полягає насамперед у тому, «як саме релігійні напрямки сприйматимуться суспільною думкою» [136, С. 63]. При цьому слід зазначити, що є низка відмінностей при висвітленні релігійної тематики світськими й конфесійними ЗМІ, тому у даному розділі визначення місця релігійної тематики буде розглянуто у двох напрямках: присутність релігійної тематики у світських ЗМІ та особливості подачі релігійного матеріалу конфесіональними ЗМІ.

Можна умовно виділити два рівні розгляду релігійної тематики світськими ЗМІ. Найбільш поширена журналістика для масової аудиторії, що публікує матеріал на релігійну тему, тільки якщо він пов'язаний з актуальними резонансними подіями незалежно від позитивного або негативного концептуального навантаження. Саме на цьому рівні середньостатистичний реципієнт одержує основну інформацію про релігію й формує своє сприйняття релігійного життя у сучасному суспільстві «на основі думки ЗМІ» [136, С. 63].

Світські ЗМІ публікують також аналітичні матеріали релігійного змісту, які розміщуються у загальних або спеціалізованих (у тому числі

наукових) ЗМІ, присвячених релігійній тематиці (наприклад, «НГ-релігія», «Дзеркало тижня», «Релігійна панорама» та ін.). Головною метою у висвітленні подій релігійного життя для таких ЗМІ є найбільш об'єктивний погляд на події, або відсутність демонстрації конфесіональної належності авторів. Релігія там розглядається як соціально-політичний інститут, рівень розгляду якого на декілька порядків вищий, ніж у попередній групі публікацій на цю тему, оскільки їх головна мета - дати об'єктивну оцінку подіям релігійного життя, зазначити соціокультурні фактори, які істотно впливають на перебіг подій, що розглядаються, тобто не просто повідомити про якийсь факт, а проаналізувати. У процесі даного дослідження виникає закономірне питання: які саме аспекти релігійного життя висвітлюються цими ЗМІ і як сприймає у такий спосіб передачі релігійну інформацію суспільство? Перш за все, зауважимо ще й те, що світські ЗМІ зазвичай розглядають релігійні події переважно у наступних контекстах: новини релігійного життя (конференції, офіційні церемонії, ювілеї, участь релігійних ієрархів у публічних подіях тощо) та інформація про офіційні релігійні свята. Також зазвичай ЗМІ звертаються до представників духовництва задля моральної оцінки подій, які відбуваються у суспільстві взагалі, та у житті релігійних організацій зокрема. Ще один аспект релігійного життя, який зазвичай висвітлюється у світських ЗМІ – це скандали у релігійному житті. Згідно з думкою представників деяких релігійних напрямків, «інформаційні технології дуже сильно впливають на діяльність церкви у сучасному соціумі, особливо коли мова йде про розповсюдження негативної інформації» [136, С. 63].

Взаємодія ЗМІ і релігійних громад ускладнена тим, що ЗМІ виступають посередником між суспільством і окремими споживачами інформації та у цьому випадку мають справу з особливою цариною відтворення як суспільства в цілому, так і кожної людини. З початку свого існування ця форма масової свідомості є одним з духовних фундаментів суспільства та одним з могутніх факторів соціальної інтеграції й

ідентифікації. Водночас релігія як соціальний інститут має різноманітні соціальні, політичні й економічні форми. Але ж як свідчить аналіз загальної інформації щодо неї, висвітлення діяльності релігійних спільнот, як традиційних для України, так і нових, займає, на наш погляд, незначне місце в загальному масиві сучасної тематики мас-медіа. Інформація про релігійне життя поступається у кількісному та якісному вимірі політиці, економіці, спорту, шоу-бізнесу - ця тематика представлена в сучасних ЗМІ набагато докладніше й різнобічно, однак, як ми розуміємо, це не знижує роль релігійного фактору у суспільстві. Огляд поворотних моментів історії XX століття свідчить, що «саме релігія наразі стає однією з головних причин виникнення резонансних подій, у тому числі й тих, які безпосередньо не завжди пов'язані з нею. У більшості конфліктів, що тривали наприкінці XX століття й перейшли в нове сторіччя, є в наявності релігійна складова: «Люди ніколи не чинять зло у такому повному обсязі і з такою радістю, як заради своєї віри» [110].

Вочевидь, що в умовах глобалізації й динаміки розвитку сучасного суспільства релігії мають оптимізувати взаємодію зі ЗМІ для того, щоб у медіа-просторі надавалася споживачеві можливість ознайомлення з релігійним інформаційним спектром у такому контексті, який влаштовував би світських та релігійних споживачів інформації. Існує думка про те, що такий стиль інформації щодо релігії впливає з того, що вона недостатньо затребувана сучасним суспільством. Але не має сумніву, що за всіх часів висвітлення подій релігійного життя мало велике значення для людства з багатьох причин. З огляду на досить високий рівень релігійності сучасного українського суспільства, у даний період інформація про релігію є необхідним компонентом інформаційного спектра.

Розгляд конфесійних засобів масової інформації ускладнений відсутністю науково проаналізованих даних щодо них та їх цільову аудиторію, специфіку фіксування рейтингу, особливості функціонування в регіонах та ін. У цьому підрозділі ми робимо спробу надання

узагальнених відомостей про діяльність конфесійних видань і пропорційності заповнення медійного інформаційного поля релігійною тематикою, що базуються на соціологічному дослідженні, здійсненому автором дисертаційної роботи.

Нижче буде викладено результати моніторингу конфесійних засобів масової інформації України. Слід зауважити, що зараз немає точних офіційних даних стосовно конфесійної системи ЗМІ, яка оформлюється після прийняття Закону України «Про свободу совісті й релігійних організацій» у 1991 році, коли релігійні організації одержали можливість отримати статус юридичних осіб і відповідні можливості самостійно займатися видавничою, освітньою й просвітницькою діяльністю та вести незалежну від держави інформаційну політику.

Зі всіх діючих конфесій найбільша кількість друкованих видань належить Українській Православній Церкві (далі УПЦ (МП)). Крім традиційних єпархіальних видань (наприклад, «Православна газета», «Голос православ'я», «Літопис православ'я», «Свята Русь», «Рятуйте наші душі!», «Справедливість», «Християнська батьківщина»), їй також належать різноманітні тематичні видання: для військових «На варті», для молоді «Віра й культура», а також дитячі газети й журнали. Більшість із них двомовні або російськомовні. Періодичність виходу цих видань - один раз на місяць або раз у два місяці. У них переважно публікуються новини, офіційні документи, пастирські послання, матеріали на соціальну або політичну тематику.

Українська Православна Церква Київського Патріархату (далі УПЦ КП) має близько 20 видань, з яких лише два видаються регулярно – газета «Голос православ'я» та часопис «Інформаційний бюлетень УПЦ КП». «Голос православ'я» друкує переважно новини, офіційні матеріали й критичні статті щодо інших конфесій - переважно УПЦ (МП). «Інформаційний бюлетень УПЦ КП» складається з офіційних повідомлень, інформації про діяльність глави Патріарха Філарета і дайджесту статей

інших видань. Інколи висвітлюється соціальна проблематика. Друковані видання цього релігійного напрямку українськомовні, за винятком «Інформаційного бюлетеня», у якому зустрічаються російськомовні статті, передруковані з інших видань.

З невеликої кількості друкованих видань Української Православної Автокефальної Церкви (далі УАПЦ) можна виокремити також два головних видання - «Наша віра» і «Успенська вежа», які насамперед акцентують увагу на культурологічних і соціальних аспектах релігійного життя, а також на новинах про УАПЦ і деяких інших релігійних течій (переважно християнських).

Досить велику кількість друкованих видань має Українська Греко-католицька Церква (далі УГКЦ) (за кількісними показниками трохи меншу, ніж УПЦ (МП)). Кожна єпархія має власне видання. Газета «Нова зоря» Івано-франківської єпархії виходить щотижня і є у всеукраїнській передоплаті. Досить багато налічується й парафіяльних видань, які не мають чіткої хронології виходу. УГКЦ налічує найбільше видань для молоді: на всеукраїнському рівні випускається газета «Вірую», у якій містяться матеріали на соціально-політичні, богословські теми, новини Церкви й організації «Українська молодь - Христові», що й видає цю газету. Свої видання мають комісії у справах молоді у Львові та Івано-Франківську - «Храм» і «Світло правди». Молодіжна тема висвітлюється й у газетах інших молодіжних організацій при УГКЦ, які видаються студентами духовних семінарій і Львівської Богословської Академії. У газеті «Дзвіниця» надається перевага матеріалам навчального, соціального й історичного змісту. Науково-культурологічний альманах «Київська Церква» пропонує увазі наукові праці з історії Церкви, української культури та богослов'я. Більшість із названих греко-католицьких видань не мають великих тиражів - максимум 4-5 тисяч екземплярів. Агентство релігійної інформації видає щомісячний «Бюлетень АРІ» з новинами

релігійного життя в Україні й у світі, насамперед - новинами Католицької Церкви.

Римо-католицька Церква (далі РКЦ) утримує невелику кількість друкованих видань. Загальноцерковне видання «Парафіяльна газета» виходить двічі на місяць, поширюється в діоцезіях РКЦ та пропонує новини з життя Римо-Католицької Церкви. Як катехічне доповнення до «Парафіяльної газети» виходить щомісячне видання «Проповідник», окрім того, кожна діоцезія має своє видання. Домініканське видавництво «Кайрос» видає «Бюлетень релігійної інформації» - дайджест статей на релігійно-соціальну тематику з українських засобів масової інформації.

Серед протестантських релігійних організацій за кількістю друкованих видань перше місце належить церквам харизматичного напрямку. Провідна мета їх видань полягає у євангелізаційній роботі, тому що згідно з думкою представників деяких протестантських конфесій, «ми не повинні критикувати ЗМІ та їх методи подання матеріалу, а наповнити їх своїм змістом, альтернативною інформацією та зробити її доступною усім бажачим» [136, С. 63]. Наприклад, газета «Християнський світ» виходить двічі на місяць і подає інформаційний матеріал з життя різних християнських церков України й світового протестантизму, а також аналітичні статті богословського, суспільного й науково-релігійного характеру. Серед видань Євангельських християн баптистів варто виокремити журнал «Євангельська нива» і газету «Воскресіння», а також газету для глухонімих віруючих «Голос у пустелі». П'ятидесятникам належать видання «Голос надії», «Вірую», «Світло Воскресіння» та журнал «Благовісник». В Україні також існує ряд періодичних видань, де чітко не визначена конфесіональна приналежність, (т.з. міжденомінаційні видання, наприклад, «Християнство сьогодні»). Характерною рисою протестантських періодичних видань є матеріали, призначені для знайомства читачів з основами віровчення. Також треба відзначити, що саме християнські видання найбільш розповсюджені на території України.

Окрім них в Україні представлена невелика кількість мусульманських та іудейських релігійних періодичних видань. Серед мусульманських видань варто назвати газети «Аль-Баян», «Аппаїд» та «Мінарет» - щомісячне видання Духовного Управління мусульман України, у якому представлені основні концепції з соціальних, духовних питань, інформація про діяльність ДУМУ, секти в ісламі та їх відмінність від ортодоксальної віри, анонси конференцій, тлумачення свят і життя пророків. Також Духовне Управління мусульман України видає тематичні буклети: серія «Врата Добра», яка розповідає про вахабітські радикальні рухи, «Плоди віри», у якому висвітлюються основи віровчення, «Культура й моральність в ісламі», що знайомить з побутовими й ритуальними звичаями. Видається друком кілька видань для дітей. Деяким регіональним мусульманським громадам також належать друковані видання, однак вони зазвичай не поширюються за межі громади. Значна кількість друкованих видань контролюється Духовним Управлінням мусульман, що свідчить про централізованість конфесійної преси.

Іудейські релігійні видання налічують трохи більшу кількість періодичних видань, ніж мусульманські. Серед них варто виділити такі газети як «Шаббат», «Шомрей шабос», «Нер», «Тхія», «Шаббат-Шалом», у яких, насамперед, висвітлюється діяльність іудейських громад, молитовні й богослужбові практики, матеріали освітнього змісту, а також спеціальні видання для дітей і молоді. Практично всі друковані видання даного релігійного напрямку поширюються, в основному, в межах громад, але є й регіональна та загальноукраїнська передплата на деякі з них.

Провідну позицію у висвітленні релігійного життя сучасної України конфесійною пресою займають новини окремого релігійного напрямку, матеріали про основи віри, більшість видань фокусують увагу на культовій практиці й релігійних святах. Для православних напрямків, зокрема (УПЦ (МП) та УПЦ КП) та ісламу характерний акцент уваги також на міжконфесійних конфліктах, розколах і протистояннях. Представники

УПЦ (МП), наприклад, мотивують це тим, що «інші конфесії посягають на канонічну територію Української Православної Церкви» [136, С.65]. РКЦ, навпаки, акцентує увагу читача на проблемах міжконфесійного та міжрелігійного діалогу. Згідно з їх думкою, «особливість міжрелігійного діалогу в Україні полягає у тому, що, по-перше, із проблем церковної ієрархії він перейшов у проблему пересічних віруючих. По-друге, роздробленість християнства негативно впливає на статус релігії у світському суспільстві» [136, С. 65]. Друковані видання іудейських та мусульманських видань розраховані на членів їх громад, а ось друковані видання, які реалізуються протестантськими напрямками, навпаки, призначені для євангелізаційної роботи. Ще однією темою, що пропонується читачеві релігійною пресою, є релігія й мораль, яка висвітлюється в рубриці, присвяченій соціальним проблемам, що свідчить про зростаючу актуальність проблем біоетики.

Релігійні напрямки практично не мають видань аналітичного характеру, тематичний спектр матеріалів друкованих видань дуже обмежений. Для порівняння зауважимо, у світських виданнях, які присвячені релігійній тематиці (наприклад, спеціальний додаток до «Незалежної газети» - «Релігія»), охоплюється набагато більший тематичний спектр: соціальна робота релігійних організацій, релігія й наука, релігія й світська культура, релігія й право тощо. Такі видання збільшують обсяг уваги до тем, які корелюють з інформаційними запитами читачів, але внаслідок низької платіжної здатності більшої частини українського населення, передплата на газети й журнали як конфесійного, так і неконфесійного характеру, а також можливість їх роздрібного придбання в Україні доволі обмежена. Таким чином, вплив конфесійної преси зменшився разом із зменшенням її аудиторії. Це також спричиняє як скорочення інформаційного об'єму в структурі окремого видання, так і погіршення якості інформаційного змісту.

У конфесійних радіопередачах провідними темами є основи віровчення й канонічні аспекти певного релігійного напрямку. Кількість часу, що віддається іншим тематичним напрямкам, досить незначна. Якщо виникає резонансна ситуація, що хвилює громадськість, час ефіру може бути присвячено обговоренню такої проблеми (наприклад, у період виборів підвищена увага надається участі священнослужителів у політичному житті й питанням релігії та права, у переддень великого релігійного свята акцентується увага на тлумаченні його історії, значенні тощо). Варто відзначити, що такі актуальні теми, як релігія й політика, релігія та освіта, релігія та етика та ін. практично не присутні в інформаційному полі більшості радіоканалів. Мало використовується як прямий, так і опосередкований (листи, відгуки) інтерактивний зв'язок. На наш погляд, сучасний модернізований радіоканал, орієнтований на розширення аудиторії, повинен раціонально й професійно стимулювати діалог зі слухачами.

Телеефір є найбільш неінтенсивно заповненим релігійною тематикою. На центральних каналах вона представлена тільки однією п'ятихвилинною передачею «Ранкова молитва», що транслюється о 06.00 щодня. На регіональних каналах означена тема має переважно або ознайомлювальний огляд (наприклад, «Православний календар»), або проповідь (наприклад, протестантські напрямки, переважно харизмати й п'ятидесятники («Блага звістка з Рикком Реннером», «Земля Ісуса» та ін.)). Іноді в аналітичних передачах, що транслюються на регіональних каналах, («Невипадкові зустрічі», «Дивіться, хто прийшов!») висвітлюються резонансні події, які мають релігійну основу, або ж до участі в них запрошуються представники релігійних організацій, найбільш розповсюджених на території України (зазвичай, це представники православ'я) для оцінки цих подій.

Максимальна тривалість передачі на релігійну тематику займає не більше півгодини. Представники релігійних організацій пояснюють

мінімальне заповнення телевізійного ефіру тим, що телебачення є найдорожчим засобом масової інформації. Варто відзначити, що ці передачі виходять у ефір не в прайм-тайм (тобто час, коли транслюються найбільш рейтингові програми), а у той час, коли включеність аудиторії менша. Зазвичай трапляється, що через різні фактори, передачі на релігійну тематику знімають із телеефіру (наприклад, «Світ православ'я»). Деякі місцеві телеканали намагаються надавати більше часу релігійній тематиці, але, внаслідок обмеженої території трансляції, великого розголосу ці передачі не набувають.

Проблемні аспекти у взаємодії релігійних організацій і ЗМІ виникають, перш за все, тому, що засоби масової інформації, на думку більшості дослідників, діють як «однобічний процес, покликаний задовольняти потреби масової аудиторії» [106, С. 29]. Вони функціонують як засоби дослідження й відображення життя сучасного суспільства, й лише зокрема, такої важливої сфери, як релігійна. У такому ракурсі співробітництво ЗМІ й релігійних організацій практично неефективне для останніх, але ЗМІ розглядаються представниками релігійних напрямків як «духовно-практична діяльність, що має своєю функцією впровадження в масову свідомість певної системи цінностей» [193, С. 94], у даному випадку, необхідної з погляду суб'єктів-носіїв релігійного світосприйняття. Саме тому релігії прагнуть оптимізувати методи роботи зі ЗМІ. Однак, механізми роботи традиційних ЗМІ не задовольняють інформаційні потреби релігійних організацій, тому що з погляду принципів роботи ЗМІ найбільш важливими характеристиками інформації є її обсяг, зміст й комерційна складова. Виходячи з цих характеристик, здійснюються правила відбору інформації, яка заповнює сучасне медіа-поле, висвітлення подій релігійного життя в тому контексті, який міг би задовольнити потреби релігійних організацій і не приводив би до неправильної інтерпретації фактів не укладається у формат ЗМІ.

Окрім правил відбору матеріалу, існує ряд інших гострих моментів взаємодії релігії та ЗМІ. Насамперед це стосується нестачі професійних репортерів, які спеціалізуються на релігійній тематиці: на основних теле- і радіоканалах висвітлення релігійного життя проводиться, як правило, політичними оглядачами, тим часом релігія є специфічною темою й потребує підготовленої людини, яка розуміє специфіку релігійних питань. У свою чергу, проблема некваліфікованого висвітлення світськими ЗМІ релігійного життя має також і зворотний ефект: релігійні організації не довіряють ЗМІ та, щоб запобігти перекручуванню інформації, інколи відмовляються співробітничати з мас-медіа. До проблеми перекручування релігійної інформації у світських ЗМІ додається відсутність точок дотику в дискурсі мас-медіа та релігійних організацій. На думку священнослужителів, «...медіа покликані служити людській гідності в той спосіб, щоб допомогти впровадити праведне життя й жити в спільноті. Спілкування за допомогою медіа дає як суспільству, так і окремій особі унікальні шанси, оскільки сприяє духовному удосконаленню в багатьох аспектах...» [193, С. 247].

Як ми вже зауважували, сьогодні релігії не можуть ігнорувати співпрацю з засобами масового тиражування інформації, особливо в період інтенсивного розвитку інформаційної сфери, яка зумовлює підсилення ролі ЗМІ у ряді напрямків суспільної діяльності. Для фіксування уваги аудиторії ЗМІ вимагають резонансу, що на прикладі релігії має форму скандалу. Як наслідок, релігійна тематика, представлена у світських ЗМІ, найчастіше неадекватно відображена, оскільки ЗМІ не тільки повідомляють факти, але й надають їм оцінку й коментарі. І в цьому випадку ставлення журналіста, який висвітлює релігійну тематику, до певної конфесії помітно відображується на куті висвітлення інформації.

Релігійні організації найчастіше незадоволені висвітленням релігійної тематики засобами масової інформації внаслідок відсутності чітко сформульованої інформаційної політики. Законодавча правова база

української держави відповідною мірою регулює сферу взаємодії релігійних напрямків та ЗМІ, але ж не визначає рівень вірогідності опублікованої інформації, що сприяє появі недостовірних даних. При подачі релігійного матеріалу ЗМІ нерідко викривляють деякі аспекти релігійного життя й культової практики, а також сутність релігійного віровчення. Можна навести безліч прикладів, коли некомпетентні або свідомо некоректні публікації сприяли розпаленню міжрелігійної ворожнечі й підриву репутації релігійних об'єднань. Зазвичай доводиться чути від представників релігійних конфесій негативні висловлювання щодо матеріалів, розташованих у засобах масової інформації [136, С. 67]. Зрозуміло, що подібні публікації у світських ЗМІ найчастіше не є виявом особистої ворожості автора до конкретного релігійного руху, а є некоректністю журналіста внаслідок невміння адекватного аналізу релігійної ситуації. Представники релігійних організацій і ряд світських експертів визначають, що висвітлення релігійного життя у ЗМІ потребує підготовленої людини, оскільки недостатній професіоналізм журналістів може привести й до серйозних конфліктів на релігійному ґрунті. Водночас ЗМІ можуть виступати фактором, який сприяє налагодженню міжрелігійної, міжнаціональної та міжкультурної толерантності в суспільстві. При формуванні концепції взаємодії, яка задовольнить обидві сторони, можливий розвиток прямого, базового для релігії дискурсу, що, у свою чергу, вплине й на громадську думку стосовно релігії.

Телекомунікаційні й інформаційні послуги перейшли в розряд послуг першої необхідності, що, в свою чергу, дозволяє констатувати їх затребуваність всіма соціальними групами та інститутами, зокрема, релігійними. Поширення впливу ЗМІ супроводжується керуванням суспільною думкою, нав'язуванням оцінок щодо явищ або процесів, які протікають у суспільстві. Це є також одним з потужних факторів, що впливають на місіонерську й просвітницьку роботу. Формування глобального інформаційного простору стимулює релігійні інститути

інтенсивно заповнювати медіа-простір ЗМІ, оскільки в умовах глобалізації ефективна реалізація їх функцій стає можлива тільки за допомогою інфокомунікаційних засобів. Існуюча система релігійних ЗМІ містить у собі різні рівні, типи й напрямки матеріалу на релігійну тематику, однак конфесійні ЗМІ не мають масового характеру й, у силу ряду аспектів (часових, технічних і фінансових), не здатні оперативно висвітлити динаміку релігійного життя та розкрити повний тематичний спектр, що стосується релігії й задовольнити інформаційні потреби населення щодо цієї сфери громадського життя.

Висновки до I розділу

Інформатизація й комп'ютеризація в сучасному суспільстві набувають все більших темпів поширення, нові галузі застосування, змінюючи темпи соціальної діяльності. Інтенсивне впровадження інформаційних технологій, зокрема, комп'ютерів та мереж, що їх поєднують, впливає не тільки на організацію суспільної діяльності, але й на менталітет особистості: за допомогою засобів масової комунікації й соціальних технологій формується нове ставлення до середовища перебування людини.

Включення у глобальну комп'ютерну мережу Інтернет базових суспільних інститутів та зростання кількості персональних комп'ютерів, що приєднані до неї, дозволяють говорити про вплив віртуалізації на діяльність сучасного суспільства. Вона спричиняє появу нового виду реальності – віртуальної, яку на сучасному етапі розвитку суспільства переважно ототожнюють з комп'ютерами.

Комп'ютерна віртуальна реальність відрізняється від інших видів віртуальної реальності тим, що кіберпростір дозволяє моделювати її на власний розсуд користувача, тоді як переживання іншої реальності, яка будується за допомогою читання книг, перегляду фільмів та ін.

розвивається за законами, поставленими ззовні. Значущість Інтернету в житті сучасного суспільства, як і в повсякденній діяльності окремої людини дуже значне. Можна прогнозувати його подальший розвиток, що привертає увагу до Мережі не тільки як до соціального явища, але й дозволяє аналізувати його взаємозв'язок з іншими складовими суспільства - політикою, економікою, сферою дозвілля, психологією, релігією й т.д.

Глобальне впровадження комп'ютерних технологій по всьому світові призводить до функціонування віртуалізації як самостійного в певній мірі явища, яке обумовлює кардинальні зміни у багатьох сферах соціальної структури, зокрема, у такому соціальному інституті, як релігія. Являючи собою фундаментальний соціальний інститут, вона реагує на зміни, що відбуваються в соціумі. В епоху глобалізації можливість оперативного доступу до інформації, уміння її використовувати й поширювати, стає однією з найважливіших характеристик функціонування елементів соціальної системи, до яких належать і релігійні організації. Це сприяє активній участі представників релігійних об'єднань в дискусіях про роль масових комунікацій, а також про місце й концептуальний зміст матеріалів на релігійну тему.

Аналіз місця релігійної тематики у засобах масової інформації дозволяє говорити про те, що у конфесійних ЗМІ практично не висвітлюються соціальні, політичні та інші актуальні проблеми, які мають й релігійний контекст, оскільки такі видання орієнтовані в основному на контингент віруючих певного релігійного напрямку. Періодичність їх виходу та обмежений тираж не дозволяють у повному обсязі висвітлити навіть динаміку релігійного життя деномінацій, до яких вони належать. Таким чином, можна констатувати, що конфесійні ЗМІ неспроможні на сьогодні задовольнити інформаційні потреби аудиторії, яка цікавиться релігійною тематикою навіть в межах своїх деномінацій. Вони також практично недосяжні світському реципієнтові, і на цей час становлять сектор системи засобів масової інформації, орієнтованих не на масову, а на

цільову аудиторію. На відміну від системи традиційних ЗМІ, Інтернету властиві певні переваги саме як засобу розповсюдження релігійної тематики, тому є логічним звернення релігійних організацій до Інтернету з метою підвищення ефективності своєї діяльності.

Основні наукові результати розділу опубліковано в статті «Роль масс-медиа в практической деятельности религиозных организаций и перспективы межрелигиозного диалога в Интернете (по материалам эксперт-опроса представителей религиозных организаций г. Одессы)» [136], тезах «Виртуализация как социальный феномен» [134].

РОЗДІЛ II

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕЛІГІЇ У

ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕРНЕТУ

2.1. Релігійні комунікації в українській мережі Інтернет

У галузі вітчизняної науки така проблема, як віртуалізація релігійного життя сучасної України, була позначена Мартинюком Е. [103], який вперше у пострадянській науковій думці окреслив цей напрямок наукового дослідження. Деякі аспекти віртуалізації релігійного життя сучасного суспільства розглянуто у роботах Мартинюка Е. [103], Филипович Л. [181], Добродум О. [50], Пальчинської М. [135; 137; 138; 139]. Особливостям релігійних спільнот, діяльність яких обмежуються віртуальним простором, присвячено публікацію Добродум О. [49].

Слід зазначити, що по-перше, в українській соціальній філософії та релігієзнавстві ще взагалі немає комплексних досліджень проблеми, що розглядається; по-друге, в Україні не здійснюється постійний моніторинг релігійного сегменту Інтернету, який би дозволив робити обґрунтовані висновки щодо сучасного стану розвитку релігійних ресурсів, які надаються українськими релігійними об'єднаннями, ступеню трансформації релігії в українському суспільстві під впливом віртуалізації та інших тенденцій, які мають місце у сучасному релігійному житті. Задля поглиблення аналізу проблемного поля «віртуалізації у релігійному житті сучасної України» автором дисертації були здійснені експерт-опитування з деяких аспектів теми дисертаційного дослідження. Отримані результати дозволили здійснити більш докладний розгляд цього феномену.

Виходячи з результатів аналізу літератури, слід ще раз зазначити, що на даний момент немає досліджень, які містять комплексне вивчення віртуалізації релігійного життя в нашій країні.

Інформаційна революція кінця XX - початку XXI століть не просто встановлює нові технологічні параметри, вона якісно видозмінює

світоглядні установки як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Цьому новому світосприйняттю сприяли у більшій мірі новітні інфокомунікаційні технології, зокрема, глобальна комп'ютерна мережа Інтернет, ресурси якої знаходять все більше застосування практично у всіх галузях діяльності як у глобальному, так і у локальному масштабах. Не зважаючи на те, що ці засоби ще не досягли максимально можливого застосування навіть у розвинених країнах, де вони мають найбільше поширення, вже можна говорити про деякі суттєві трансформації, яким підпорядковується соціум.

Апелюючи до праць дослідників, які передбачали та осмислювали процес формування нового типу суспільства, провідною рисою якого стане тотальне впровадження інформаційних та мультимедійних технологій у всі сфери соціального життя, деякі сучасні науковці констатують наявність кардинальних соціальних змін, викликаних інформаційною революцією, та становлення інформаційного суспільства вже як про факт, який здійснився. Становлення у світовому соціумі нової соціальної формації – інформаційної, вочевидь пов'язане із глобалізацією, що, в свою чергу, є результатом важливих процесів обміну інформацією з усім світом. Можна констатувати, що у галузі інформаційних технологій та засобів комунікації відбулися докорінні якісні зміни. Розвиток систем глобального інформаційного обміну та суспільних змін, що корелюють з ними, знаходять своє відображення також у діяльності практично усіх елементів соціальної структури.

Як протягом останніх десятиріч XX століття, так і на початку XXI, спостерігається збільшення впливу цих процесів на сучасне українське суспільство, на різні сфери соціального та духовного життя нашої країни. Вкорінюється розуміння того, що тільки за умов високого рівня володіння інформаційними технологіями можлива ефективна соціалізація особистості у сучасному суспільстві, оскільки діяльність людини все в більшій мірі залежить від здатності адекватно використовувати

інформацію. Інтенсивне застосування новітніх інфокомунікаційних технологій розглядається також як один з найбільш пріоритетних напрямків розвитку суспільства та ресурс, що визначає рівень розвитку держави. Інформаційний ринок на сьогодні надає споживачам все більший спектр інформаційних продуктів та послуг. Темпи розвитку цих технологій в сучасному світі не мають аналогів у минулому. Інформатизація та віртуалізація сфер діяльності соціальної системи є таким етапом розвитку сучасного світу, в якому увага все більше зосереджується на вивченні трансформації певних змін в культурі та формуванні нового культурного типу, тобто інформаційної культури.

В українській державі проблеми та наслідки процесу інформатизації та віртуалізації дискутуються не тільки в науковій площині, але й на урядовому рівні, що втілюється у розробках програм підвищення рівня інформатизації та комп'ютеризації українського суспільства. Ці програми спрямовані на створення єдиної інформаційної бази з Євросоюзом, що має збільшити інформаційний потенціал країни.

Серед найновітніших технологій особливий інтерес викликає взаємодія соціальних інститутів та людини із комп'ютерами та комп'ютерними мережами, оскільки саме вони дозволяють здійснювати найбільш оперативний обмін інформацією будь якого виду. До того ж, мережа Інтернет є не тільки одним із найпопулярніших засобів обміну інформацією, але й засобом спілкування, організації відпочинку, трудової діяльності та ін. Присутність у світовій електронній мережі є найдоступнішим способом виходу до світової інформаційної спільноти. Стрімко зростає використання можливостей Інтернету як в суспільній, так і в приватній сферах життєдіяльності, про що свідчить кількість персональних комп'ютерів, які під'єднанні до Інтернету. Виокремлюється категорія людей, яка характеризується найбільшим залученням до інтернет-середовища: якщо спочатку ця категорія охоплювала віковий бар'єр від 12 до 35 років (підлітки та молодь), то зараз спостерігається

розширення цієї категорії за віковими та іншими критеріями. Інтернет, зокрема, надає людині можливість спілкування в інтерактивному режимі, використовуючи переваги віртуального інформаційного простору, а саме – відсутність просторових та часових обмежень.

Збільшення сфер використання інформаційних технологій в сучасному суспільстві відобразилося у діяльності усіх соціальних інститутів, у тому числі і в релігійному житті, бо й у ньому виникає необхідність оптимізації присутності у віртуальному просторі, що, у свою чергу, впливає на динаміку діяльності релігійних організацій.

Важко переоцінити роль релігії у будь-якому суспільстві та в українському зокрема, тому у контексті соціально-філософської проблематики неможливо виключити релігійну сферу: «Філософія завжди проявляла гострий інтерес до релігії, проблемам її значення та смислу, ролі у індивідуальному житті та у соціальному бутті» [87, С. 4]. у соціально-філософській думці існує безліч визначень поняття «релігія», тому у даному дослідженні ми розуміємо під релігією, згідно за визначенням Смелзера Н., «систему вірувань і ритуалів, за допомогою яких група людей пояснює та реагує на те, що знаходить надприродним та священним» [172, С. 462].

Як вже було зазначено вище, релігія як один найбільших соціальних інститутів підпорядковується тим трансформаціям, які притаманні сучасному суспільству, тому логічним є наявність впливу на нього віртуалізації як глобального процесу. У контексті даної роботи для комплексного аналізу впливу віртуалізації на релігійне життя України слід звернути увагу на релігійний сегмент українського Інтернету, тому що він є певною мірою відтворенням у віртуальному просторі цієї царини сучасного українського соціуму. Оскільки «при розгляді об'єкту як системи будь-яке окреме системне тлумачення цього об'єкту буде відносним» [90, С. 26], релігійний сегмент українського Інтернету являє

собою невід'ємним компонентом структури системи релігії, яка існує у наш час.

У віртуальному середовищі існує значна кількість релігійних веб-ресурсів, які важко, а часом і зовсім неможливо, одержати іншим шляхом, тобто у віртуальному просторі релігійна інформація набуває глобального виміру відносно до будь-якої аудиторії. Користувачеві, що цікавиться релігійною тематикою, доступна різноманітна релігійна інформація як на конфесійних, так і на світських сайтах, що висвітлюють релігійну тематику.

У сучасному суспільствознавстві відсутня концепція, за допомогою якої можна було б комплексно дослідити міру впливу інформаційних технологій на такий соціальний інститут як релігія, та пояснити ті тенденції, що виокремилися у релігійному житті починаючи з другої половини XX століття, при цьому необхідною умовою одержання найбільш повного спектру релігійної інформації є володіння методами роботи у віртуальному інформаційному полі. Однак особлива увага у дослідженні приділяється не стільки технологічному, скільки соціокультурному аспекту віртуалізації релігійного життя, а саме: яким трансформаціям підпорядковується культова практика, яким чином змінюється релігійна свідомість у відвідувачів релігійного сегменту Інтернету, за яких умов формуються віртуальні релігійні рухи, і яким чином це, в свою чергу, впливає на динаміку релігійного життя. Подібні дослідження сьогодні знаходяться ще на початковій стадії, тому, зазвичай, у них лише фіксуються деякі зміни, які ще не отримали всебічного вивчення та аналізу.

Оскільки віртуалізація є одним із домінуючих процесів у світовому суспільстві, варто окреслити деякі аспекти, розгляд яких допоможе проаналізувати сучасний стан релігійного життя в українському соціумі. Насамперед, необхідно виявити, яке місце посідають інтернет-ресурси у релігійній діяльності, чи можуть релігії взагалі ігнорувати глобальну

комп'ютерну мережу як один з провідних інфокомунікаційних засобів сучасного соціуму? Також важливим є окреслення специфіки релігійного сегменту Інтернету та встановлення мотивів, які спонукають представників релігійних напрямків звертатися до кіберпростору; визначення Інтернету саме як засобу поширення релігійної інформації та його відмінність від інших ЗМІ; виявлення конфесій, які найбільш активні у інформаційному полі Інтернету; існування в Інтернеті релігійних явищ, які притаманні тільки йому та їх вплив на повсякденну релігійну свідомість, тобто зворотний зв'язок, що виявляється у потребі збільшення віртуальних культів, розмаїтті їх видів.

Поширення персональних підключень до мережі Інтернет в Україні істотно впливає й на перманентне зростання кількісних та якісних показників релігійного сегменту українського Інтернету, а також на кількість користувачів, що пропонують і споживають релігійну інформацію. Західними фахівцями проведені дослідження, які стосуються впливу віртуалізації на сучасне релігійне життя, однак вони найбільш адекватно віддзеркалюють особливості діяльності західних релігійних об'єднань в Інтернеті, які не є характерними для України. На їх основі можливо лише визначити загальні тенденції віртуалізації релігійного життя сучасної України, які підлягатимуть аналізу, але однозначно констатувати які-небудь висновки ще зарано. Додамо до цього ще одне зауваження: взаємодія релігійних напрямків з комп'ютерними мережами обумовлена наступними факторами:

– політикою стосовно Інтернету, що здійснюється урядом країни (наприклад, в країнах Саудівської Аравії доступ до ресурсів мережі обмежується законами шаріату; в Ізраїлі створюється сегмент Інтернету, ресурси якого формуються лише за умови схвалення раббинатом; в Китаї, Індонезії та низці інших країн існує цензура щодо доступу до певних ресурсів глобальної електронної мережі);

– наявністю чи відсутністю визнання представниками релігійних течій значущості Інтернету як засобу розповсюдження релігійної інформації (від цього залежить повнота застосування та пошук новаторських шляхів використання інтернет-ресурсів, або їх нівелювання взагалі).

Отже, на сьогоднішній день використання релігійними установами України віртуальних ресурсів характеризується певною кількістю специфічних рис, виявити які можливо лише вивчаючи безпосередньо ситуацію у самій країні.

При розгляді віртуалізації релігійного життя сучасної України насамперед аналізується діяльність у віртуальному просторі українських релігійних громад, оскільки інтернет-простір неможливо чітко поділити на український, російський тощо, тобто суто за національними, територіальними та ін. ознаками у силу низки факторів, які було окреслено при його розгляді як засобу поширення інформації.

Релігійне життя можна позначити як «відтворення релігійної ідеології у сукупності всіх дій релігійних громад» [4, С. 543]. Згідно з цим, релігійне життя віруючих підпорядковується практичній реалізації релігійних ідей, тобто «реалізації ідей надприродного як керівного вищого й головного принципу на тлі особистісного життя» [4, С. 543], де вони виступають у якості ретранслятора певної релігійної ідеології. Оскільки релігія є досить складним явищем, яке містить у собі такі базові структурні елементи, як «релігійна свідомість, релігійна діяльність, релігійні об'єднання» [48, С. 4] та ін., у цьому розділі буде акцентовано увагу на відображенні цих елементів у віртуальному просторі. Також зазначимо, що релігія розглядається переважно як соціальний феномен, «не як сакральна, а ...логічна ідея» [41, С. 224], тому у цьому розділі не розглядається, наприклад, міфологічний компонент релігійного Інтернету, спроба характеристики якого пропонується й українськими дослідниками [50].

Релігійна громада (організація) є «первинним об'єднанням віруючих, які належать до певного релігійного напрямку» [4, С. 548]. Являючи собою об'єднанням осіб, які разом задовольняють свої релігійні потреби, громада організаційно й структурно формується в безпосередній залежності від тих релігійно-доктринальних положень, які спільно сповідують члени цієї організації, оскільки провідна функція релігійного віровчення полягає у тому, що б «встановити, яке знання є найбільш важливим, та вказати вищу ціль існування. Тільки у рамках певного релігійного співтовариства інтерпретація релігії набуває тієї вірогідності, яка потрібна для ефективного функціонування цієї інтерпретації у житті індивіда, який належить до цього співтовариства. Подібно тому як співтовариство укріплює переконання індивіда, так що воно стає для нього достовірним знанням, так і ціль, яку ставить співтовариство, не тільки стає індивідуальною ціллю, а також здобуває статус авторитету» [87, С. 100].

Релігійна діяльність належить до базових понять праксеології релігії та може бути визначена як «будь-який вид діяльності соціального характеру, мотивований релігійними принципами та уявленнями» [4, С.256]. Зовнішній аспект релігійної діяльності виражається в такій її формі, як культова чи обрядова, тобто це «сукупність символічних дій, зумовлених релігійними уявленнями» [4, С. 264]. Таким чином, культові акти є «процесом втілення певних релігійних вірувань, установок, цінностей, догматів» [4, С. 264].

Релігійну свідомість можна позначити як специфічну форму освоєння світу, яка заснована на вірі в надприродне. Отже релігійний досвід - це «безпосереднє усвідомлення зв'язку з надприродним» [47, С. 115], переживання, «найкращим поясненням якого людина вважає концепцію релігійного (надприродного) [4, С. 506], які характеризуються їх значимістю для окремої людини та їх тлумаченням згідно з певною світоглядною концепцією релігійного змісту.

Формування релігійного сегменту українського Інтернету сталося приблизно у 2000- 2001 рр. Релігійний сегмент українського Інтернету, на думку автора, можна визначити як сукупність ресурсів, які з'являються внаслідок відтворення у віртуальному просторі певних сфер релігійного життя. За період з 2003 по 2009 рр. спостерігається різкий стрибок росту цього сегменту Інтернету в Україні, про що свідчить збільшення кількості офіційних сайтів релігійних конфесій та аналітичних світських сайтів, на яких розташовані матеріали на релігійну тематику; зростання тематичного спектру наданої інформації (тематичні веб-сторінки для молоді, дітей, батьків, бізнесменів, військовослужбовців та ін.); міжконфесійні та міжрелігійні веб-конференції; активне використання інтерактивних та мультимедійних ресурсів; релігійні напрямки, діяльність яких обмежена виключно віртуальним простором; спільні інтернет-проекти різних релігійних течій та інше. З початку становлення релігійного Інтернету в Україні інтерактивний компонент був виключений з використання практично всіма релігійними об'єднаннями, найбільш розповсюдженими на території країни, тоді як зараз він використовується незалежно від конфесіональної орієнтації у вигляді чатів, форумів, веб-конференцій, запитань до духовної особи та ін. На сьогодні можна відзначити не тільки чисельне збільшення, а також якісне поліпшення у технічному виконанні сайтів [138, С. 30]. Тенденції збільшення використання ресурсів Мережі в діяльності релігійних об'єднань пов'язані також з тим, що Інтернет дозволяє в стислі строки й при більш повному інформаційному обсязі скласти цілісну й об'єктивну картину динаміки релігійного життя України як на основі світських, так і конфесійних джерел.

Підвищення інтересу до релігійного Інтернету у світі пов'язують із трагедією 11 вересня 2001 року, після якої кожен четвертий користувач Інтернету почав шукати у віртуальному просторі інформацію про іслам, релігійний екстремізм, тероризм тощо [138, С. 29]. Постає питання: чи затребувана релігійна інформація в Інтернеті сучасним українським

суспільством? За оцінками статистичних служб і рейтингів відвідуваності релігійних веб-сайтів, можна дати позитивну відповідь. Незважаючи на те, що в україно- і російськомовному Інтернеті релігія як один з тематичних напрямків не користується такою популярністю, як на Заході, вона входить у десятку розділів, які найчастіше відвідуються користувачами. Останнє підтверджується статистикою провідних пошукових систем, які оснащені «рейтинг-класифікаторами» [108], до того ж, про свою релігійність заявляє більшість учасників соціологічних опитувань, що фіксують відомості про потреби інтернет-аудиторії.

Одна з провідних рис Інтернету у досліджуваній нами сфері може бути охарактеризована як релігійний плюралізм [137, С. 111], що підтверджується присутністю в інформаційному полі Інтернету сайтів практично всіх відомих релігійних напрямків, світових релігій (християнство, іслам, іудаїзм, буддизм) і нових релігійних течій та рухів. Релігійні організації України на даний момент активно використовують можливості Інтернет, про що свідчать кількісні показники заповнення інтернет-простору та спектр ресурсів, використовуваний у їх практичній діяльності [138, С. 29]. Найчастіше на офіційних сайтах найпоширеніших релігійних організацій на території України (тут маються на увазі УПЦ (МП), УПЦ КП, УАПЦ, РКЦ, УГКЦ, іудаїзм, іслам і протестантство) користувачі можуть ознайомитися з основами віровчення, священними текстами, бібліотеками, текстами проповідей, гостьовими книгами, списками розсилок, контактами, тематичними матеріалами, які надає увазі користувача те чи інше релігійне об'єднання (при більш детальному розгляді офіційних сайтів релігійних об'єднань більша частина їх змісту не буде охарактеризована внаслідок того, що всі вони мають приблизно однаковий інформаційний спектр). Такі сайти класифікуються як «представницькі» [108], оскільки вони дозволяють здійснити презентацію або оглядове ознайомлення з основами віровчення та діяльністю релігійної громади. Також релігійні об'єднання розміщують в Інтернеті свої анонси,

публікують розклад заходів, перелік освітніх, благодійних і місіонерських програм. В Інтернеті присутні електронні варіанти конфесійних газет і журналів, а також ті конфесійні видання, які не мають аналогів у друкованому виді.

Окремої уваги заслуговують веб-сайти, каталоги й сторінки, що виникли як особисті ініціативи окремих віруючих (тут маються на увазі, у першу чергу, послідовники УПЦ (МП) та РКЦ). На них розміщений менший інформаційний спектр, проте підвищена увага приділяється систематизації та тематичній класифікації релігійних ресурсів за наступними напрямками:

- навігація у конфесійному Інтернеті;
- віртуальні магазини, які поширюють релігійні товари;
- фото-, аудіо- й відеоматеріали релігійного змісту, наприклад, пісні, священні книги, фільми, літургичні читання, проповіді та ін.;
- обов'язкові посилання на видання, які мають друковані аналоги та ті, які існують тільки у віртуальному просторі;
- он-лайн ресурси, за допомогою яких можна здійснити паломництво святими місцями;
- навчання через Інтернет (у тому числі й священнослужителів);
- служби психологічної підтримки, благодійні організації, культосвітні центри та ін. [138, С. 30]

У російськомовному Інтернеті (Рунеті) є навіть особливі інструкції зі створення релігійних сайтів, а також адреси провайдерів, які готові надати хостинг сайтам винятково релігійного змісту.

Варто звернути увагу на те, що основні складності в класифікації та аналізі конфесійного Інтернету та релігійних інтернет-ресурсів полягають в тому, що частина українських релігійних організацій реєструють веб-сайти, портали, домени та сервери не тільки в українському, але й у російському Інтернеті. Це відбувається внаслідок низки причин, таких як, наприклад, краща технічна якість та обслуговування хостингу сайтів

Рунета. Це пов'язано також з тим, що Росія раніше почала освоювати інтернет-простір, тому український Інтернет у цьому контексті має менший технічний та інтелектуальний потенціал. Зазвичай представники релігійних організацій не мають достатньої кількості коштів, щоб створити й підтримувати ту кількість сайтів, яку вони вважають необхідною для максимально ефективної роботи, тому найчастіше місце реєстрації обумовлене найменшою вартістю веб-сайтів навіть на шкоду якості.

Слід зазначити, що на початку поширення Інтернету представники духовництва практично всіх світових релігій дуже мало приділяли уваги використанню цього комунікаційного засобу у своїй практиці, однак приблизно з початку третього тисячоліття глава РКЦ вже говорив про використання Інтернету наступне: «Інтернет – новий форум для проголошення Євангелія. Інтернет може чимало допомогти у подальшому проведенні таких заходів, яких вимагає справа євангелізації. В його мережах є вже безліч інформаційних, документальних та освітніх джерел, що розповідають про Церкву, її історію й Передання, її вчення й діяльність у різних напрямках та в різних краях. Тому очевидно, що Інтернет здатний стати неоціненним доповненням і підтримкою, готуючи людей до зустрічі з Христом...» [193, С. 418 - 419]. Зараз представники практично усіх релігійних напрямків, що діють на території України, говорять про необхідність використання можливостей глобальної комп'ютерної мережі у своїй діяльності [136, С. 62].

Необхідність аналізу релігійного сегменту Інтернету обумовлена також тим, що, на відміну від інших інфокомунікаційних засобів, він має свої особливості саме як засіб поширення інформації релігійного змісту, які можна виокремити у такий спосіб:

- у медійному полі Інтернету всі релігійні напрямки незалежно від чисельності послідовників, фінансових та інших можливостей одержують рівні інформаційні права. Нагадаємо, що мова йде про такий конвергентний процес, як уніфікація екстеріоризації. Це дозволяє

користувачеві ознайомитися з усіма релігійними напрямками, що діють у віртуальному просторі, а релігійним об'єднанням надає можливість власноруч формувати концептуальний зміст веб-сайтів;

- на сьогоднішній день Інтернет є найбільш доступним в технічному й матеріальному значеннях засіб розміщення релігійної інформації;

- Інтернет дозволяє найбільш оперативно висвітлювати події релігійного життя, тоді як конфесійним ЗМІ зробити це набагато важче внаслідок низки факторів, про які ми вже згадували у попередньому розділі;

- релігійна інформація, що розміщена у віртуальному середовищі, має найбільш широкий інформаційний спектр. До того ж, відсутність обмежень щодо задоволення духовних та релігійних потреб з боку держави та інтернет-провайдерів, дозволяє відвідувачам релігійних веб-сайтів ознайомитися з усім спектром матеріалів, наявних в Мережі на релігійні теми;

- кожна релігійна спільнота та окремих віруючий має змогу стати повноправним учасником глобального інформаційного середовища;

- в умовах сучасного світу найбільш ефективна діяльність релігійних організацій можлива лише за умов використання інтернет-ресурсів.

Враховуючи все вищезазначене, а також деякі проблемні аспекти подання релігійної тематики в мас-медіа, логічним є звернення релігій до Інтернету для оптимізації своєї діяльності в умовах глобального інформаційного середовища.

Нижче будуть розглянуті конфесійні ресурси, які складають релігійний сегмент українського Інтернету, зокрема тих релігійних організацій, що найбільш поширені на території України, оскільки саме їх сайти і складають найбільшу частину релігійного Інтернету.

Кількісна першість у заповненні інформаційного поля українського Інтернету належить Українській Православній Церкві (Московського Патріархату). Кожна українська єпархія має свій сайт, при цьому на

професійному рівні забезпечується як інформаційне заповнення, так і технічне обслуговування (регулярне оновлення матеріалів, активні посилання й використання багатьох видів медійних та інтерактивних ресурсів).

У березні 2000 року Патріарх Московський Олексій II дав благословення користувачам Інтернету. Ця подія була пов'язана з відкриттям офіційного сайту Російської Православної Церкви. Також було проведено семінар для навчальних закладів РПЦ з питань комп'ютеризації й освоєння інтернет-простору в Московській духовній академії. Учасники семінару обговорили перспективи створення мережі сайтів навчальних закладів, здійснили технічні консультації з редакторами найбільших православних сайтів Росії, зустрілися із провідними богословами РПЦ. Приблизно з цього моменту, УПЦ (МП) також почала заповнювати інтернет-простір.

Офіційний сайт Української Православної Церкви (Московського Патріархату) - один з найкращих інформаційних конфесійних ресурсів серед інших релігійних організацій, найпоширеніших на Україні [127]. Сайт містить рубрикатор, який надає широкий спектр матеріалів: новини, офіційні документи, аналітична інформація, дайджест з публікацій світської преси, історія церкви, докладні повідомлення про священний синод і єпископат, проповіді з різних тематичних напрямків, інтерв'ю, розповіді про життя святих, звернення митрополита з нагоди різних свят, інформація про єпархії, монастирі, навчальні заклади, православні офіційні видання в Україні, список ікон з їх описом та ін. На сайті є інтерактивний компонент у вигляді запитань та відповідей у процесі спілкування священнослужителя з відвідувачами сайту. Інформація різнобічна, регулярно оновлюється й доповнюється. У своєму зверненні до користувачів сайту Патріарх Олексій II підкреслює: «Істина Христова повинна бути розповсюджена максимально широко, щоб досягти максимальної кількості людей. Сьогодні Інтернет надає виняткові

можливості у цьому відношенні, і Церква не має права зневажати ними, тому що, зі слів Апостола Павла, «горе мені, якщо не благовіщу» [100, С. 14].

Офіційний сайт прес-служби УПЦ (МП) акцентує увагу на докладному висвітленні діяльності вищих церковних ієрархів, а також на аналізі найважливіших подій церковно-суспільного життя. На сайті також розміщені тематичні ресурси, з яких слід особливо відзначити «Православ'я в Україні», який створено прес-службою Української Православної Церкви [128]. Переваги сайту полягають у наявності аналітичних статей на актуальні теми та власної стрічки новин, яка інформує про життя не тільки українського, але й усього світового Православ'я.

Інші сайти, що також мають достатньо високе технічне забезпечення, містять менший інформаційний масив і приблизно однаковий тематичний спектр: зазвичай це єпархіальні новини й основні події релігійного життя українських православних релігійних організацій, бібліотеки, основи віровчення, тематичні матеріали, що висвітлюють наступні тематичні напрямки: проблеми молоді, основи родини й шлюбу, питання виховання дітей, а також інтерактивні ресурси: питання священників, чати, форуми, анонси або результати веб-конференцій. Крім офіційного і єпархіального сайтів, в Укрнеті також розміщена інформація про роботу деяких синодальних відділів (наприклад, відділ по взаємодії зі збройними силами, з благодійності та соціального служіння, релігійної освіти, катехізації, місіонерства).

Користувачам Інтернету надається можливість здійснити паломництво. Українською Православною Церквою створено веб-проекти, які дозволяють здійснити як реальне, так і віртуальне паломництво, серед яких можна навести наступні приклади:

- віртуальна подорож по центральних і західних областях України, яка передбачає знайомство з видатними пам'ятками місцевої православної історії [33];
- на сайті «Сакральне мистецтво Галичини» надано інформацію про технологію роботи майстрів храмового розпису та особливості деяких храмів [23];
- паломництво до православних святинь у віртуальному та реальному вимірі [133];
- електронний індекс пам'ятників архітектури. Метою даного проекту є розробка демонстраційного електронного архіву, у якому зберігається інформація про найважливіші пам'ятники архітектури, мистецтва, які створювалися на території Львова. Цей проект забезпечує широкий доступ до інформації як за допомогою Інтернету, так і за допомогою CD-версії. Створено каталог, який включає, крім зображень пам'ятників православної архітектури й мистецтва, супровідну історико-культурну інформацію [57];
- список найбільш значних пам'ятників православної архітектури, які розташовані у хронологічному порядку. Особливість даного сайту полягає в тому, що на ньому розміщена інформація про маловідомі й зовсім невідомі широкій громадськості культові споруди [113].

Проблеми міжконфесійних відносин також знаходять своє відображення у інтернет-просторі: представниками УПЦ (МП) розроблено сайт, присвячений проблемам православно-ісламських відносин і перспективам подальшої взаємодії й співробітництва між цими релігіями. Рубрики сайту докладно розповідають про основи віровчення ісламу, проблеми ісламу в сучасному світі. Наведена полеміка православних і ісламських релігійних діячів, при цьому розкриті деякі проблемні аспекти взаємин обох сторін. На сайті також містяться статті, які торкаються більш широкого тематичного спектру з зазначеної проблематики [24]. Також у веб-просторі проводиться семінар «Міжконфесійний діалог і проблема толерантності у світській та релігійній освіті», участь у якому можуть

взяти представники різних богословських напрямків. Додатково увазі інтернет-користувачів пропонуються теоретичні матеріали з питань міжрелігійного діалогу та коментарі до них представників різних релігійних віровчень.

Навчальні сайти з православ'я дозволяють ознайомитися з основами цієї релігії, релігією взагалі як феноменом культури, актуальними проблемами православ'я в сучасному світі, розвитком світового православ'я й рядом інших питань. Тут особливої уваги заслуговує сайт відділу катехізації й освіти УПЦ (МП), який надає можливість безкоштовно користуватися матеріалами православного змісту в CD-форматі.

Електронні каталоги інтернет-видань, інформаційно-аналітичні та православні медіа-портали, інтернет-проекти УПЦ (МП) пропонують користувачеві величезний спектр матеріалів у режимі он-лайн єпархіальних видань, синодального відділу з взаємодії зі збройними силами, монастирських і парафіяльних газет, а також віртуальні аналоги провідних православних друкованих видань [32; 75; 82; 83].

У російськомовному Інтернеті, крім вище вказаних офіційних і єпархіальних сайтів, тематичний спектр православних веб-ресурсів трохи ширший. Це, наприклад, православне інформаційне агентство «Російська лінія» [69], яке діє в Інтернеті вже досить давно. Сайт щодня публікує дві добірки новин: про політичне й про релігійне життя. Масив новин переважно є дайджестом електронних ЗМІ, на яких так чи інакше присутня інформація на релігійну тематику. Це дозволяє скласти відносно повну картину релігійно-суспільної сфери. Найбільш важливі події висвітлені у аналітичному ключі. Аукціони й інтернет-магазини дозволяють придбати за допомогою Інтернету ікони, священні книги й православну літературу, замовити предмети культу: одяг для священнослужителів, чаші, хоругви та ін.

Форуми на окремих веб-сайтах представлені найчастіше тематичними форумами та знайомствами для православних віруючих. Досить популярні тематичні форуми, де користувачі можуть обговорювати один з одним будь-які проблеми. Серед православних слід виокремити наступні: форум, присвячений проблемам рок-музики й православ'я; форум «Російська бесіда», на якому обговорюються основи православної віри [182] та форум «Людина та її віра» діакона Андрія Кураєва, який вважається найпопулярнішим як серед віруючих відвідувачів, так і серед конфесійно незаангажованих користувачів [183].

Тематичні портали, розташовані у православному Інтернеті, висвітлюють діяльність благодійних організацій, наприклад, «Благої звістки» і православного мережного братерства, особливістю якого є те, що його діяльність обмежена віртуальним простором. Основною метою діяльності братерства є поширення через Інтернет різних матеріалів з православ'я: компакт-дисків, книг, літургичних пісень і відеоматеріалів богослужінь [151]. Дитячі портали, наприклад, Місія Української Православної Церкви соціальної допомоги дітям [109] та інтернет-проект «Мир православ'я очами дітей» [22], пропонують загальну інформацію з православ'я, євангельські притчі, розповіді про цікаві біблійські факти, заповіді тощо. Молодіжні портали, наприклад, Всеукраїнського молодіжного православного братства [39] та Львівського молодіжного православного братства [101], зазвичай присвячені поєднанню цінностей православ'я із цінностями сучасного соціуму.

Реабілітаційні центри жертв тоталітарних культів і просвітницькі центри з питань іновірства, які пропонують докладну інформацію про більшість новітніх релігій, також проводять консультації й тренінги в режимі он-лайн [160; 153]. На окремому сайті містяться матеріали з полеміки із представниками віровчення «Свідки Ієгови» (автор сайту - колишній вірний цього релігійного напрямку, який прийняв православ'я).

Інформаційно-аналітичний інтернет-проект «Православ'я й медицина» [66] присвячений питанням біоетики (наприклад, абортam, клонуванню, евтаназії, сучасним досягненням генної інженерії), які коментуються крізь призму догматів православ'я. Окрім цього, на сайті представлені матеріали з актуальних проблем сучасності, у тому числі, з проблем впливу Інтернету на формування дитячої свідомості. У інформаційному полі мережі також представлені каталоги православних інтернет-ресурсів та навігація по православному Інтернетові [82; 111].

Освітні портали містять великий спектр матеріалів та енциклопедій, а також пропонують навігацію по православному Інтернетові. Сайт «Православ'я й освіта» [121], окрім вищезазначеного, пропонує матеріали для викладацької роботи, зокрема, методичні розробки православних педагогів з предметів навчального циклу православних духовних закладів.

Однією з кращих православних інтернет-бібліотек вважається бібліотека православного християнина «Благовіщення» [150]. Для зручності користувачів книги систематизовані за темами й авторами. Бібліотеки користуються великою популярністю, про що свідчить високий рейтинг відвідування. Можна замовити літературу, будь-які матеріали у відео - і аудіоформатах, лекції, книги тощо. Всі надані послуги безкоштовні. Додатковим ресурсом є бібліотека православної літератури для кишенькових комп'ютерів.

Окремої уваги заслуговують веб-сторінки, що виникли як особисті ініціативи священнослужителів і рядових віруючих. Як правило, вони пропонують високоякісну навігацію по православним інтернет-ресурсам; тематичний спектр розміщеного на них досить широкий, усі матеріали класифіковані за тематичними рубриками. Серед таких сайтів провідну позицію займає веб-каталог Миколи Ардаб'євського, на якому представлена не тільки навігація у православному Інтернеті, але й найбільш змістовні тематичні посилання, з яких можна одержати вичерпну інформацію про інші віровчення [83].

УПЦ (МП) надає змогу відвідати віртуальні богослужіння. На сайті храму Христа Спасителя здійснюються прямі інтернет-трансляції літургій [166]. УПЦ (МП) створено релігійну православну мережу, яка поєднує російськомовні православні ресурси. Для вітчизняного Інтернету це ноу-хау, тоді як у Європі створено кілька релігійних систем: один із прикладів існує у Великобританії. Система охоплює церкви Англії, Уельсу й Шотландії. Там же функціонує мережа, що дає вичерпну картину релігійної ситуації в країні та каталог видань, у який включено в основному посилання на християнські джерела.

УПЦ (МП) здійснюється й соціальне служіння за допомогою інтернет-простору. Православні священнослужителі відкрили веб-сайт, на якому ув'язнених навчають православ'ю за допомогою Інтернету. Семінар «Методика навчання засуджених і співробітників кримінально-виконавчої системи основам православної віри» почав свою роботу у 2006 році при Головному управлінні Федеральної служби виконання покарання у Нижегородській області. Цей семінар організовано Відділом взаємодії зі збройними силами й правоохоронними установами Московської патріархії [32], адже можливостей священників, що служать у колоніях, не вистачає, щоб поговорити з кожним бажаним. До навчального процесу також залучені ті парафіяни, які володіють комп'ютерними технологіями та мають змогу спілкуватися із засудженими електронною поштою, допомагати їм у виконанні отриманих домашніх завдань.

У Федерації інтернет-освіти здійснюється навчання за допомогою віртуального простору. Особливістю цього освітнього заходу є участь у ньому викладачів релігійних навчальних закладів, які представляють чотири світові релігії - християнство, іслам, буддизм, іудаїзм. Особливий акцент при навчанні зроблено на етико-психологічному аспекті використання інтернет-технологій. Священнослужителі різних релігійних віровчень навчаються ефективному використанню інтернет-технологій разом. З урахуванням релігійних свят і звичаїв скоректовано розклад

роботи центра. Відповідно до вислову на церемонії відкриття члена координаційної ради Федерації інтернет-освіти професора Асмолова А.: «Інтернет повинен стати загальною «системою кровообігу» для людей різних поглядів і орієнтацій...» [154, С. 3].

Як ми вже зауважували, на сьогоднішній день православ'я в Інтернеті представлено в інформаційному аспекті досить різноманітно, у технічному виконанні професійно, за багатьма параметрами перевершуючи роботу інших релігійних напрямків в інформаційному полі світової Павутини, насамперед за кількісними та інформаційними показниками.

Діяльність Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі УПЦ (КП)) [132] і Української Автокефальної Православної Церкви (далі УАПЦ) [130] у віртуальному просторі спрямована, насамперед, на надання інформації щодо життєдіяльності цих релігійних об'єднань, тому найчастіше в Інтернеті можна зустріти офіційні сайти, веб-сторінки монастирів та єпархій. Офіційні сайти містять стандартну інформацію: новини, офіційні документи, відомості про історію церкви, інформацію про діяльність митрополита, проповіді з різних тематичних напрямків, інтерв'ю, звертання митрополита з нагоди різних свят, інформацію про структуру релігійної громади. Незалежні релігійні інформаційно-аналітичні видання цих релігійних напрямків надають можливість отримати додаткову інформацію про їх діяльність [73; 104; 105]. Інтерактивний ресурс присутній на сайтах тільки у вигляді спілкування зі священнослужителем. Сайти цих релігійних напрямків нечисленні в пропорційному співвідношенні реальних та віртуальних приходів, єпархій та інших структурних підрозділів. У своїй діяльності у віртуальному середовищі на даний момент вони акцентують увагу на представництві віровчення в медіа-полі Мережі. Обмежений спектр залучених ресурсів пов'язаний, насамперед, з нестачею коштів для роботи в інтернет-просторі на належному технічному рівні.

Офіційні сайти Римо-Католицької та Греко-Католицької Церкви [129; 131] знайомлять користувача з основами віровчення, документами релігійних громад, особистістю глави релігійного напрямку, основними святами, новинами, головними напрямками діяльності та ін. Окрім офіційних сайтів РКЦ та УГКЦ, парафій (кількість парафій, що мають своє представництво у Світовій Павутині, набагато менша, ніж кількість діючих у сучасному соціумі) та інших структурних підрозділів у медіа-полі Укрнета веб-користувачеві надається можливість довідатися про релігійне життя з матеріалів інформаційно-аналітичних агентств та медіа-порталів [74; 84; 116]. Слід зазначити, що ці видання надають дуже широкий спектр аналітичного матеріалу дуже високого рівня. Аналізуючи інтернет-ресурси католицьких напрямків, слід зауважити, що їх відмінною рисою роботи у інтернет-просторі є надання пріоритету аналітичним матеріалам на суспільно-релігійну тематику, веб-проектам, які присвячені екуменічним та міжрелігійним відносинам, а також проведенню веб-конференцій задля привернення до спільної співпраці фахівців з різних суспільних галузей.

У 2003 році в Кельні відбувся конгрес інтернет-уповноважених представників євангелічних релігійних напрямків за сприяння Римо-Католицької Церкви, який одержав назву «Європейська християнська конференція з проблем Інтернету». Провідним питанням у порядку денному було посилення ефективності використання інтернет-простору для поширення християнських віровчень, вирішення якого залежить від співробітництва релігійних організацій з найбільшими інтернет-провайдерами. Незважаючи на присутність у медіа-полі Інтернету інформації практично про всі релігійні віровчення, використання інтерактивного компонента й росту релігійного сегмента Мережі, учасники конференції порушили питання про можливість присутності релігійної інформації не тільки на конфесіональних сайтах, але й на великих порталах зі світською тематикою, оскільки більшість користувачів звертається саме до них. У зв'язку з цим заплановані створення

інформаційної бази й підготовка матеріалів, які зацікавлять широке коло споживачів релігійної інформації. Подібні заходи, метою яких є покращення релігійного сегменту Інтернету, проводяться досить регулярно спільними зусиллями представників протестантських та католицьких громад, які також спільно є організаторами веб-конференцій з релігійної тематики.

Серед аналітичних проектів особливої уваги заслуговує кращий проект української релігійної мережі, який присвячено актуальним питанням релігійного життя – веб-портал релігійно-інформаційної служби України [74] та Незалежний католицький інформаційний портал [116], що працює в режимі он-лайн, висвітлює основні позиції Ватикану щодо питань інформаційної політики РКЦ, аспектів інформаційно-просвітницької взаємодії з різними соціальними інститутами, віруючими, а також усіма, хто цікавиться католицизмом. Розділ «Медіа» надає анонси католицьких програм, трансльованих по телебаченню й дані про кількісне заповнення телеєфіру, а також широкий спектр інформації про католицизм. Серед ресурсів Рунету варто виділити католицький інформаційний портал «Кредо», на якому оперативно й досить всебічно представлено події релігійного життя [84].

Як було зазначено вище, за підтримки РКЦ проходять віртуальні конференції і форуми, які залучають величезну кількість користувачів (один із найбільш популярних католицьких форумів розміщений на сайті [www. CATHOLIC.ru](http://www.CATHOLIC.ru)). Анонси й час проведення конференцій публікуються на сайтах, зокрема, на офіційних сайтах, розміщених як в україно-, так і в російськомовному Інтернеті.

Як вже було зазначено, Папа Римський Іоанн-Павло II, визнаючи Інтернет невід'ємною частиною діяльності сучасного суспільства в цілому й окремої людини, у тому числі віруючої, у 1999 оголосив заступником Інтернету й користувачів комп'ютерних мереж святого Ізидора Севільського й розробив спеціальну молитву, яку треба читати перед

входом у Всесвітню Павутину: «Всемогутній і Вічний Боже, що створив нас на Свій образ і подобу, і наказав нам шукати добро, правду і красу, особливо в Святій Особі Твого Єдинородного Сина нашого Господа Ісуса Христа. Просимо Тебе, через заступництво Святого Ізидора, єпископа і доктора, щоб в наших подорожах Інтернетом, ми керувалися тільки Твоєю волею і сприймали всі зустрічі душі з милосердям і терпінням. Через Господа нашого Ісуса Христа. Амінь» [180]. На думку Папи Іоана-Павла II, «Інтернет є, насамперед, сукупністю накопичених у нашу епоху знань, отже Римо-Католицька Церква вважає своїм обов'язком до цих знань додати матеріали про католицизм» [193].

Діяльність іудейських громад в Інтернеті має переважно просвітницький характер, тому зводиться, насамперед, до ознайомлення користувачів з основами іудаїзму, видатними особистостями, висвітлення цієї релігії в історичному, культурному, соціальному й іншому аспектах. Незважаючи на наявність в Інтернеті офіційних сайтів практично всіх структурних підрозділів українського іудаїзму: Асоціації єврейських організацій і громад України [6], Всеукраїнського єврейського конгресу [37], Єврейської конфедерації України [52], Єврейської фундації України [53], Головного рабинату України [191], Інституту іудаїзму, а також сайтів окремих громад. Інформація, що міститься на цих сайтах, у різних варіаціях розповідає користувачеві про свята, новини, проблеми регіонального й світового іудаїзму, антисемітизму й ряду інших питань. Така тематика обумовлена головною метою роботи єврейських громад в Інтернеті, яка зводиться до об'єднання розрізнених єврейських організацій, щоб сприяти єврейському національному відродженню. Існує одна особливість мови сайтів іудейських громад: незалежно від хостинга, інформація надається переважно на російській і англійській мовах, навіть якщо хостинг здійснюють українські провайдери.

Сайт Всеукраїнського єврейського конгресу, крім перерахованих вище матеріалів, пропонує навігацію у єврейському Інтернеті й аналітику з

питань антисемітизму, яку здійснюють провідні світові спеціалісти. Асоціація єврейських організацій і громад України надає статті з соціології, що пов'язані з єврейським питанням, дані перепису населення осіб єврейської національності, карту єврейських організацій України, інформацію про об'єкти громадської власності й електронну версію газети «Хадашот». Істотний мінус сайту - недосконале технічне забезпечення. Ряд посилань неактивні, що не дозволяє повною мірою ознайомитися з інформацією, що надається.

Серед тематичних напрямків досить всебічно розроблений молодіжний, який представлений наступними сайтами: офіційний сайт Єврейської молодіжної організації «Бейтар» [126], неофіційний сайт Єврейського молодіжного клубу «Гешер» [117], офіційний сайт Єврейського молодіжного клубу «Шалом» (він також приймає молитовні прохання через Інтернет від представників іудейського віросповідання) [125]. Серед подібних сайтів слід виокремити сайт клубу «Гешер», особливість якого в тому, що він має й розважальний характер: на сайті розміщені анекдоти, жарти, фото, які розповідають про відпочинок членів клубу.

Єврейський освітній сервер «Джерело», окрім висвітлення актуальних проблем іудаїзму, надає можливість навчання в Інтернеті, насамперед, для викладачів завдяки розміщеним на сайті освітнім програмам [56]. Центри єврейської освіти дають можливість користувачам отримати вичерпні відомості з доктринальних, історичних та інших питань, що пов'язані з іудаїзмом [55].

Місіонерську діяльність іудейських громад у віртуальному просторі можна проілюструвати на прикладі веб-сайту «Євреї, християни й Слово Бога» [20], мета якого полягає у поширенні Благої Звістки серед євреїв і неєвреїв, розкриття єврейських коренів християнства. На сайті викладені головні тези Старого й Нового Заповітів, головні історичні події, що описані в Біблії. Крім інформаційного, на веб-сторінці діє аудіо-ресурс,

який дозволяє прослуховувати релігійні пісні та інтерактивний ресурс, за допомогою якого рабини одержують молитовні прохання відвідувачів сайту.

Відмінна риса сайту єврейського інтернет-клубу - інформаційного агентства [54] в тому, що на ньому є величезний тематичний спектр матеріалів: перелік ресурсів, які надають єврейські організації; події світової політики, пов'язані з іудаїзмом; бізнес-інформація; добродійність; ігри, анекдоти, тести, гороскопи, віртуальні листівки, знайомства та ін., а також інформація про те, яким чином можна отримати членство в клубі.

У ізраїльській Мережі, до якої також мають доступ українські віруючі, представники ортодоксального іудаїзму мають намір зробити такий сегмент конфесійного Інтернету, ресурси якого будуть повністю схвалені раббинатом. Це обумовлено тим, що, на їх думку, глобальна комп'ютерна мережа містить у собі дуже багато спокус, але у сучасному світі неможливо ігнорувати її можливості. Ортодоксальні віруючі взагалі не тримають у будинку комп'ютерів, тому що з їх допомогою можна дивитися фільми будь-якого змісту. Однак зараз більш ліберальні з них погоджуються користуватися на роботі Інтернетом, а в своїх помешканнях - електронною поштою. Увійшовши в Інтернет, користувач буде в змозі потрапити тільки на ті сайти, які схвалені раббинатом. На цьому прикладі наочно ілюструється специфіка віруючих користувачів: невіруючих більш за все приваблює відсутність цензури в Інтернеті, тоді як користувачі ортодоксального іудейського віросповідання добровільно позбавляють себе можливості пересуватись мережею, якщо це суперечить їх вірі.

Офіційний іслам здебільшого представлено у віртуальному просторі офіційними структурними підрозділами, наприклад, сайтом Духовного управління мусульман України [124], на якому розташовано багатовекторні матеріали, що висвітлюють різні актуальні проблеми, пов'язані з ісламом, як у сучасному світі, так і в історичній ретроспективі, тлумачення релігійних догматів: книги, лекції з цих тем та ін. Невелику

частину займають відомості про діяльність і структуру Духовного управління мусульман. На сайті розміщено електронний аналог газети «Мінарет», яка є головним виданням ДУМУ і дитячого журналу «Світлячок».

Головна мета використання Інтернету представниками традиційного ісламу – викласти основи віровчення, зробити іслам доступним для більш широкої громадськості [136, С. 64]. Особлива увага надається трактуванню Корана, культурі й моральності в ісламі, проблемам екстремізму й тероризму. Внаслідок актуальності останньої проблеми за допомогою Інтернету ведеться активна просвітницька робота в ісламських громадах, що сповідують традиційний іслам: дуже детально викладені головні постулати віровчення й мотивації екстремістських і ваххабітських організацій, які досить часто ототожнюються у суспільстві з ісламом взагалі. Просвітницькій діяльності присвячено й окремий веб-сайт [7], який створено для поширення представниками ісламського віросповідання загальнолюдських цінностей, толерантності. Окрема рубрика на сайті асоціації «Арраїд» присвячена виховним заходам для молоді й культурно-просвітницькій роботі. Незалежно від хостинга, інформація на сайтах подається російською, англійською й арабською мовами.

Використання інтернет-ресурсів призводить також до перенесення у віртуальний простір й деяких елементів культової практики, наприклад, богослужіння, сповіді, спілкування із духовною особою та отримання її благословення, тиражування ікон та ін.

Щоб сповідатися у англomовній комп'ютерній мережі, достатньо надрукувати своє каяття у спеціальному вікні, або послати Богові одну із заготовлених раніше сповідей за зразками. У цьому випадку спілкування зі священиком не відбувається й сповідь знищується відразу ж після відправлення тексту. За час сповіді користувачеві наводяться деякі цитати з Біблії з використанням графічних ефектів. У російській мережі користувач може як надіслати сповідь священнослужителеві, так і

полегшити душу привселюдно у віртуальному просторі [27]. Віртуальна сповідь практикується, переважно, представниками католицизму та протестантизму.

Тиражування ікон за допомогою Інтернету здійснюється деякими єпархіями УПЦ (МП) з 2005 р., коли було офіційно оголошено про благословення цієї дії. Згідно їх думки, молитися можна не тільки на рукотворні ікони, але й на образи, які отримані за допомогою Інтернету: «Християни, які становлять більше ніж третину населення нашої планети, почитають або ікони, або релігійні зображення чи статуї» [92, С. 122], Слід зазначити, що це значно трансформує традицію іконовшанування, що здавна існує у християнській традиції.

Віртуальні богослужіння поширені як у закордонному, так і у вітчизняному віртуальному просторі. Такі проекти створюються для залучення максимальної кількості віруючих із числа тих, хто внаслідок різних обставин не може або не хоче відвідувати релігійні богослужіння у традиційний спосіб. Відсоток людей, які регулярно відвідують богослужіння, набагато менше відсотка тих, хто, за статистикою, зараховує себе до віруючих. Це стимулює деякі конфесії надавати нові можливості духовного спілкування спільнотам віруючих у інтернет-просторі. На подібних веб-сторінках максимально використовується інтерактивний компонент - кожний користувач може звернутися з питанням до священнослужителя, взяти участь в обговоренні актуальних тем на форумі або просто поговорити в чаті з віруючими. Це є спрощений засіб для користувача одержати інформацію на релігійні теми й можливість духовного спілкування для людей, які не належать до певного релігійного напрямку, але цікавляться релігійними питаннями.

Як ми вже згадували, здійснити віртуальне паломництво до храмів та святих місць України в он-лайн режимі пропонує УПЦ (МП). Окрім самої процедури паломництва, відвідувачі одержують докладну інформацію про

православні святині й графіки поїздок, які супроводжуються фотозображенням паломницьких місць із короткою історичною довідкою.

Віртуалізація культової практики ще не знайшла загальної підтримки й широкого поширення в діяльності більшості релігійних напрямків, однак сам факт їх існування у інтернет-просторі говорить про можливість подальшої модернізації культових дій. Становлення західного релігійного Інтернету відбувалося приблизно так, як і в Україні: спочатку релігійні об'єднання дуже повільно заповнювали інформаційний простір, а згодом, у процесі збільшення значущості комп'ютерних технологій у суспільному житті загалом та релігійному зокрема, стали залучати користувачів Всесвітньої Мережі до релігійної обрядовості саме у кіберпросторі.

Аналіз релігійного сегменту українського Інтернету та релігійних комунікацій, які йому властиві, дозволяє виокремити деякі тенденції, які формуються у релігійному житті під впливом віртуалізації майже у всіх сферах його соціального відтворення. Пошук реципієнтами в Мережі підтримки притаманних їм релігійних цінностей, ідей, поглядів задовольняє потреби у самореалізації та визначає нові вектори у гносеології релігії. Інтернет незмірно розширює й ускладнює релігійний досвід окремого індивіда або групи, розширюючи його межі й за допомогою кіберпростору. Для користувачів Мережа перетворюється у реальність, що, за певних умов кардинально впливає на соціальну й духовну дійсність як окремого індивіда, так і соціальної групи. Користувачі мають доступ до величезної інформаційної бази, внаслідок чого можуть найбільш повно й всебічно задовольнити свої когнітивні потреби, у тому числі ті, що пов'язані з релігійними питаннями, оскільки у Мережі розміщена інформація як про традиційні релігійні рухи, так і про ті, що не надають відомості про себе за допомогою інших ЗМІ. З'являється нова ідея Бога, яка містить у собі обожнювання можливостей Інтернету, тобто в цьому випадку Інтернет сам виступає як сакральний елемент, а також нова форма релігії, що відповідає вимогам інформаційного

суспільства – спроби формування глобальної свержрелігії, залучення до якої можливо лише за умов володіння навичками роботи у кіберпросторі.

Людина відчуває свою причетність до референтних груп, думка яких з різних обставин авторитетна для неї, та відмежування від інших, з якими розбігаються ціннісні орієнтири. У рамках психології релігії глобальна комп'ютерна мережа дає можливість, насамперед, збільшення вибору референтних груп; по-друге, саме в Інтернеті присутні такі види релігійних об'єднань, які не відображені у звичайній соціальній реальності, що створює будь-якому користувачеві практично необмежені можливості вибору - як тих, які він знає із власного досвіду, так і тих, з якими він не має можливості безпосередньо взаємодіяти в реальному житті. У цьому контексті окремий дослідницький інтерес викликають механізми ідентифікації користувачів, що шукають духовного чи релігійного самовизначення.

Віртуальний простір кардинально змінює принципи праксеології релігії. Деякі напрямки практичної діяльності релігійних об'єднань найбільш ефективно здійснюються саме за допомогою інтернет-простору, а деякі в умовах інформатизації та глобалізації сучасного співтовариства неможливі без використання інтернет-технологій. До цієї категорії можна віднести також формування веб-проектів, що є результатом спільної роботи декількох релігійних напрямків, які спрямовані на різні сфери: соціально-релігійну, політичну, культурну та ін.

Суто у філософському контексті релігія в сучасному світі є не тільки одним з найбільших соціальних інститутів і формою суспільної свідомості, але й ресурсом інформаційного суспільства, що має глобальний вимір. Як об'єкт філософського розгляду релігія нерозривно пов'язана з категорією сакрального незалежно від його інтерпретації в рамках конкретної культури. У контексті соціальної філософії актуальне питання філософського обґрунтування взаємодії релігії й Інтернету, появи нових елементів релігійного життя, прогнозування наступних трансформацій, які

можуть відбутися у релігії під впливом інформаційних технологій та, відповідно, на внутрішній світ людини. Більшість відвідувачів віртуальних храмів приваблює у них свобода дій, у тому числі спрощення культових дій, можливість організації богослужіння на власний розсуд. Віртуальні богослужіння орієнтовані переважно на тих людей, які негативно ставляться до традиційних культових обрядів, чи взагалі не мають відношення до будь-якої релігії за межами інтернет-простору. В аксіологічному аспекті актуальним є визначення припустимого ступеня інновацій у практичній й культовій діяльності релігійних об'єднань у полі Інтернету.

Інтернет значною мірою змінює географію релігії, істотно впливаючи на динаміку поширення різних релігійних конфесій. Незалежно від кількості послідовників у віртуальному просторі релігійні напрямки мають можливість дістатись масових аудиторій. Глобалізаційні процеси, які стрімко єднують світ та спонукають до інтенсивного інформаційного обміну, сприяють, насамперед завдяки Інтернету, максимальному поширенню релігій у сучасному світі.

Певна трансформація під впливом віртуалізації відбувається також у ролі українських релігійних громад у сучасному політичному житті, незважаючи на те, що питання про політичну діяльність релігійних організацій в Україні, на перший погляд, неправомірне з юридичної точки зору. Законодавство України декларує відокремлення церкви від держави, що закріплено в статті 35 Конституції України та у статті 5 Закону України «Про свободу совісті й релігійних організацій». Вищезазначені правові документи регламентують наступні положення у взаємодії держави й релігійних об'єднань:

- світський характер держави;
- відділення школи від церкви;
- рівноправність всіх релігій і віросповідань перед законом;
- відсутність обов'язкової державної релігії тощо.

Дані положення визначають невтручання держави в діяльність релігійних організацій, відокремлення релігійних організацій від вирішення питань державної політики та ін. [93, С. 100].

Однак на практиці можна спостерігати активну участь релігійних напрямків у політичному житті протягом всього періоду існування української незалежної держави. Наприклад, християнське осмислення політичного дискурсу відображується у соціальних доктринах релігійних інституцій. Ступінь їх включення в політичний процес різний, навіть всередині однієї конфесії існують різні погляди на рівень припустимої участі у політичному житті країни як окремого представника релігійної громади, так і конфесії у цілому, а також на роль релігійного фактору у політиці [135, С. 116].

Якщо взяти за приклад президентські вибори 2004-2005 років, то вплив релігійного фактору безпосередньо на них було дуже великий. Як зазначає Колодний А., у цей період релігійні організації умовно можна було поділити на три групи:

1) ті, які всупереч чинному законодавству відкрито агітували за кандидатів у президенти та надавали різноманітну підтримку певним кандидатам у передвиборчій кампанії;

2) ті, хто зайняв активну громадську позицію, не порушуючи при цьому ні чинного законодавства, ні свого внутрішнього уставу. Вони стали на захист духовних і моральних цінностей, призиваючи до молитов за чесні вибори й проводили духовні й соціальні служіння для представників всіх політичних сил, які приймали участь у виборах;

3) ті, хто зайняв нейтральну позицію, відсторонившись від суспільно-політичних подій, що, з точки зору українського законодавства, і є відповідним ставленням релігійних об'єднань до держави й політики [88, С. 7].

Аналіз державно-релігійних відносин в Україні дозволяє зробити висновок, що в державі існують подвійні стандарти діяльності деяких

релігійних конфесій, оскільки за порушення чинного законодавства й внутрішнього уставу релігійних громад передбачене зняття статусу юридичної особи та інші види юридичної відповідальності, але жодна з тих релігійних організацій, що порушувала правові норми, не відповіла за це за законом. У періоди передвиборних кампаній, як вже було зазначено, особливо часто спостерігаються подібного роду порушення з боку релігійних організацій - агітація за кандидатів, що балотуються в органи влади різних рівнів, фінансування передвиборних кампаній, участь священнослужителів у публічних політичних акціях, відкрите висловлення священнослужителями своїх політичних уподобань й оціночних суджень щодо кандидатів, які висувалися на державні пости [135, С. 118].

Згідно з даними соціологічних опитувань, релігія займає провідне місце у рейтингу довіри до соціальних інститутів серед громадян України, тому думка представників релігійних організацій може бути авторитетною як для віруючих, так і для тих виборців, які не ототожнюють себе з певною конфесією. Внаслідок цього, різні політичні сили прагнуть залучити представників релігійних громад до участі у виборчих процесах. Самі священнослужителі мотивують своє втручання у політичне життя країни різними обставинами, наприклад, схожістю оцінки проблем зі своїми одновірцями, неможливістю відстороненого невтручання в справи держави в тих випадках, коли це призводить до кризи у країні, погрозою для діяльності своєї громади та низкою інших факторів [135, С. 118].

З одного боку, держава декларує свободу віросповідання, з іншого дає зрозуміти, що інтереси окремих релігійних напрямків пріоритетні для уряду в силу їх впливу на електорат. Деякі священнослужителі говорять про те, що близькість до політичної еліти дає пріоритетну позицію в питаннях розподілу культового майна (саме це питання є одним із найгостріших у взаєминах ряду релігійних напрямків - наприклад, УПЦ (МП) і УПЦ КП).

Розвиток інформаційних технологій як складового елемента інформатизації суспільства й широкого впровадження технологічних комп'ютерних систем призвело, як ми вже зазначали, до різкого підвищення впливу інформаційної влади й, насамперед, її основних носіїв - засобів масової інформації, у тому числі, і на політичні переваги людей внаслідок заміни «однолінійного зв'язку між відправником і одержувачем інформації діалоговим багатофункціональним зв'язком, що створює додаткові можливості для учасників інформаційного обміну» [89, С. 7].

Визначення ролі Інтернету у політичній діяльності релігійних об'єднань постає у зв'язку з тим, що входження України в глобальний інформаційний простір викликає наступні наслідки й у інформаційно-правовій площині, тому що саме вона може сприяти:

- підвищенню правової грамотності й правосвідомості українського населення;
- розширенню можливостей реалізації прав на свободу вибору;
- збільшенню політичних прав громадян шляхом надання доступу до багатопланового інформаційного спектра;
- посиленню участі як окремих громадян, так і соціальних спільнот у політичних процесах і можливості їх контролю за діяльністю державної влади;
- можливістю розміщення в інтернет-просторі інформації, що стосується дій державної влади й політичної ситуації в країні, а також створенню умов для самостійного формування політичного медіаконтексту, а не тільки його пасивному споживанню.

Інформаційні технології (зокрема глобальна комп'ютерна мережа) виступають також як один з факторів політичної модернізації, що полягає в тому, що «...перехід до правової демократичної держави може бути здійснений тільки за умови створення інформаційного відкритого суспільства й ефективного вирішення проблем взаємодії суспільства й влади» [89, С. 3]. Ці технології дозволяють мобілізувати суспільство й

підвищити політичну активність. У цьому випадку з пасивного інформаційного споживача, якого формує одностороннє інформування засобами масової інформації, людина стає «самостійним диференціатором інформаційного масиву» [89, С. 5], плюралізм якого забезпечуються інформаційними технологіями. Віртуальний простір служить засобом безпосередніх комунікацій між суспільством і державою, внаслідок чого зменшується політична неінформованість громадян. Розвиток електронних медіа сприяє становленню оптимального балансу між урядом й рядовими членами суспільства.

Така тема, як участь релігійних діячів у політичному процесі, досить затребувана аудиторією сучасних ЗМІ, та не завжди, на думку священнослужителів, вона знаходить адекватну інтерпретацію у світських виданнях [135, С. 119]. Можливість пояснити свої політичні позиції у тому контексті, який задовольняє представників релігійних напрямків, надає саме Інтернет, переваги якого в цьому випадку полягають у можливості публічного надання концептуально достовірної інформації, доступної як конфесіональному, так і світському електоратові. Використання Інтернет у практичній діяльності релігійних організацій змінює і їх участь у політичному житті країни, адже Інтернет передбачає альтернативність джерел інформації. Це можуть бути як політичні інститути, так і самі релігійні організації, що бажають обґрунтувати своє розуміння подій, що відбуваються, на засадах віровчення, що практично неможливо у інших ЗМІ, зазвичай заангажованих.

Зрозуміло, що Інтернет внаслідок росту його значущості як засобу отримання інформації може впливати й на політичну орієнтацію людей [135, С. 119]. Згідно з думкою представників релігійних громад, політичні переваги електорату можуть змінюватись під впливом інформації. Вони приділяють підвищену увагу Інтернетові у висвітленні актуальних подій політичного життя крізь призму релігії насамперед тому, що релігійні організації в змозі власноруч формувати інформаційне поле у

віртуальному просторі щодо цих питань [135, С. 120-121]. Можна констатувати, що релігійні організації залучаються до політичної боротьби з багатьох причин, до того ж їх позиція з деяких політичних питань цікава суспільству. Програма «Електронний уряд», яка передбачає організацію керування державою за допомогою глобальної комп'ютерної мережі й інших інформаційних технологій і систем, яку створено українськими владними структурами, стимулює релігійні напрямки вести публічний діалог з проблемних питань в інтернет-просторі.

Однією з вагомих причин залучення Інтернету до взаємодії релігійних об'єднань з владними структурами є задоволення потреби в інформуванні про діяльність органів влади, що, у свою чергу, може сприяти росту соціальної довіри до неї. Наявність постійного зворотного зв'язку завдяки посиленому інтерактивному компоненту Інтернету дозволяє не тільки одержати достовірну інформацію як про діяльність уряду, про нормативну базу різних сфер діяльності соціальних інститутів (у тому числі й релігійного), але й отримати цю інформацію безпосередньо від них самих, що безумовно цікавить і віруючих громадян.

За Конституцією України, релігія відокремлена від держави, але вона не відділена від кола загальнолюдських проблем, які мають поміж іншого політичний характер. З іншого боку, діяльність ряду релігійних громад нерідко пов'язана з інтересами державної влади, що спричиняє порушення чинного українського законодавства. Це легше простежити саме в інтернет-просторі завдяки його відкритості для широкого кола користувачів. Українські релігійні громади використовують Інтернет не лише у суто релігійній діяльності, а також задля вирішення інших важливих питань, зокрема політичних, оскільки віртуальний простір надає можливості для політичної самоідентифікації як світського, так і конфесійного електорату. Завдяки технологіям масових комунікацій розширюються масштаби активної участі в політичному житті усіх соціальних інститутів, у тому числі й релігійного. У цьому контексті

політична функція Інтернету полягає в забезпеченні соціально-політичного дискурсу, який буде підкріплено наявністю зворотного зв'язку між владою й громадянами, а також у ракурсі досліджуваної теми, можливістю для представників релігійних громад висловити свою позицію в інтернет-просторі масовій аудиторії, не порушуючи при цьому чинного законодавства. Питання, які безпосередньо стосуються діяльності релігійних організацій і пов'язані з релігійно-правовою тематикою, висвітлені на порталах, що спеціалізуються на релігійній тематиці, однак було б помилкою вважати Інтернет єдиним засобом посилення ролі релігійних громад у політичному житті сучасного українського суспільства, адже впливу інших ЗМІ не уникнути.

Можна додати, що метою використання релігійними напрямками інформаційних технологій і комп'ютерних мереж (у тому числі й у політичній діяльності) є також створення простору, відкритого для діалогу між представниками релігійних організацій і владних структур, а також можливість всебічного інформування про правові питання, що стосуються релігійної сфери. Тому можливо, що Інтернет може стати одним з найбільш ефективних і оптимальних засобів у вирішенні проблем державно-релігійних відносин. Релігійно-державні відносини та питання, пов'язані з політичною діяльністю релігійних громад, висвітлюються на деяких аналітичних порталах, що спеціалізуються на релігійно-правовій тематиці [45; 189].

Однією з важливих проблем, яку також варто окреслити, є перспективи міжрелігійного діалогу у інтернет-мережі. У зв'язку з поглибленням процесу глобалізації переосмислюються питання уніфікації загальнолюдських культурних цінностей. На сучасному етапі глобалізація сприяє як виникненню загальних або, щонайменше, аналогічних за змістом проблем для різних регіонів світу, так і «...постійно зростаючій взаємній соціально-політичній та соціокультурній залежності держав світу й виникненню великих зон спільних інтересів» [62, С. 12].

Іде в минуле епоха моноконфесійних суспільств і держав. Усе частіше ми зустрічаємо ситуації, коли прихильники різних релігій живуть поруч один з одним. Цьому, як відомо, сприяє ряд факторів: міграція населення, звернення людей до віри, яку не сповідали їх предки та ін. Крім того, національні культури, що відроджуються, зазвичай спираються на релігійну традицію. Світове співтовариство в наш час зіштовхується з проблемою подолання міжрелігійних й етноконфесійних конфліктів, що містять і релігійну мотивацію. Це спричинило певні трансформації як у світовому релігійному житті взагалі, так і в деяких його процесах зокрема. Це відображується, як ми згадували вище, у таких тенденціях релігійного життя, які сформувалися або найбільше яскраво виявились під впливом конвергентних процесів, наприклад у:

- співробітництві релігій на різних рівнях у різних сферах соціальної діяльності;
- прагненні до об'єднання різних деномінацій у єдину традицію;
- тенденції до створення єдиної світової релігії та ін. [103, С. 44-45].

Сучасний світ ставить такі питання, вирішити які можуть представники релігійних організацій лише спільно, на рівні міжрелігійного співробітництва. Все це по-новому впливає на відносини між релігійними спільнотами, оскільки й досі існує пов'язана з релігіями ідентичність, яка й на сьогодні забезпечує єдність великої кількості людей. Тому останнім часом не тільки представники релігійних об'єднань, але й представники політичної світової еліти все частіше говорять про нагальну потребу організації міжрелігійного діалогу [136, С. 65].

Діалог – один з найбільш поширених конвергентних процесів другої половини ХХ століття. Незважаючи на те, що спроби його здійснення відбувалися й раніше, «як постійна тенденція на рівні всього світу – це явище нашого часу» [103, С. 44]. У широкому значенні під діалогом релігій розуміють весь комплекс відносин, які складаються в процесі міжрелігійного й міжконфесійного спілкування, головним завданням якого

є «встановлення толерантних взаємовідносин між учасниками, а також можливе співробітництво в соціальній сфері...» [103, С. 44]. Отже, міжрелігійний діалог – це, насамперед, цілеспрямоване прагнення до взаєморозуміння та толерантності, оскільки толерантність дозволяє прийняти й зрозуміти різноманіття культур сучасного світу, ставитися до іншого віровчення на основі визнання універсальних прав і свобод людини, поважати розмаїття думок і позицій. Толерантність як ціннісний норматив передбачає «...визнання легітимності компромісу, а також терпимість до розходжень і протиріч, що існують у відносинах між релігійними віровченнями» [14, С. 18].

Проблема міжрелігійного діалогу актуальна й у ракурсі практичної дії права на свободу совісті. Вона значною мірою корелює із соціокультурним, політичним, духовним розвитком сучасного українського суспільства й специфікою тих умов, у яких відбувається цей розвиток. Говорячи про ситуацію в сучасному українському суспільстві, поліконфесійному за своєю структурою, варто зауважити, що віротерпимість є невід'ємним елементом мирного співіснування різних релігійних віровчень, тому актуальність проблем міжрелігійного співробітництва для України безсумнівна. Проблема діалогу в нашій країні є особливо загостреною також внаслідок роздробленості українського православ'я, що дискредитує статус діючих релігійних громад у цілому [136, С. 65].

Ці проблеми хвилюють не тільки релігійних ієрархів, але й рядових віруючих, оскільки з одного боку, поліконфесійність української держави є втіленням в практику принципів демократії й толерантності, з іншого - релігійний плюралізм у той же час призводить до протистояння релігійних віровчень на різних рівнях.

Теоретично майже всі традиційні релігійні напрямки виступають за гармонічне співіснування всіх існуючих релігій і за свободу совісті, однак на практиці нерідко можна побачити зворотне. Зазвичай, міжрелігійне

співробітництво релігійних напрямків в Україні набуває поверхневих форм. Об'єднанню перешкоджає, насамперед, політичний фактор і суперечки між релігійними організаціями щодо права на експлуатацію культових споруд. Більшість представників релігійних організацій України вважають за необхідне провести діалог з глобальних проблем сучасності, «але не як формальне відтворення установки на толерантність, а як реальне бажання втілити в практику духовні цінності» [136, С. 65]. На таких засадах найбільш актуальним буде не диспут з доктринальних питань, оскільки це не дасть вагомих результатів, а, насамперед, співробітництво у вирішенні таких соціальних проблем, як наркоманія, алкоголізм, безпритульні діти, дитяча злочинність та ін. Важливим фактором у встановленні міжрелігійного діалогу й співпраці, на думку представників релігійних громад, є також заборона на публікації й матеріали в сучасному інфокомунікаційному просторі, за допомогою яких у багатьох випадках розпалюється міжрелігійна ворожнеча, і це стосується як світських, так і конфесійних ЗМІ [136, С. 63]. Якщо толерантність стає необхідним критерієм релігійної й світської культури, представники релігійних деномінацій можуть зосередитися на тих питаннях, вирішення яких дуже важливе для суспільства.

Нижче ми наведемо деякі приклади інтернет-проектів, які ілюструють різні напрямки міжрелігійного діалогу (деякі проекти існують виключно у веб-просторі, тому більш докладно вони розглянуті у підрозділі «Віртуальні релігії»).

1. Координаційний Комітет з Міжцерковної допомоги в Україні [91].

Діяльність Комітету спрямована на співробітництво об'єднаних релігійних громад у соціальному служінні та подолання деяких проблем, які досить гостро стоять в Україні, наприклад, дитяча безпритульність та наркоманія, профілактика СНІДу та підтримка ВІЛ-інфікованих, захист прав людини тощо. До Комітету входять: Східноєвропейський офіс Всесвітньої Ради Церков, Норвезька та Шведська Церковна допомога,

Лютеранська Церква Германії, синодальний відділ благодійності та соціального служіння УПЦ, Християнська Міжцерковна Діаконічна Рада, діаконія Білоруського екзархату та ін.

2. Християнський центр «РЕАЛІС» [188].

Дослідницько-навчальний центр, головною метою діяльності якого є навчання лідерів християнських громад задля здійснення проектів із забезпечення ефективної комунікації християнських догматів у сучасному соціумі, а також максимальне використання можливостей ЗМІ задля поширення християнського світосприйняття.

Представники «РЕАЛІС» намагаються налагодити зв'язок між релігією та суспільством, тому ними створено відділ навчання, у якому представники християнських напрямків акцентують увагу на вивченні культурології, соціології та християнському консультуванні. У веб-просторі постійно проводяться семінари та консультації з розвитку особистості, психології та кризового консультування.

3. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій [38].

Представницький міжконфесійний орган, який утворено з метою об'єднання зусиль релігійних громад з духовного відродження України, координації міжрелігійного діалогу як в українському суспільстві, так і за його межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин. У складі ВРЦіРО також функціонують комісія з соціальних питань та робоча група з питань реституції майна релігійних громад. Станом на 2008 рік до ВРЦіРО входило 19 релігійних організацій.

4. Всеукраїнський християнський рух за єдність Церкви [40].

Рух за єдність християн України започатковано з метою зближення різних християнських течій, точніше – віруючих християнського віросповідання. У процесі реалізації цієї мети організуються зустрічі віруючих задля спілкування та молитви, що сприятиме, на думку засновників проекту, зміні стереотипів та упереджень, які існують у

суспільстві щодо міжконфесійної та міжрелігійної взаємодії. Учасники проекту щотижня проводять молитовні зустрічі за єдність християн, у яких беруть участь представники православ'я, католицизму та протестантизму. Окрім молитовних зібрань, щомісяця проходять неформальні богословські дискусії за участю віруючих-християн.

5. Співдружність студентів-християн України [174].

Міжконфесійна співдружність християнської студентської молоді, діяльність якої спрямована на розповсюдження євангельських принципів серед студентської молоді, а також на подолання непорозумінь між християнськими течіями та об'єднання християнських релігійних громад. Співдружність студентів-християн України входить до складу Міжнародної співдружності студентів християн.

6. Центр християнської співпраці [192].

Головна мета роботи Центру – сприяння налагодженню співпраці між найбільш розповсюдженими релігійними напрямками на території України, а саме УПЦ (МП), УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ в Україні) та поширення об'єктивної інформації про їх діяльність.

7. Віртуальна католицька єпархія «Пратенія» [28].

Веб-проект в цілому присвячено питанням міжрелігійного діалогу, толерантності й боротьбі проти насильства на релігійному ґрунті.

8. Віртуальна Церква Бруса Томпсона

Екуменічний веб-проект, за допомогою якого відвідати церкву й відправити обряди можуть всі віруючі, які сповідують християнство. На сайті підвищена увага приділяється застосуванню інтерактивного компонента: працюють кілька десятків цілодобових християнських чатів, групи з вивчення Біблії, молитовні служіння в он-лайн режимі. Основна паства цієї церкви – християни, які володіють інформаційними технологіями.

9. Інтернет-Церква [21].

Якщо в попередньому випадку ми бачимо приклад екуменічного співробітництва в інтернет-просторі, то Інтернет-Церква є прикладом міжрелігійного співробітництва - католицизму, православ'я, іудаїзму, ісламу, протестантства (на сайті наведена кількісна статистика відвідувачів відповідно до їх конфесійної належності). Відсутність повідомлень про конфесійну належність засновників даного інтернет-проекту та можливість одержати молитовну підтримку користувачам всіх релігійних віросповідань дозволяє констатувати наявність міжрелігійного діалогу, у якому Інтернет може бути кроком до діалогу за межами віртуального простору.

10. Київською єпархією УПЦ створено інтернет-проекти, які присвячені проблемам православно-ісламських відносин і перспективам діалогу між цими релігійними віровченнями [24]. На сайтах містяться матеріали щодо причин виникнення та історії ісламу, еволюції цього віровчення й, незважаючи на критику ісламських релігійних доктрин з боку православних богословів, є спроби достовірного висвітлення проблемних аспектів міжрелігійних взаємин, проблем сучасного ісламу й перспектив їх вирішення, полеміка православних та ісламських релігійних діячів. Також розкриті найбільш гострі аспекти у взаєминах цих релігійних напрямків. Як додаткова інформація висвітлюється точка зору ззовні, а саме коментарі протестантських місіонерів з проблем ісламу і роботи православних апологетів з питань іновірства.

11. Hot religious topics.

У закордонному інтернет-просторі присутні й проекти, які поки ще не втілені в життя українськими релігійними організаціями. Наприклад, це сайт, що тривалий час існує в англomовній мережі - Hot religios topics, на якому зібрані актуальні соціальні проблеми, пов'язані з релігією (педофілія серед католицького духовництва, ставлення відвідувачів сайту до питань біоетики: абортів, евтаназії, сурогатного материнства та ін.) та їх

трактування крізь призму доктрин різних релігійних течій. Окрім позначення проблем і пояснень до них, наведена статистика за матеріалами соціологічних досліджень і ставлення респондентів до позначених на сайті проблем, яка отримується завдяки інтерактивному голосуванню, що проводиться на сайті. Проект є прикладом екуменічного інтернет-співробітництва, оскільки у його створенні беруть участь представники католицизму та протестантства.

Розглянуті вище перспективи впровадження міжрелігійного діалогу за допомогою кіберпростору набувають вагомого значення і за межами Інтернету. Завершуючи розгляд цього питання, автор вважає доречним акцентувати увагу на наступному.

Глобалізація, про що вже було зазначено, окрім позитивних аспектів несе в собі можливість розширення міжнаціональних та міжрелігійних конфліктів, коли вимагає уніфікації та стирання культурної ідентичності, прагне підкорити всі ціннісні орієнтири, зокрема духовні та етичні, загальноприйнятому шаблону, що легше піддається осмисленню й контролю. Сьогодні у діалозі між релігіями виходять на перший план моральні питання, які дуже гостро стоять у світовому соціумі (наркоманія, аборти, нівелювання інституту родини тощо). Діалог з доктринальних питань досі ще є неефективним. Відповідно до думки представників релігійних напрямків, найпоширеніших на території України, «міжрелігійний діалог є не тільки можливим, але й необхідним, насамперед, з соціальних питань, а міжрелігійна та міжконфесійна співпраця за допомогою віртуального простору може стимулювати активізацію взаєморозуміння між представниками релігійних напрямків» [136, С. 68].

Перспективи міжрелігійного співробітництва за допомогою Інтернету досі викликають неоднозначну оцінку серед священнослужителів, однак більшість представників релігійних об'єднань вважають за необхідне подальше використання ресурсів Всесвітньої

Павутини з ряду обставин, серед яких провідними є: загальне збільшення ролі інформації в сучасному світі; зростання кількості віруючих, які звертаються до Інтернету як засобу отримання інформації; специфіка Інтернету як засобу тиражування релігійної інформації та інше. У віртуальному просторі найбільш наглядно демонструються як наслідки міжрелігійного діалогу, так і міжрелігійної ворожнечі, більш того, цим подіям надається суспільний резонанс.

Завершуючи розгляд релігійного сегменту Інтернету, слід навести дані соціологічного дослідження, яке було здійснено серед веб-користувачів порталу Religare.ru. До них звернулися з наступним питанням: «Інформацію про яку релігію Ви найчастіше шукаєте в Інтернеті?». Згідно з даними порталу Religare.ru, на 2005 рік 60,4% респондентів, що взяли участь в опитуванні, шукають інформацію про християнство, 11,9% цікавляться питаннями іудаїзму, 11,8% - про нові релігійні рухи, 8,5% - про іслам, 2,5% - про буддизм і 4,6% - іншу інформацію, що стосується релігії [68]. Зазначимо, що це поки єдиний моніторинг інтернет-аудиторії, який відображує її потреби у релігійній інформації.

Процеси, що тривають у релігійній сфері у наш час в українському суспільстві «проявляються не в формі секуляризації, як у західних країнах, а в зростанні релігійності» [17, С. 213], що найбільш наочно ілюструється на прикладі динаміки релігійного сегменту українського Інтернету. Необхідно торкнутися питання релігійної ідентичності у віртуальному середовищі. Завдяки можливій участі в різних інтернет-співтовариствах, людина в змозі значно розширити параметри своєї релігійної ідентичності. У деяких випадках це віртуальне релігійне життя є різноманітнішим та більше відповідає духовним вимогам індивідуума, ніж традиційна культова практика, тому у інтернет-просторі зростає кількість різноманітних релігійних рухів.

2.2. Специфіка та зміст релігійної тематики на неконфесійних веб-джерелах

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та сфер їх використання все більшою мірою визначає характер життєдіяльності суспільства, оскільки в інформаційному полі Мережі знаходять своє відбиття різні суспільні сфери, у тому числі й релігія. Найважливішою рисою громадянського суспільства, на яке тримає курс українська держава, є створення особливого простору соціальної комунікації, тобто такої суспільної сфери, у рамках якої ведеться діалог громадян з соціально значимих питань - як між собою, так і із представниками соціальних інститутів і владних структур.

Інтернет створює середовище для рівноправного діалогу між різними соціальними групами, незважаючи на відмінність напрямків функціонування та значущість їх у соціальній ієрархії. Інформація про діяльність соціальних інститутів кожної країни у мережі набуває глобального характеру та надає змогу більш об'єктивно та оперативно інформувати про резонансні події політичної, економічної, культурної, релігійної та ін. сфер суспільного життя. Оскільки розуміння релігійного життя не обмежується тільки виконанням сакральної місії, релігія як один з найбільших соціальних інститутів несе також соціальну місію, орієнтовану на взаємодію релігійних організацій з іншими елементами суспільства.

Одна з найважливіших функцій, яку відіграє Інтернет у релігійному житті сучасного українського соціуму, полягає у тому, що це практично єдина можливість висвітлити всі ті проблеми, які не знаходять своє відображення у повному обсязі у інших засобах масової інформації. Також слід підкреслити, що саме у цьому просторі кожен суспільний елемент стає учасником релігійного життя. Насамперед, йдеться про інтерактивні форуми й обговорення матеріалів на сайтах електронних ЗМІ, що висвітлюють релігійну тематику. Як вже зазначалося вище, нерідко

інтерпретація релігійної тематики у медійному просторі радіо, телебачення та преси дуже негативно впливає на діяльність релігійних об'єднань, створюючи певну низку конфліктів внаслідок некоректної публікації.

Поряд зі зростанням у віртуальному медіа-полі кількості сайтів релігійних організацій спостерігається також збільшення світських аналітичних джерел, що висвітлюють релігійну проблематику в режимі онлайн. Діяльність українських релігійних організацій висвітлюється, переважно, в україномовному Інтернеті, тому в даному підрозділі надана характеристика веб-сайтів лише цього сегменту Мережі, адже він також частково впливає на релігійне життя країни.

Нижче наведені деякі провідні інформаційно-аналітичні портали, які спеціалізуються на висвітленні релігійної тематики, що відображує, на наш погляд, ще один ракурс віртуалізації релігійного життя у нашій країні.

1. Релігійно-інформаційна служба України [74] є спільним проектом Інституту Релігії [72] та Українського Католицького Університету [180]. Сайт оперативно інформує користувачів про актуальні релігійні події (тут слід зазначити те, що він надає широкий спектр новин, що охоплює всі регіони України), розповідає про різні релігійні громади та їх лідерів, публікує аналітичні статті й інтерв'ю як представників релігійних організацій, так і фахівців, компетенція яких дозволяє дати експертну оцінку подіям, що відбуваються, повідомляє про релігійні свята, урочисті заходи, має календар свят і анонс подій, а також доповнює цю інформацію дайджестом електронних порталів і ЗМІ, як світських, так і конфесійних, які доповнюють матеріали, що представлені на порталі.

Розділ цього сайту «Основні релігії» містить довідки про релігійні організації, найпоширеніші на території України, надає відомості з історії різних віровчень, особливостей культової практики, біографічні довідки глав релігійних об'єднань та ряд інших матеріалів. У розділі «Ресурси» надається можливість ознайомитися зі статистичними даними Державного департаменту України зі справ національностей та релігій про кількість

послідовників релігійних віровчень, існуючих на території України, культових споруд, навчальних закладів та ін.; офіційними документами, які на законодавчому рівні регулюють діяльність релігійних організацій і міжнародними документами, котрі стосуються релігійної сфери, а також переліком документів, необхідних для реєстрації релігійної організації та надання їй статусу юридичної особи. У даному розділі є каталог, який дозволяє здійснити навігацію у конфесійному українському Інтернетові й веб-адресах української релігійної діаспори за кордоном. Дані про релігійний сегмент українського Інтернету публікує тільки цей портал, що дає змогу відслідковувати актуальні тенденції у діяльності релігійних організацій, які ще не одержали висвітлення на інших аналітичних веб-сайтах і порталах. Рубрика «Релігія й суспільство» надає аналітичний матеріал з різних актуальних питань, які стосуються соціальних, політичних та культурних аспектів релігійного життя.

На сайті Релігійно-інформаційної служби України розміщені два спецпроекти, один з яких присвячено питанням релігійно-державних відносин: у ньому міститься матеріал, що розкриває різні аспекти поставленої проблеми як з релігійної, так і світської точки зору. Другий проект розкриває стан дослідження релігійної свободи в українському соціумі: користувачі можуть ознайомитися з наведеними результатами моніторингу свободи віросповідання, діяльності релігійних громад, здійснення їх прав та з низкою інших питань. За допомогою використання мультимедійного ресурсу засновники проекту ілюструють випадки порушення релігійної свободи наочними прикладами. З даної проблеми надано широкий аналітичний матеріал, що знайомить користувача з різними поглядами на задану тему.

Розділ «Духовність і мистецтво» дозволяє не тільки одержати інформацію про сакральну музику, архітектуру, іконопис, але й переглянути твори мистецтва, одержати їх короткий опис, прослухати музику та подивитися фільми, які є в інтернет-просторі, здійснити

паломництво святинами України. Для зручності користувачів інформація систематизована в каталоги. У розділі «Студії» запропоновані для ознайомлення деякі матеріали досліджень в галузі релігієзнавства, анонси конференцій і релігієзнавчих наукових заходів.

Портал «Релігійно - інформаційної служби України» можна визнати найкращим спеціалізованим порталом з релігійної тематики. Додамо ще деякі інші його можливості:

- Регулярно поновлювана інформаційна стрічка та спектр новин, які уможливають оперативний і широкий огляд подій релігійного життя, як на Україні, так і за її межами.
- Наявність статистичних даних про кількість послідовників найпоширеніших релігійних віровчень, що оновлюються щороку, дозволяють скласти конфесійну карту країни, зробити висновки про релігійні запити українського населення й простежити динаміку росту або зменшення кількісного складу конфесій.
- Існування веб-каталогу ресурсів релігійного Інтернету надає можливість користувачеві отримати додаткову інформацію про релігійні напрямки й простежити за діяльністю релігійних організацій в інформаційному полі глобальної комп'ютерної мережі.
- Аналітичні матеріали пропонують різнобічні думки з актуальних питань щодо релігії як з погляду представників релігійних напрямків, так і фахівців-релігієзнавців.
- Наведена законодавча база, за допомогою якої здійснюється урегулювання релігійної сфери як в Україні, так і в сфері міжнародного права з питань майнових суперечок, релігійної освіти, альтернативної військової служби та з ряду інших питань.
- На сайті широко використані ресурси Інтернету, зокрема мультимедійні та інтерактивні.
- Наявність каталогів, що пропонують систематизовану тематичну інформацію про релігійні напрямки, сакральну архітектуру, музику та

іконопис свідчить про дослідження такої галузі сучасного релігієзнавства, як релігія в Інтернеті. Подібні матеріали представлені поки що тільки на цьому сайті (тут мова йде лише про світські інтернет-сторінки, оскільки у конфесійному Інтернеті докладна навігація по релігійному Інтернетові розміщена, як ми вже вказували, також на веб-сторінках православних, іудейських та інших об'єднань).

2. Українська асоціація релігієзнавців «Релігієзнавство в Україні» [179] також пропонує відвідувачам новини релігійного життя та основні події наукового релігієзнавчого співтовариства. Крім докладного анонса конференцій, надруковані матеріали тих, які вже відбулися в Україні, країнах СНД і далекого зарубіжжя. Презентаційна інформація про Центр релігійних досліджень і міжнародних духовних відносин дозволяє ознайомитися з провідними напрямками роботи Центру.

У розділі «Статутні документи», крім статуту Асоціації релігієзнавців, розміщені деякі урядові документи, що стосуються релігійних питань. Досить докладно висвітлена наукова діяльність, пов'язана з дослідженням релігійної тематики: список дисертацій з релігієзнавства, захищених протягом 2004-2008 років з короткою анотацією проведеного дослідження, вихідними даними наукових і науково-популярних видань з проблем релігії. Періодичні джерела релігієзнавчого напрямку представлені трьома виданнями - «Українське релігієзнавство», «Наука. Релігія. Суспільство» і «Релігійна свобода». Створено архів деяких видань за період з 2004 по 2006 р., які представлені в електронному варіанті. Увазі користувача запропоновано перелік наукових статей з різних проблем релігієзнавства.

Розділ «Ресурси» пропонує веб-карту аналітичних порталів, які працюють з релігійною тематикою. Тобто це можна класифікувати як навігацію у спеціалізованому сегменті релігійного Інтернету, що стосується деяких аспектів релігійного життя. До цього розділу автори сайту відносять веб-сторінки Державного інституту штучного інтелекту,

Всеукраїнської партії духовності та патріотизму, Українського реєстрового козацтва і Центра релігійної інформації та свободи.

Отже, до переваг сайту можна віднести:

- всебічне висвітлення релігієзнавчого наукового життя;
- перелік захищених дисертаційних досліджень і анонси конференцій дозволяють позначити тематичний спектр напрямків, які розробляються українськими фахівцями з питань релігієзнавства;
- дані про наукові видання, які пропонують веб-користувачам анонс видань наукової літератури з релігії;
- матеріали конференцій та періодичних видань, які знайомлять з аналітичними матеріалами з різних тематичних напрямків.

Недоліки сайту, насамперед, полягають у його технічній недосконалості: багато запропонованих посилань неактивні; у веб-карту аналітичних адрес не включено провідні портали, розміщені в українському Інтернетові, які спеціалізуються на релігійній тематиці.

3. Центр релігійної інформації та свободи [191] створено Українською асоціацією релігієзнавців з метою оперативного й об'єктивного інформування про релігійне життя в Україні та світі, надання відомостей про різні віровчення, які існують на території України, як традиційні, так і нові, в історичній ретроспективі. Це спеціалізований проект, який створено перш за все для дослідження толерантності й демократії у сучасному українському суспільстві, зокрема в сфері міжрелігійних відносин. Основні напрямки роботи центру відображуються у збиранні й аналізі інформації про релігійну свободу в Україні та інших країнах; проведенні соціологічних досліджень, що дозволяють отримувати повідомлення про свободу віросповідання та діяльність різних релігійних віровчень; підготовці та виданні інформаційних і аналітичних (у т.ч. періодичних) матеріалів про релігійну ситуацію в Україні та релігійність і свободу релігії у світі; консультуванні в он-лайн режимі з питань релігійного життя та суспільно-релігійних відносин; організації й

проведенні науково-практичних семінарів, конференцій з метою затвердження цінностей демократичного суспільства в сфері міжрелігійних відносин.

Докладний аналіз інформації, розміщеної на сайті, неможливо провести внаслідок низки причин:

- недостатнього поновлення усіх тематичних напрямків, що особливо стосується актуальних подій релігійного життя й стану релігійної свободи, що дозволяє констатувати відсутність оперативності у наданні інформації;
- більшість інформаційного масиву, що міститься на ньому, займають повідомлення про наукові релігієзнавчі заходи, що не є головним у завданні даного проекту. До того ж, перелік подібних заходів більш докладно надається на сайті Української асоціації релігієзнавців «Релігієзнавство в Україні»;
- доповідь про діяльність релігійних організацій зводиться, переважно, до православ'я. Інші конфесії (наприклад, протестантство, іудаїзм, іслам, нові релігійні рухи) згадуються вкрай рідко, а посилання, які пропонують додаткову інформацію про ці релігійні напрямки, досить тривалий час не активні;
- інформація у переважній більшості має описовий характер, тоді як засновники порталу позиціонують його саме як аналітичний;
- консультування з питань релігійного життя і дані соціологічних досліджень не наведені на сайті, незважаючи на те, що ці пункти є одними з основних векторів діяльності центру у віртуальному середовищі;
- сайт досить часто недоступний для перегляду з технічних причин.

4. Християнський юридичний сайт «Слов'янський правовий центр» [189] пропонує інформацію щодо різних аспектів правового регулювання релігійної сфери у сучасній українській державі. Насамперед, це законодавча база, яка представлена Законами й Указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів, Законом «Про свободу совісті й релігійних організацій», поясненнями Вищого Арбітражного Суду

України, що стосуються деяких аспектів діяльності релігійних громад, і низкою правових актів міжнародного рівня, під дію яких підпадає також діяльність українських релігійних об'єднань.

У розділі «Аналітичні статті» розташовано аналітичні матеріали з питань правового забезпечення суспільно-релігійних відносин і експертні оцінки актуальних проблем релігійного життя. Інформація цього розділу має, відповідно до мети проекту, переважно юридичний характер. Рубрика «Релігійні організації» перелічує правові критерії надання юридичного статусу релігійним організаціям, види релігійних об'єднань згідно з класифікацією Державного департаменту у справах національностей та релігій, права, пов'язані зі свободою віросповідання, порядок реєстрації релігійних громад й умови припинення їх діяльності, а також зразки деяких документів. Увазі відвідувачів запропонована інформація про види альтернативної військової служби відповідно до чинного законодавства України та правові документи, які стосуються гуманітарної допомоги й реєстрації конфесійних видань.

Сайт здійснює всебічне інформування з релігійно-правових питань за допомогою необхідного переліку документів як українського, так і міжнародного права, що регулюють різні аспекти діяльності релігійних об'єднань: від початку реєстрації релігійних організацій до реєстрації їх засобів масової інформації. Варто зауважити, що питання правового забезпечення роботи релігійних організацій висвітлені в досить повному обсязі.

5. Електронні версії газет «Дзеркало тижня» та «НГ- релігія», насамперед, надають аналітичний матеріал високого теоретичного рівня та експертні оцінки фахівців з релігійних, релігійно-політичних, культурно-релігійних подій та ін. Частіше за все тут висвітлюються лише резонансні події [201; 203].

6. Державний департамент у справах національностей та релігій [45]. Особливою інформацією даного сайту є статистичні викладки про

кількість послідовників релігійних течій, їх структурні підрозділи, культові споруди, навчальні заклади та інші структурні елементи релігійних організацій. Дані сайту є офіційними, що дає можливість використовувати їх при проведенні досліджень, пов'язаних з релігією, а також скласти уяву про конфесійну карту України (спеціалізовані портали, які ми згадували вище, що працюють з релігійною тематикою, при згадуванні кількісної складової українських релігійних напрямків посилаються на дані саме цього сайту). Крім статистичних даних, розміщена контактна інформація про основні релігійні центри і структурні підрозділи Департаменту у справах національностей та релігій: юридична адреса, контактний телефон, електронна пошта. Рубрика «Актуальне» містить інформацію про діяльність Департаменту, точніше анонси конференцій і круглих столів, аналітичні довідки за наслідками тих, які вже відбулися, звіти про заходи, що здійснені Департаментом та ін. Відвідувачі сайту можуть ознайомитися з довідковими матеріалами про існуючі в Україні релігійні напрямки, історією їх виникнення на території України, біографією глав релігійних конфесій, їх структурними підрозділами, кількістю віруючих й контактною інформацією. Розділ «Законодавство» містить перелік урядових документів, що регулюють діяльність релігійних організацій на території України.

На сайті також розміщено каталог послуг, які надає Департамент: більш детальна інформація про діяльність релігійних громад, реєстрацію релігійних організацій та ряд інших послуг з посиланням на Указ Державного комітету зв'язку та інформації, передбачених системою «Електронний уряд».

Станом на 2009 рік (у порівнянні з 2000 роком) якість аналітичних спеціалізованих сайтів покращилась як у технічному, так і в інформаційному аспектах. На початку становлення неконфесійного Інтернету, що висвітлює релігійну тематику, йому були властиві риси, які не дозволяли користувачеві в повному обсязі ознайомитися зі змістом цих

сайтів і одержувати вичерпні відомості про релігійне життя сучасного світу взагалі та в Україні зокрема:

- у технічному аспекті - рідке оновлення інформації, що позначалось на оперативності у висвітленні подій релігійного життя; неактивність ряду посилань на ресурси, які розміщені на інших;

- в інформаційному аспекті - наявність головним чином інформації описового характеру, тому говорити про суто аналітичне висвітлення було б передчасно [137, С. 116].

Діяльність соціальних інститутів у віртуальному просторі значно впливає на життя суспільства в цілому, адже будь-яка інформація, що надходить каналами ЗМІ, відповідним чином стереотипізована й несе в собі певні орієнтації та ціннісні установки, до яких апелюють різні соціальні верстви. В умовах ринку ЗМІ - окрема галузь економіки, заохочена власними фінансовими інтересами, змушена виходити з міркувань самооплатності та інтересів власників або інвесторів, тому зараз Інтернет є провідним інформаційним каналом, який надає можливість висвітлення релігійного життя, незважаючи на політичні, комерційні та інші фактори. До цього слід додати, що «з огляду на підвищений інтерес українського народу до духовних, у тому числі й релігійних, проблем, можна чекати підвищення зацікавленості українського суспільства до вже існуючих чи до створення нових релігійних серверів» [80, С. 88]. Саме за цих обставин у медіа-полі Інтернету зростає кількість тематичних порталів, що висвітлюють різні проблеми релігійного життя сучасного українського соціуму.

Слід зазначити, що у сегменті Інтернету, присвяченому спеціалізованому висвітленню релігійної сфери суспільного життя, міститься низка тематичних напрямків, які надають можливість всім, хто цікавиться цією тематикою, скласти уявлення про динаміку релігійного життя у сучасному українському суспільстві, навіть незважаючи на те, що низку тематичних аспектів не розкрито на належному рівні. У друкованих

виданнях досить складно отримати той спектр релігійної інформації, яка розташована у кіберпросторі. Як у випадку з конфесійним Інтернетом, ця частина українського веб-простору знаходиться ще в стадії розвитку. Зараз можна лише зазначити тенденції цього процесу та приблизно виокремити головні тематичні напрямки у розгляді релігійних питань. Українським користувачам доступні також російські, білоруські, англійські та низка іншомовних сайтів, деякі з котрих, на наш погляд, також варто долучати, здійснюючи аналіз спеціалізованих сайтів з релігійної тематики, але їх характеристика, частково здійснена вище, потребує самостійного дослідження.

З огляду на ті проблеми релігійного життя, які поки що не знайшли свого реального вирішення, перед Інтернетом постають нові функціональні завдання, особливо зростає його роль в інформуванні громадян з питань релігії. Крім суто технічних завдань, які полягають у володінні новітніми інфокомунікаційними технологіями та функціонуванні українського Інтернету на більш високому рівні, необхідно сформулювати методологічні принципи, на які він зможе спиратися. Перш за все, це варто врахувати такі його риси, як толерантність, оперативність, відмова від спроб тотального контролю інформаційного простору як з боку держави, так і з боку монопольних інформаційних структур та домінуючої ідеологічної чи релігійної доктрини.

2.3. Віртуальні релігії як нове явище у сучасному релігійному житті

Цей розділ у дисертаційному дослідженні присвячено віртуальним релігіям, оскільки вони є прикладом впливу віртуалізації на релігійне життя, що дозволяє позначити деякі тенденції, які характеризують подальшу можливу видозміну релігії і як соціального інституту, і як духовного феномену в Україні.

Віртуалізація релігійного життя сприяла не тільки освоєнню цього простору вже існуючими релігійними напрямками. Кіберпростір починають заповнювати релігійні рухи, чия діяльність обмежена саме віртуальним простором і орієнтована лише на користувачів Мережі. У даному розділі представлені найбільш поширені у кіберпросторі релігійні рухи, які практично не існують за межами Інтернету. Оскільки віртуальний простір має дуже швидку динаміку, цей перелік навряд чи може бути повним [138, С. 35]. Мартинюк Е. та Добродум О., що вперше звернули увагу на такі релігії, дали їм назву «релігії on-line» або «інтернет-релігії» [25, С. 40] та вказали на неоднорідність цих релігійних напрямків. Далі ми проілюструємо ці тези на деяких прикладах.

1. «Всесвітня церква Творця», або «Церква Адольфа Гітлера» [35] - релігійна організація расистського напрямку, яка своєю місією вбачає очищення Землі від нечистих рас, тобто усіх, крім білої. Основним догматом віровчення є теза про те, що біла раса визначена Богом як обрана й згодом зможе нести Божественну місію. Про існування цієї організації стало відомо тоді, коли один з її членів вбив американців єврейського, корейського й негритянського походження, а потім здійснив самогубство. Незважаючи на відсутність даних про точну кількість послідовників, фахівці з дослідження цієї інтернет-аудиторії стверджують, що відділення організації діють у багатьох штатах у режимі он-лайн. На думку представників груп, що ведуть боротьбу з расизмом, «Всесвітня церква Творця» залучає до своїх прихильників переважно молодь, яка негативно ставиться до представників інших рас. Вони розглядають вбивства представників небілих рас як акт героїзму, що має сакральний контекст. Члени організації підтримують зв'язок переважно за допомогою Інтернету, що обумовлено, в першу чергу, заборонаю розпалення міжрелігійної та міжрасової ворожнечі чинним законодавством багатьох країн.

2. «Пошта духів» [149] (віртуальний спіритизм) надає можливість користувачам Інтернету спілкуватися з душами померлих людей. Згідно з

уявленням віруючих, цей культ засновано після контакту його засновника, програміста Миколи Тополева, з духом померлої людини, який звернувся до нього за допомогою мережного сервісу ICQ саме з метою встановлення контакту із живою людиною. Головне призначення сайту - надання інформації про присутність у віртуальному просторі істот з потойбічного світу. Головною метою цього культу є місіонерська діяльність, що спрямована на встановлення регулярного спілкування духів з людьми. За словами засновника, духи, які бажають довести реальність свого існування, пророкують деякі події. Спілкування з духами повинно здійснюватись згідно з деякими правилами, які можна уподібнити обов'язковим догматам інших релігій:

- на початку кожної розмови потрібно тричі назвати ім'я того духа, з яким користувач бажає поспілкуватися, і лише потім варто поставити запитання, що потребує відповіді;

- обов'язково потрібно вказати своє ім'я (персоналізація користувача);

- забороняється ставити провокаційні або образливі питання;

- з розмови повинна бути максимально вилучена ненормативна лексика;

- для спілкування рекомендується вибирати духів, які на момент спілкування померли більше п'ятнадцяти років тому, оскільки вони легше йдуть на контакт та вже пристосувалися до потойбічного світу;

- забороняється використовувати цей сервіс для спілкування між живими людьми;

- не можна ставити питання живим людям. У випадку ігнорування цього правила користувач відсторонюється адміністратором (людиною, яка постійно координує спілкування);

- не можна висловлювати сумнівів у справжньому існуванні духів та їх присутності в Інтернеті. Це найголовніше табу, порушення якого, на думку організатора сайту, може спричинити фатальні наслідки [149].

При ознайомленні на цьому сайті з фрагментами такого нетрадиційного спілкування, можна побачити ряд граматичних і значеннєвих порушень. Спілкування на сайті проводиться у режимі діалогу.

Також різновидом віртуального спіритизму є винайдений в Америці Полом Кінселлом засіб спілкування з потойбічним світом, однак у цьому випадку передбачається лише одностороннє спілкування. За допомогою цього сайту можна лише надіслати інформацію у світ померлих. Вартість кожного слова повідомлення складає чотири з половиною долара. Інформація пересилається на спеціальний сайт, на якому з її змістом знайомляться посилені (люди, які, переважно через тяжкі хвороби, мають незабаром померти). Вони вивчають зміст аркуша-послання напам'ять для того, щоб потім у потойбічному світі передати його адресатові. За словами засновника культу, гроші за такі послання отримують хворі на проведення ритуальних церемоній і догляд за могилою. Водночас, він не дає ніякої гарантії доставки аркушів зазначеним адресатам. Незважаючи на це, людей, які бажають скористатися цими послугами, досить багато. Своє головне завдання автор американської пошти духів вбачає у наданні людству не самого факту доставки послання, а лише такої перспективи, оскільки дотепер існує величезна кількість відповідей на питання про те, що відбувається з людиною після смерті, й остаточно верифікована відповідь ще не знайдена [18, С. 9].

Поява подібного культу деякою мірою обумовлена сакралізацією Інтернету: «...світова комунікаційна мережа відкрила для тих, хто відійшов у інший світ, нову точку дотику з нині живими» [149]. У даному випадку кіберпростір сприймається як місце, де перехрещуються духовний та матеріальний світи й саме на цьому перехресті створюються оптимальні умови для контакту. Використовуючи сакральну енергію, духи блукають Мережею в пошуках спілкування» [18, С. 9].

3. Церква Дурнів [195] - релігійний інтернет-проект, який створено англійською методистською церквою. Згідно зі статистичними даними, більшість британців вважають себе християнами, але лише кожний десятий респондент буває в церкві раз на місяць; у той же час моніторинг віртуального середовища доводить, що британці досить часто користуються ресурсами всесвітньої комп'ютерної мережі. Спираючись на ці дані, представники англійського духовництва вирішили залучати нових послідовників, використовуючи Інтернет для релігійного богослужіння, причому зробили це у формі комп'ютерної гри. Віртуальна церква отримала назву «Церква Дурнів». Раз у тиждень, по неділях пастор відправляє богослужіння у режимі он-лайн для всіх бажаючих.

«Церква Дурнів» у віртуальному просторі існує у вигляді тривимірного храму, який заповнено віртуальними парафіянами. Кожною фігуркою керує конкретна людина, яка регулярно відвідує богослужіння, при цьому користувач сам обирає модель поведінки під час літургії: хтось молиться, хтось балакає з сусідами, хтось бродить у залі. Кожний учасник проекту обирає собі тривимірного анімаційного героя; той вміє схилити коліна, виконувати гімни, розмовляти з іншими парафіянами, слухати проповіді й навіть викликати «Алілуя». На сайті практично повністю відтворене реальне богослужіння з тією лише розбіжністю, що всі особи, які беруть участь у ньому - анімації. Кафедральна та вівтарна частини церкви закриті для переміщення, оскільки були випадки пересування анімаційних героїв у цих місцях під час богослужіння. Найсуворішим заходом щодо порушень віруючими правил поведінки є мережний еквівалент анафеми: модератори негайно відключають їх від проекту. Відразу після запуску проекту кількість відвідувачів перевищувала можливості сервера. Віртуальний зал містить близько 60 чоловік. Деякі бажаючі можуть бути присутніми, але в невидимому для інших режимі. За даними реєстрації відвідувачів, у середньому кількість невидимих відвідувачів у 16 разів більша, ніж видимих.

Методистська церква до своєї інтернет-парафії ставиться прихильно, про що свідчить участь вищого духовенства у віртуальних богослужіннях: проповідь читав навіть єпископ Лондона. У найближчому майбутньому планується розширення церкви, незважаючи на труднощі, зумовлені специфікою віртуальної культової практики. Як вже було зауважено, головна мета створення цієї церкви - надати можливість віруючим, що не бажають відвідувати реальні богослужіння, задовольнити релігійні потреби за допомогою інтернет-простору. Пастор віртуального храму коментує цей проект наступним чином: «Багато з людей відвідують наші богослужіння з цікавості. Бажають просто подивитись, заздалегідь вважаючи все це дурістю. Дехто навпаки підключаються до нас тому, що церкву за різних обставин не відвідують, але інтерес до релігії є. Цей варіант саме для них. Можна сидючи в будинку навіть із пляшкою пива помолитися й обговорити хвилюючі теми. Ніяких надзадач ми перед собою не ставимо. Це - лише експеримент. Хочемо подивитися, чи можна привнести щось нове в настільки консервативну сторону життя, як релігія. Ми не заперечуємо саму суть церкви, ми пропонуємо альтернативну форму. Ми прагнемо освоювати нові технології, зберігаючи традиції» [195].

4. Майтреї [204]- віртуальна релігія пацифістського характеру, яка представляє Інтернет практично єдиним засобом, за допомогою якого можливо врятувати світову спільноту, поширюючи ідеї покращення світу. Відповідно до ідеології Майтреї, Вчитель Світу живе зараз серед людей, сприяючи поліпшенню життя на планеті, усуваючи, де можливо, негативні наслідки життєдіяльності людства (чат «Мережний Мандрівник» надає можливість більше дізнатися про особистість Вчителя). Також у веб-режимі основи цього віровчення поширюються за допомогою часопису «SHARE INTERNATIONAL». Ці основи викладаються в наступних тезах:

- справедливий розподіл їжі;
- надання житла усім;

- гарантування охорони здоров'я й освіти;
- створення екологічної рівноваги у світі.

Часопис не розміщує реклами і фінансується повністю за рахунок передплати й пожертвувань.

Відповідно до навчання Майтрейї, люди можуть допомогти світові наступним чином:

- практикуючи трансмісійну медитацію, що є найбільш простим і ефективним шляхом допомоги людству й трансформувати навколишнє середовище. Цей різновид групової медитації, на думку Вчителя Миру, також сприяє індивідуальному духовному розвитку.

- поширюючи часопис «SHARE INTERNATIONAL» у інтернет-просторі, люди допомагають поширенню звістки про пришествя Майтрейї (тут є протиріччя - у догматах віровчення. Йдеться про те, що Майтрейя вже живе серед людей) і надають фінансову підтримку для випуску нових номерів журналу. Інтернет є головним джерелом контакту Вчителя з послідовниками. Ідеологія Майтрейї не примушує користувачів до обов'язкового дотримання перерахованого вище, ці дії бажані, а не обов'язкові.

5. Віртуальні церкви, або інтернет-церкви – у кіберпросторі існують кілька проектів віртуальних церков, в основі яких лежать догмати традиційних релігій, однак їх культова діяльність здійснюється виключно в Інтернеті. Перші віртуальні церковні приходи з'явилися у Великобританії та Шотландії. Церковна ієрархія поступилася деякими приписами: на відміну від звичайної церкви, у віртуальній пастором може стати людина, яка не має духовного сану, але добре володіє інтернет-технологіями. Оскільки діяльність веб-пастора цілком спрямована на користувачів Всесвітньої мережі, усі види культової практики адаптовані до віртуального простору. Аналогічна процедура впроваджена у шотландських єпархіях. Мета створення таких приходів полягає, у першу чергу, у наданні можливості відвідування церкви й спілкування з

віруючими тим, хто цікавиться християнським віровченням, але з різних обставин не може або не хоче відвідувати традиційні приходи. На сайтах використовується інтерактивний компонент - кожен користувач в змозі звертатись з будь-яким питанням як до священнослужителя, так і до будь-якого парафіянина й взяти участь в обговоренні на форумі актуальних питань, якими цікавляться відвідувачі віртуальних церков. Ідея цього прориву у кіберпростір зародилася після проведення опитування, згідно з яким більше половини населення зараховують себе до вірних англіканського віросповідання, але відвідують служби лише 8% від них. Як вважають представники церковної ієрархії, духовництво повинно надати можливість духовного спілкування користувачам Інтернету.

Головна мета цих інтернет-проектів - надати можливість усім бажаючим задовольнити свої духовні потреби. Якщо мова йде про традиційну релігійність, слід зазначити, що згідно даних соціологічних опитувань «дуже великим є розрив між формальним дотриманням обрядів (наприклад, відвідуванням церкви) та особистісними релігійними переконаннями» [172, С. 480]. Інтернет-користувач сам обирає спосіб пізнання Бога: на сайтах віртуальних церков присутні матеріали різного змісту в аудіо та відеоформатах. Обов'язково використовується інтерактивний компонент, завдяки якому відвідувачі отримують змогу спілкування як з духовною особою, так і між собою. Кожен відвідувач може запалити свічку, що буде горіти 48 годин: для цього потрібно лише взяти свічку за допомогою натискання миші та поставити її на свічник.

Віртуальні церкви приймають прохання на здійснення богослужіння у глобальній комп'ютерній мережі, оскільки їх засновники вважають Інтернет засобом об'єднання людей, як віруючих, так і тих, хто ще не ототожнює себе з певним релігійним віровченням. Служба організована таким чином, що користувачі Інтернету можуть набрати своє прохання на екрані комп'ютера й відправити його електронною поштою до церкви, зберігаючи при цьому своє інкогніто. Кожний день по буднях прохання

друкуються, а один зі священників відправляє богослужіння. Така служба дозволяє залучити до неї віруючих, які живуть на великій відстані один від одного та не мають можливості поспілкуватися, а також доводить до інших користувачів приклад духовної єдності [30].

Віртуальна церква «Лампада» [29] - перший молитовний сайт у російському інтернет-просторі. Віртуальна церква «Лампада» створена для тих, хто не має можливості за різних обставин відвідувати звичайну церкву. Автор сайту, новосибірський інженер Віктор Котов, підкреслює, що створенням цього проекту він не намагається зробити альтернативу реальному відвідуванню храмів, а лише надає можливість за допомогою монітора стикнутися із сакральним тим користувачам, для яких відтворити це в реальному житті досить важко. Він вважає, що врятувати душу за допомогою кіберпростору неможливо, однак віртуальна молитва й свіча можуть принести реальні плоди. Саме ідея виникнення цієї інновації пояснюється автором так: «У розмові із друзями ми обговорювали новину - появу мобільного телефону, у якому є спеціальні функції для мусульман (мова йде про мобільні телефони з розкладом намазу на поточну добу й переліком молитов). Вирішили перевірити, є чи щось таке для православних? Коли переконалися у відсутності таких програм, було ухвалене рішення спробувати створити власну - першу у своєму роді» [29].

Задовольнити духовні потреби за допомогою даного проекту можна наступним чином: на моніторі з'являється ікона Спаса Нерукотворного, біля якої дві свічки й лампада. Щоб запалити лампаду або свічки, треба «кликнути» по них «мишкою». Палати можуть одночасно і свічки, і лампада. Повторне натискання на «мишу» припиняє їх горіння. Програма також містить перелік молитов, які, за бажанням, може прочитати відвідувач, та вісім ікон, які можна змінити за власним бажанням.

Віртуальна церква Брюса Томпсона [31], на думку засновника цієї он-лайн церкви, зможе стати головним джерелом пізнання Біблії й християнства для багатьох людей в усьому світі. Він стверджує, що до

нього звернулися близько 40 тисяч людей з заявою про своє бажання відвідувати сайт ще тоді, коли той перебував у розробці. Цю церкву можна визначити як екуменічний віртуальний рух, оскільки проект розраховано на віруючих усіх християнських віросповідань. На сайті працюють кілька десятків цілодобових християнських чатів, групи з вивчення Біблії. Сайт надає можливість стати учасником молитовного служіння у режимі онлайн та подивитись передачі недільних церковних служб. Відповідно до думки засновника проекту, віртуальна церква буде набагато ефективніше, ніж реальна: «Церква – це люди, а не будинок. У Біблії сказано, що Бог звелів збиратися християнам разом і казав, що буде серед них. Саме це ми й робимо, лише дещо по-іншому» [31]. Незважаючи на те, що близько 8% дорослих і 12% підлітків використовують Інтернет як засіб задоволення релігійних потреб, частина англіканського й протестантського духовництва засуджує діяльність цієї інтернет-церкви.

Інтернет-Церква [21] - віртуальний веб-проект у релігійному сегменті українського Інтернету, який є прикладом співробітництва представників майже усіх найпоширеніших релігійних віровчень країни - католицизму, православ'я, іудаїзму, ісламу, протестантства. Він є прикладом міжрелігійного та міжконфесійного співробітництва у інтернет-просторі, про що вже йшлося вище.

Перше, що привертає увагу при знайомстві з цим сайтом - відсутність вказівок на конфесійну належність засновників даного інтернет-проекту. Сайт можна охарактеризувати як один із унікальних з проблем, які він висвітлює: наприклад, в розділі «Віртуальний секс» міститься біблійне трактування проблеми перелюбства. Рубрика «Сто доларів і Церква» присвячена не ставленню віруючих до грошей, як може здатися на перший погляд, а обставинам розколу християнських конфесій, які, на думку творців сайту, містяться у недотриманні заповідей Старого Завіту. Рубрика «Дух пророцтва» містить тлумачення Біблії з 165 тем. Також розглянуті інші питання, такі як: правильне харчування, поради

вагітним, матеріальний добробут й запропоноване Біблією ставлення до нього віруючої людини, молитви й багато чого іншого (всі положення, що надаються у розділах, підкріплюються цитатами з Біблії). Представники всіх віросповідань можуть отримати ранкову проповідь безпосередньо на свою електронну адресу. В рубриці «Молитва» віруючі будь-яких конфесій можуть залишити молитовне прохання.

Єпархія «Партенія» [28] - віртуальна католицька єпархія, створена в 1995 році єпископом Нормандським Джоном Гейлотом. Після його призначення в Алжир, де жителі переважно сповідують іслам, він вирішив обрати шлях пастора віртуального приходу. Оскільки у реальному житті виконувати обов'язки глави приходу практично неможливо, тому, на його думку, найбільш ефективним стане служіння Богові за допомогою Інтернету. Сайт присвячений питанням толерантності, віротерпимості й боротьби проти насильства.

6. Інтернет-Тест на релігію [67] - релігійний ресурс, який може допомогти у виборі релігійних переконань. Їх можна визначити за допомогою тесту, який визначить найбільш оптимальну для респондента релігію. Для цього потрібно відповісти на двадцять запитань, після чого система визначить, яке з існуючих вчень про Бога, сакральні сили, людську сутність та потойбічне життя може найбільш повно задовольнити духовні та релігійні потреби конкретного користувача. У базу даних занесена не тільки інформація про найпоширеніші релігії - іудаїзм, християнство, іслам і буддизм, але й про нові релігійні рухи.

На сайті було здійснено експеримент, який полягав у тому, що певна кількість духівництва світових релігій взяла участь у тестуванні цієї системою. Після проходження процедури тестування значній кількості респондентів було запропоновано змінити віросповідання. Засновники ресурсу попереджають відвідувачів про можливість помилок при тестуванні та персональну відповідальність кожного, хто звертається до послуг веб-сайту, за долю і майбутнє власної душі.

7. Церква Евтаназії [196] - релігійна організація, яка бачить свою місію в порятунку планети Земля та у відновленні її видового біологічного балансу, закликаючи жителів до вживання добровільних заходів скорочення чисельності населення. Слід зазначити, що діяльність цього руху в Америці здійснюється не тільки за допомогою віртуального простору, однак у деяких країнах, зокрема в Україні, розповсюдження віровчення цієї організації можливе лише за допомогою Інтернету, адже її догмати суперечать чинному законодавству, і тому досі ми не маємо жодного повідомлення про послідовників цієї церкви за межами кіберпростору.

Фундаторка Церкви Евтаназії Крис Корда стверджує, що ідею створення церкви їй підказав неземний розум, що з'явився уві сні та позначив себе як «Істота». Від мешканців, які перебувають в інших вимірах, вона отримала одкровення про те, що екологічна система нашої планети стрімко руйнується через те, що на Землі надмірно переважає біологічний вид *homo sapiens*. Гасло Церкви Евтаназії: «Врятуй планету - покінчи з собою!» [196]. Послідовники Церкви Евтаназії підтримують тільки добровільні дії, що ведуть до зменшення чисельності населення.

Щоб стати послідовником Церкви Евтаназії, досить, в першу чергу, дотримуватися єдиної заповіді: «Не розмножуйтеся». Ця заповідь передбачає слідування чотирьом стовпам, тобто добровільним формам скорочення кількості населення: самогубству, абортам, содомії, під якою мається на увазі будь-який статевий акт, який не веде до продовження роду, та канібалізму. Четвертий стовп існує лише для тих, хто не може не вживати м'яса, оскільки Корда проповідує сурове дотримання вегетаріанства. Керівництво Церкви рекомендує парафіянам робити татування на плечі, щоб головні життєві принципи завжди були перед очима й служили наочною агітацією для інших.

Ця організація проводить також своєрідне навчання в Інтернеті: в електронному варіанті розміщені матеріали, які навчають мистецтву

вмирання й рекомендації зі способів самогубства. Варто позначити, що самі прихильники цієї релігії, зокрема й фундаторка, дотепер не довели володіння цим мистецтвом повною мірою - ще жоден послідовник Церкви Евтаназії не покінчив із собою.

8. Віртуалізм [194] - релігійний рух, згідно з віровченням якого люди підвладні істотам з іншого світу, що визначають мету життя людей, які протягом всього життя прислужують їм та виконують визначені для них функції. Справжня мета життя недоступна розумінню людей, вона не абсолютна й підлягає зміні. У випадках, коли людина не в змозі виконувати призначені функції, її замінюють або знищують. Ці функції надаються людині й не залежать від її соціального статусу й походження.

Їх три види:

- оброблювач матеріалів;
 - оброблювач людей (ті, що регулюють функції інших людей);
 - глобальний оброблювач людей (ці люди створені для того, щоб вплинути на майбутнє, до того ж назавжди залишаються в історії людства).
- Призначенням людського буття є ця надана істотами з іншого світу функція [49, С. 47].

Віртуалісти стверджують дихотомію світу: світ людей та інший світ. У першому випадку це та реальність, що оточує нас і яку ми пізнаємо органами почуттів, вона створена розумними істотами з іншого світу у своїх особистих цілях. Інший світ є організацією вищого рівня, мешканці якого мають схожу з людиною структуру й принципи мислення, однак мають інші знання та уявлення про Всесвіт. Відповідно до цих знань, вони керуються іншими мотивами та виконують інші функції. Віртуалісти говорять про взаємозалежність двох реальностей: люди не можуть жити без керівництва зверху, а істоти іншого світу не можуть жити без продуктів діяльності людей і без контролю над ними. Єдиний аспект людської життєдіяльності, практично неконтрольований вищими істотами - це думки.

Вищі істоти поділяються на 4 основні співтовариства, які створили 4 раси людей - білошкірих, чорношкірих, червоношкірих і жовтошкірих. Віртуалізм трактує виникнення світових релігій наступним чином: для кожної раси вигадане конкретне віросповідання для більш ефективного керування людьми. Вони вкладали релігійну концепцію у мозок одного або кількох людей, а потім ці люди її поширювали. Таких людей зазвичай називають пророками. Потім необхідність універсалізації призводила до об'єднання релігійних функцій. Звичайно обиралась найбільш зручна релігія та поширювалася на значні території. Коли традиційні релігійні віровчення втрачали ефективність, їх місце займали нові. Згідно з думкою засновників цього руху, всі релігії, що існують на сьогоднішній день, пропонують вірний шлях спасіння. Найстрашніший злочин у релігійній сфері, на думку віртуалістів, - перетворення релігії в політику. Головне завдання представників всіх релігійних рухів на сьогоднішній день - прийти до розуміння того, що в основі доктрин лежить одне знання. У наш час вищезазначені істоти прагнуть об'єднати за допомогою релігійного фактору людей планети, але у них виникає маса розбіжностей щодо засобів цього об'єднання. Ці суперечки є основною причиною різного роду конфліктів серед людей. Логічним завершенням цих дій стане єдина ідеологічна система, релігійна доктрина, державна й економічна політика, етнічна та цивілізаційна інтеграція.

Основи віровчення викладено на сайті у вісьмох рубриках, де розглядаються наступні питання: сутність і призначення людей планети Земля, існування іншого світу, питання родини та шлюбу, проблеми релігії та перспективи розвитку людства. Звертаючись до потенційних послідовників, засновники релігії говорять про сакральність свого електронного послання в рубриці «Слово Бога»: «Вся інформація, що тут міститься, ніколи не створювалася людиною. Людина була лише знаряддям, використаним для створення цього сайту. Ви можете з цим не погоджуватися. Ви можете це не сприймати, але все, що тут є,

стовідсоткова правда. Більш того, ви маєте можливість одержати докази вірності того, про що йдеться. Почніть пропагувати це навчання, і незабаром ви побачите, що вдача супроводжує вас у житті. Ви без зусиль будете залишати безвихідні ситуації. Вам будуть вдаватися найсміливіші рішення та справи...» [49, С. 47]. Віртуалізм декларує полігамію, щоб згодом усі чоловіки й жінки, пов'язані полігамними узами, об'єдналися в єдину родину. Родина такого типу є найкращим фундаментом виховання дітей, оскільки дитина, яка живе серед людей різних професій, одержує всебічний розвиток.

9. Кібологія [197] - це віровчення, в основі якого міститься поклоніння інтернет-комунікаціям. Його заснував Джон Перрі Барлоу, він також є засновником і віце-головою Фонду електронних рубежів - організації, діяльність якої присвячено дослідженню соціальних і правових проблем, пов'язаних з кіберпростором, а також захисту свободи від цензури в Інтернеті. В Америці Джон Перрі Барлоу визнаний авторитет з питань комп'ютерної безпеки, віртуальної реальності, а також соціальних і правових проблем глобальної мережі. Безпосереднім приводом до створення кібології було прийняття урядом США «Білля про благопристойність комунікацій», мета якого - введення цензури в інтернет-просторі. Незважаючи на те, що Білль, підписаний президентом Клінтоном як складова частина Закону про реформу телекомунікацій, протягом декількох місяців рішенням федерального суду був визнаний антиконституційним, боротьба прихильників і супротивників свободи простору віртуальних комунікацій триває.

На думку засновника, релігія епохи Інтернет вимагає свого месію, а саме - комп'ютерного месію, який досконало володіє навичками роботи у кіберпросторі. Месією кібології було названо «Джеймс «Кайбо» Парі». Девіз релігії: «Пізнай кібологію - вслухайся у світло!» [197]. Канон кібологіста, тобто набір священних текстів, складається з шістдесяти мегабайтів статей, розміщених у віртуальній священній конференції

alt.religion.kibology. Священне писання є [49, С. 48] збірником розповідей Кайбо про собачку на ім'я Спот. В якості «Нагорної Проповіді» та Книги прислуговує Кібологіст, тобто програма, яка покликана відповідати на питання про доктрину, виправляти нечестивого. Крім Кібологіста, згадується збірний образ, який одержав назву «Еліза», що є інтегральною частиною культури штучного інтелекту, автоматичним психотерапевтом, який повинен протистояти живому інтелекту Кібологіста. Діалоги Психотерапевта й Кібологіста, наведені на сайті, свідчать про протистояння кібологістів традиційним нормам і правилам, що встановлені суспільством. Аналізуючи діалоги, можна зробити висновок про відмову кібологістів вести адекватну розмову з суспільством, про неприйняття загальноприйнятих норм поведінки й відсутність комплексного обґрунтування цієї протидії.

Основні місіонерські дії кібологістів зведені до дотримання певної методики, що одержала назву «вистава-колотнеча», що втілюється в практику в такий спосіб: вибирається будь-яка конференція в Інтернеті, бажано та, у якій беруть участь люди з високим інтелектуальним коефіцієнтом, і кібологіст під виглядом новачка виступає з помилковою заявою. За розвитком подальших дебатів стежать інші представники даного релігійного об'єднання. Мета полягає у викликанні в учасників конференції реакції (у переважній більшості випадків – негативної) і змушенні їх у максимально тривалий строк повчати новачка. Подібні дії є однією з найкращих розваг кібологістів. Протест проти традиційних форм спілкування викликаний прагненням максимально втілити у своїй практиці специфічне почуття стилю, яким кібологісти, на їх думку, повністю володіють.

10. Церква Ментоса [198] є дочірнім проектом кібологістів, які вважають, що дотримуючись правильної інтерпретації, можна додати духовності будь-якому елементу світобудови, у тому числі й жувальним цукеркам. Зокрема, саме жувальні цукерки «Ментос» можуть вважатися

ідолем для поклоніння завдяки їх популярності й величезній кількості реклами, що присвячена цьому продукту, особливо, у мережі Інтернет.

Структурованої концепції цього віртуального напрямку не існує, оскільки створення даного інтернет-проекту спрямовано на збільшення популярності кібології. Основи ментосологічного канону викладені в «Короткому есе про вбивцю» (назва кібологістів), якого повернули до життя завдяки прийняттю фрешмейкерів, особливо «Ментоса».

11. Кібер-Релігія або Кібер-Віра [86] – приклад сакралізації Інтернету, тобто мережа сама стає об'єктом вшанування. У цьому віровченні ідея сакралізації Інтернету знайшла повне втілення та належить Алексроме, Кульгавому Ангелові. Постулати цієї релігії містяться в «Маніфесті кіберрелігії» та зводяться до наступного:

- людині властиве прагнення до Бога, але в одних місцях його більше, а в інших менше, тому Бог з'являється в різних місцях і вказує людям, куди йти. На прикладі християнства Кульгавий Ангел показує, що, коли Ісус піднісся на небо, він вказав людям шлях туди ж. Цим він пояснює запуск перших космічних кораблів у традиційно християнських країнах;

- коли люди досягають поставленої Богом мети, відбувається зміна орієнтирів. Відповідно до думки Кульгавого Ангела, початок революції в комп'ютерній техніці вказує, що це нове місце, яке Бог закликає освоювати;

- у сучасному світі в черговий раз відбувається зміна зазначених Богом орієнтирів. Це говорить про те, що в 90-х роках ХХ століття Бог переселився у кіберпростір. Бог ХХ століття - це кібербог. Бог любові - це вчорашній день. Бог сьогоднішнього - це Бог пізнання. Про віртуальний простір Алексрома говорить як про останній bastion Бога, тому що, на відміну від космосу, людина ніколи не зможе в нього проникнути у своїй фізичній формі;

- освоєння кіберпростору - це шлях, що приведе до Божої благодаті та безсмертя: «Вставайте на шлях освоєння кіберпростору і бог обдарує вас своєю милостю - вас очікує радість пізнання та творчості. Якщо ви залишите свій слід у кіберпросторі, ви будете обдаровані вічним віртуальним життям» [86].

Алексрома також є автором «Віртуального Всесвітнього Собору», тобто нині діючого форуму з проблем кібер-віри. На форумі є міркування самого віртуального гуру про кібер-релігії та їх майбутнє. Аналізуючи розвиток релігійних вірувань, він спирається переважно на соціальні коріння релігії та доходить висновку, що релігія в мережі - незбутня утопія: «...як свідчить досвід Віртуального Всесвітнього собору, у кіберпросторі може існувати своя кібер-віра. Саме не релігія, а віра - прагнення до пізнання Бога, очищене від догм і ритуалів, віра як наближення до вищого знання, до останнього Одкровення. Переказувати все, що було сказано на Соборі - безглуздо. Це - свого роду віртуальний досвід, через який можна пройти, але який не можна передати іншому. Як пройти через нього? Спробуйте уважно прочитати все від початку до кінця, і тоді в якийсь момент ви ВІДЧУЄТЕ... Саме не зрозумієте, а відчуєте серцем і відчуєте на своїй шкірі наближення до Істини. Запевняю вас, що це відчуття не можливо ні з чим порівняти. Не можу гарантувати, що всі можуть випробувати це, але багато хто - уже випробували. Якщо ви зважитесь, у вас вже є великі шанси на успіх. Адже не кожному дано й зважитися» [86].

12. Сталевий Даодинь (Орден Шостого або Сьомого Ока) [175] – віртуальний рух, головна мета якого - відкрити людині восьме око (відповідно до поглядів даодинців, людина має сім очей). Девіз Ордену: «Ми відкриваємо очі». Стати членом Ордену дуже просто - для цього треба перестати про це турбуватися.

Авторство створення даного проекту належить Юліусу і Юліусу, при цьому немає відомостей про те, хто ці персони (або персона). Засновники

вважають себе єдиними даодинцями у світі. Сутність релігії засновники позначають у такий спосіб: «Що таке Даодинь? Даодинь – це безпідставні веселощі та радість, натхнення й сміливість, відвага й почуття гумору, сміх і ще що-небудь у цьому роді. Що таке Даодинь? Це инь та янь, мань та вань, тань та сань, встань та дрянь. Це метафізична інвольтація до параегрегору надекзестійної інспірації для нарративної архетипічної сутності, амбівалентній квазіпотенційній інтерпретації й аллюзивно-ілюзорній алегорії катарсистичної сутності евристики на епігонства, екстрапольованій до концептуально-поліморфічної еманачії субпроекції білінійній дискретизації апостеріорного диссипативного апохромата митогенетичної кумуляції латерального огірка...» [175]. У визначенні відсутнє концептуально цілісне згадування про основні постулати, причини виникнення й завдання даного релігійного напрямку.

Сайт Сталевого Даодина позиціонується як перший у світі, оскільки він існував ще в бездротовому Інтернеті, а саме - у мозках атлантів. Приводиться полеміка засновників ордена один з одним щодо вербального вираження поняття «Інтернет», при цьому пояснення переведено на «примітивну мову «мерзенних обивателів» (швидше за все, тут мова йде про людей), до яких і звернена інформація, розміщена на сайті [49, С. 118]. Це дозволяє констатувати протест проти існуючої культури та спосіб мислення.

Відомості, представлені на сайті, не дозволяють провести детальний аналіз даного віровчення. Можна лише зазначити, що дана релігія синкретична за своєю суттю і є синтезом даосизму та буддизму у постмодерністському стилі.

13. Рух комп'ютерних луддитів - один з масових рухів в Інтернеті. Головний напрямок діяльності цього об'єднання - пропаганда відмови від комп'ютерів, оскільки вони, згідно з їх віровченням, є втіленням світового Зла. Догма луддитів містить деякий парадокс: боротьба з комп'ютерами за допомогою самих комп'ютерів. Слід зазначити, що це досі єдиний приклад

інтернет-релігії, яка не надає сакральних рис комп'ютерним технологіям, а навпаки, досить негативно налаштована щодо них.

14. Пастафариянська Церква [143] – віровчення, прихильники якого вклоняються Великому Макаронному Монстру. Згідно з їх точкою зору, невидимий та невідчутний Літаючий Макаронний Монстр створив Всесвіт, почав з гори і дерев. Потім він дав своїм тефтелинам відпочити, він своїй Макароннійшій Десницею створив людину. Все це відбулося приблизно сто п'ятдесят років тому. Докази мільйонів років еволюції, які представляють вчені, були навмисно підсунуті Всемогутнім. Таким чином, він випробовує віру людей. Прихильники руху Великого Макаронного Монстру вважають, що збереглися стародавні наскальні зображення Його Макаронної Благості. Крім того, він і досі з'являється людям. До тих, хто вірить у нього, Монстр приходять з одкровеннями. Нещодавно він заспокоїв свою паству, яка опечалена тим, що більшість людей є прихильниками інших релігійних віровчень: «Якщо інші не вірять в мене, в цьому немає нічого страшного. Насправді, хіба Мені, Всемогутньому, потрібно турбуватися щодо таких дрібниць? Ну а вас, віруючих у мене, чекає рай, у якому є, щонайменше, один пивний вулкан та одна фабрика стриптизу» [143]. Слід зазначити, що виникнення цього руху в Америці, а потім у деяких країнах світу (зокрема, у сучасній Україні) стало реакцією атеїстично налаштованої громадськості на введення у шкільну програму предмету «Християнська етика» як обов'язкової дисципліни.

У науковій думці розроблено ряд засобів класифікації релігій. Наприклад, Беллахом Р. виокремлено п'ять типів релігій: примітивна, архаїчна, історична, рання модерна та модерна [172, С. 465], Вебер М. класифікує релігії у залежності від їх поглядів на спасіння душі [172, С. 467], вчення Конфуція наголошує на спасінні душі як у реальному, так і у потойбічному світі та ін. При аналізі віртуальних релігій необхідно враховувати їх особливості, а також специфіку того соціокультурного середовища, у якому вони функціонують, тому ми вважаємо доречним

розділити віртуальні релігійні рухи згідно із наступною класифікацією за критерієм мотивації їх звернення до Інтернету:

1) інтернет-релігії (або релігії он-лайн) - віртуальні релігійні організації, в основі яких лежать догмати традиційних релігій, однак їх діяльність здійснюється виключно в Інтернеті. Вони орієнтовані на користувачів інтернет-простору та надають можливість задоволення релігійних потреб як тим, хто за різних обставин не визнає традиційні форми культової практики, так і тим, хто не ототожнює себе з певним релігійним віровченням;

2) кіберрелігії - релігійні віровчення, в основі яких лежить обожнювання технологічного прогресу та сакралізація Інтернету. Ці типи віртуальних релігійних рухів намагаються формувати уявлення про душу людини у вигляді функціональної структури біологічного комп'ютера, тобто духовна природа людини уявляється як «інформаційно-логічна структура, на основі якої розглядаються духовні процеси людини, які відбуваються у його свідомості та підсвідомості» [122, С. 117];

3) маргінальні віртуальні рухи, які з'являються у Мережі як реакція протесту на деякі соціальні явища, або діяльність яких суперечить чинному законодавству. У даному випадку Інтернет є єдиним засобом об'єднання їх послідовників. Слід зазначити, що «маргіналізація релігії є однією з провідних тенденцій трансформації масової релігійної свідомості у сучасному українському суспільстві» [140, С. 111], що найбільш чітко можна простежити саме в мережі Інтернет. Також зріст саме цієї групи віртуальних релігій можна проілюструвати на прикладі висловлювання Франкла В.: «Існує тенденція відходу не від релігії, а від традиційних вірувань...ми наближаємося до особистої, найглибшим образом персоналізованої релігійності, за допомогою якої кожен в змозі спілкуватися з Богом на своїй власній, інтимній мові» [184, С. 336].

Виникнення цих віртуальних проєктів обумовлено, по-перше, зміною мотивації у самоідентифікації віруючих. За даними соціологічних

досліджень, сучасна людина переконана у тому, що «можна бути віруючим навіть без активної участі у діяльності будь-якої церкви» [80, С. 47]. По-друге, в умовах становлення інформаційного суспільства «руйнується основа традиційної релігійності – цілісність етнокультурного буття, етнопсихологічна єдність великих людських спільнот, втрачають своє значення традиційні засоби передачі соціально-значущої інформації... У інформаційному суспільстві цей зв'язок мінімальний, оскільки сполучними факторами виступають віртуальні співтовариства» [8, С. 103]. Таким чином, релігійність у системі глобального інформаційного обміну не втрачає свого значення, а набуває нової якості: «Людське буття завжди прагне за межу самого себе, завжди прагне до смислу» [184, С. 335], тому релігію можна розглядати також не тільки як віру у Бога, а також віру у смисл свого буття, який корелює із надприродним. Якщо розглядати розмаїття віртуальних релігій саме за Франклом, тоді можна зробити висновок, що деякі з них намагаються надати потенційним послідовникам віру у смисл, який відрізняється від загальновизнаного у релігіях.

Слід зазначити, що ступінь подальшої модернізації форм відображення релігії певної мірою залежить від подальшого поширення глобальної комп'ютерної мережі в Україні та мірі поглиблення у неї соціальних груп та інститутів: «яка висота знань - такою є і релігія. Змінилися знання - змінюється і релігія... якщо бажаєте змінити релігію - надайте знання, усе інше прикладеться. Ця форма думки не лишається безтілесною, а виражається у тих чи інших формах» [171, С. 528-529].

У царині соціології релігії внаслідок активного розповсюдження персональних комп'ютерів, що під'єднанні до глобальної комп'ютерної мережі, формується нова соціальна група – кібервіруючі. Цю спільність людей характеризує задоволення своїх релігійних потреб переважно за допомогою Інтернету.

Кіберпростір дозволяє отримати релігійний досвід, який не можливо відтворити іншими засобами. Під впливом цього формується новий вид

релігійної свідомості – кіберрелігійність. У контексті психології релігії актуальним постає питання про вивчення віртуального релігійного досвіду, його співвідношення з існуючими формами релігійних переживань. Перш за все, поява такого типу віртуальної релігійної свідомості - кіберрелігійності, зумовлено впливом на суспільство комп'ютерних технологій, оскільки специфіка віртуального простору викликає до життя й нову форму вираження своїх духовних та релігійних поглядів. Тому релігійні віровчення, що існують у інтернет-середовищі, можна розглядати не тільки як маргіналізацію релігії, а й як засіб адаптації людини до умов сучасності.

У рамках антропології релігії по-новому постає проблема віруючої людини: у віртуальному просторі людина спроможна формувати свій власний сакральний світ: «У постіндустріальному суспільстві розділення культури та соціальної структури здатна збільшитися...однією з глибинних сил людини є прагнення освятити соціальні інститути та системи вірувань, що повідомляє смисл життя і дозволяє заперечувати безглуздя смерті...Відсутність міцної системи морального підґрунтя є культурним протиріччям цього суспільства, найсильнішим викликом» [12, С. 651- 652].

Висновки до розділу II

Релігійні організації України дуже активно використовують ресурси Інтернету. Різні конфесії в Інтернеті представлені не пропорційно, і хоча сьогодні практично всі релігійні віровчення мають своє представництво у Мережі, можливості нових технологій використовуються ними не повною мірою (тут мається на увазі використання інтерактивних форм комунікацій - телеконференції, IRC, мультимедійних і тематичних ресурсів тощо). Провідне місце у заповненні медійного простору інтернет-мережі належить УПЦ (МП) і РКЦ. Діяльність інших релігійних напрямків (маються на увазі УПЦ КП, УАПЦ, іудейські та мусульманські громади) менш помітна в релігійному інтернет-просторі.

Спочатку становлення конфесійного сегменту українського Інтернету перевага була віддана переважно заповненню інформаційного поля, тому матеріали, розташовані на релігійних веб-сайтах, мали винятково довідковий характер. Зараз релігійна інформація набуває диференційованого характеру. Протягом останніх років практикується здійснення деяких таїнств за допомогою мережі Інтернет (сповідь, паломництво тощо). Це дозволяє говорити про віртуалізацію релігійного життя та подальшу трансформацію культових дій релігійних організацій в Україні. Інтернет надає релігіям додаткові можливості, які неможливо реалізувати за допомогою існуючих ЗМІ. Залучення величезної аудиторії та зростання значущості Інтернет як засобу одержання інформації, робить його базою для сприйняття та поширення будь-яких точок зору, зокрема релігійних. За допомогою кіберпростору релігії мають можливість надати своєму віровченню глобальний характер.

Конвергентні процеси, що проходять у релігійному житті другої половини XX – початку XX століть, знаходять своє відбиття також у віртуальному просторі. Деякі з них, наприклад, віртуалізація, уніфікація екстеріоризації, акселерація та ін., здійснюються або ж підсилюються саме у віртуальному просторі.

Релігійний сегмент українського Інтернету наочно ілюструє різноманіття форм релігійного життя та релігійного самовираження, що також знаходить своє відображення й у релігійній свідомості. Наявність в інформаційному полі Мережі спеціальних сайтів, присвячених релігійній тематиці та збільшення їх кількості в порівнянні з 2000 р., свідчить про інтерес фахівців до освітлення у віртуальному середовищі проблеми релігійного життя як на конфесійних, так і на світських сайтах. Академічне релігієзнавство цікавиться діяльністю релігійних об'єднань у віртуальному просторі та інтерпретацією релігійної тематики саме в Інтернеті.

Зрозуміло, що підвищення ролі Інтернет і збільшення сфер його використання, у тому числі, і у релігійному житті сучасного українського

суспільства, дозволяє порушити питання про можливість ведення міжрелігійного та міжконфесійного діалогу за допомогою глобальної комп'ютерної мережі. Плюралізм релігійних поглядів, які представлені у віртуальному просторі, може стимулювати взаєморозуміння та толерантність між різними релігійними віровченнями.

Помітно збільшується кількість тих релігійних віровчень, які діють виключно у полі глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Деякі з них або відтворюють традиційне богослужіння у дещо спрощеному варіанті (зазвичай це віртуальні церкви, створені за ініціативою представників традиційних релігій, оскільки вони досі не намагаються замінити собою реальні церкви), або пропонують йому альтернативу. За допомогою віртуальних церков спрощується культова практика (регламентовані правила менш жорсткі, ніж у традиційних релігіях) або користувачеві надається можливість модернізувати її на свій розсуд, наприклад, відвідати богослужіння можна в будь-який час у будь-якому зовнішньому вигляді. Практично всі структурні елементи релігії набувають певних змін у віртуальному середовищі. Для маргінальних віртуальних рухів Інтернет надає широке поле місіонерської роботи, оскільки ці релігійні громади мають можливість проводити свою діяльність виключно в кіберпросторі перш за все внаслідок суперечності основ віровчення чинному законодавству.

Основні наукові результати розділу опубліковано в статтях «Становление религиоведческих сайтов в украинской сети Интернет», «Віртуалізація релігійного життя», «Роль Интернет в политической деятельности религиозных организаций Украины», тезах «Віртуальні релігії» [135; 137; 138; 139].

ВИСНОВКИ

Аргументовано, що стрімке протікання глобалізаційних процесів у сучасному світі підсилює значимість інфокомунікаційних засобів, які дозволяють максимально активізувати інформаційний обмін, надаючи можливість безпосереднього контакту між людьми, що перебувають у віддалених один від одного географічних зонах. Відносна доступність комп'ютерних технологій дозволяє окремому індивідові, соціальній групі та суспільству в цілому стати учасником глобального інформаційного простору. Впровадження інформаційних технологій призводить до інформатизації суспільства, що, в свою чергу, спричиняє перехід світової спільноти до якісно нового стану, тобто стадії т.зв. «інформаційного суспільства».

Розкриті правові положення механізмів формування міцного інформаційного потенціалу українського суспільства як одного з пріоритетних напрямків у розвитку сучасної української держави. Орієнтація України на створення інформаційного суспільства потребує виконання вимог, пропонованих розвиненими країнами для інформаційної політики. Для входження української держави у світовий інформаційний простір як рівноправного учасника необхідне створення відповідної матеріально-технічної бази й належного законодавчого регулювання інформаційної сфери. Подальша інформатизація українського суспільства дозволить сформуванню більш відкритої та діючої національної інформаційної інфраструктури, адаптованої до вимог сучасності. В Україні темпи впровадження інформаційних технологій та їх кількісні і якісні параметри досі не відповідають світовим стандартам. Однак, незважаючи на те, що інформаційна інфраструктура перебуває в зародковому стані, апелюючи до законодавчої бази, у якій закріплено курс української держави на формування інформаційного суспільства та тенденції збільшення доступу

до нових інформаційних технологій різних верств українського населення, можна говорити про початок становлення інформаційного суспільства в Україні вже сьогодні.

Інтернет є надзвичайно потужними комунікаційними засобом в глобальному масштабі, це інструмент, роль якого не варто ні зменшувати, ні абсолютизувати. Однак відмінність інформаційної революції, яка відбулася в останні десятиріччя XX століття, полягає у тому, що вона не зводиться тільки до винаходів персонального комп'ютера та Мережі Інтернет. Головний аргумент, що дозволяє називати поширення сучасних інформаційних технологій революцією, полягає у тому, що на сьогоднішній день вони перетворюють не тільки матеріальні об'єкти, але й ментальність сучасної людини - як індивідуальну, так і суспільну. Насамперед, мова йде про місце людини в новому інформаційному світі.

Кількість підключень до всесвітньої комп'ютерної Мережі в Україні ще не досягла європейського рівня, однак Інтернет вже став повсякденним засобом професійної діяльності та дозвілля приблизно для 20% українського населення. З огляду на динаміку його розвитку можна прогнозувати збільшення сфер його використання, а також нові перспективи, які будуть з'ясовані при його масовому впровадженні. На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливе значення новітніх інформаційних технологій полягає у тому, що їх використання дозволяє розширити права громадян на освіту, професійний розвиток, одержання різноманітної інформації, задоволення духовних потреб та інше, оскільки його доступність дозволяє залучити до глобального інформаційного простору практично всі верстви населення.

Становлення інформаційного суспільства і, як наслідок цього, інтенсивне використання технологій масової комунікації, спричиняє зростання статусу засобів масової інформації, що кардинально впливає і на діяльність релігійних організацій, оскільки ЗМІ відіграють все більшу роль у задоволенні інформаційних потреб. У свою чергу представники

релігійних об'єднань намагаються дати оцінку сучасним ЗМІ, проаналізувати принципи їх діяльності, визначити перспективи та тенденції подальшого співробітництва, стан інформаційної сфери в Україні, зокрема, релігійної.

Обґрунтовано, що в деяких напрямках своєї роботи представники релігійних громад надають перевагу насамперед Інтернету, оскільки він набагато перевищує можливості інших ЗМІ та має свою специфіку саме як засіб поширення релігійної інформації: головною перевагою роботи у віртуальному просторі є те, що в Інтернеті представники релігійних об'єднань самі формують інформаційний масив, який вони надають увазі користувачів. Відсутність цензури, жорстко встановлених вимог до змісту сайтів, а також будь-яких обмежень щодо конфесійної приналежності дозволяє різним конфесіям одержати рівні інформаційні права, тоді як інші ЗМІ у висвітленні релігійного життя надають, зазвичай, перевагу традиційним релігіям. Інші віровчення висвітлюються в інших ЗМІ вкрай рідко.

Показано, що віртуалізація є однією з провідних тенденцій у релігійному житті сучасної України. При розгляді в цілому релігійного сегменту українського Інтернету, можна констатувати дуже стрімку динаміку його збільшення. Окремої уваги заслуговує інтерактивна складова релігійних веб-сторінок: форуми, чати, веб-конференції, клуби за інтересами та ін., оскільки активне застосування інтерактивного компоненту відбулося приблизно декілька років тому. Поки ще можливості Мережі використовуються українськими релігійними організаціями не повною мірою (у порівнянні, наприклад, з західними релігійними громадами) за різних обставин, наприклад: по-перше, деякі релігійні напрямки не мають достатнього фінансування для забезпечення належного рівня роботи у віртуальному медіа-полі; по-друге, представники деяких деномінацій вважають за необхідне використання тільки тих ресурсів, які не суперечать доктринам віровчення; по-третє, на цей час

немає достатньої кількості кваліфікованого персоналу, який міг би забезпечити професійну роботу з комп'ютерними мережами. Незважаючи на підвищену увагу до використання інтернет-ресурсів, далеко не всі можливості, що зараз використовуються з релігійною метою, отримують схвалення та підтримку релігійних ієрархів (наприклад, сповідь, благословення, знайомства та ін.).

Виявлено, що реакцією на проблеми, які пов'язані з релігією та викликають відгук як світської, так і релігійно налаштованої громадськості, стала поява спеціалізованого розділу релігійного Інтернету, головною метою якого є моніторинг релігійних подій, які набувають соціально значного резонансу. У наш час на спеціалізованих сайтах, що присвячені висвітленню подій, пов'язаних з релігією, розташовано широкий тематичний спектр, який дозволяє скласти об'єктивну картину динаміки релігійного життя сучасної України. Ряд світських порталів використовують інтерактивні та мультимедійні ресурси Інтернету, а також надають відомості про діяльність релігійних організацій у віртуальному просторі. Можна прогнозувати подальше зростання цього сегменту Інтернету, яке буде відбуватися пропорційно збільшенню застосування релігійними течіями інтернет-ресурсів.

У **висновках** наведено теоретичне узагальнення викладеного матеріалу та нове вирішення наукового завдання дисертаційного дослідження, сутність якого полягає у соціально-філософському аналізі тих тенденцій, які виникають у релігійному житті сучасної України під впливом віртуалізації, дає змогу зробити наступні висновки:

- становлення інформаційного суспільства викликає комплексні інновації в різних сферах сучасного українського соціуму, оскільки інтенсифікація інформаційного обміну за допомогою новітніх технологій, зокрема мережі Інтернет, істотно впливає на життєдіяльність елементів соціальної структури. Аналіз перспектив використання релігійними інституціями ресурсів інтернет-мережі дозволяє констатувати, що, по-

перше, навіть при досить низькому рівні інформатизації українського суспільства Інтернет вже займає одне й пріоритетних місць у діяльності релігійних напрямків; по-друге, з огляду на динаміку персональних підключень до глобальної комп'ютерної мережі, а також урядові програми, що стосуються інформатизації й комп'ютеризації сучасного українського суспільства, можна прогнозувати подальшу оптимізацію роботи релігійних громад з комп'ютерними мережами. Таким чином, у сучасному світі релігія стає одним із ресурсів інформаційного суспільства;

- масове використання комп'ютерних технологій призводить також до віртуалізації певних галузей життєдіяльності суспільства. В масштабах світової спільноти спостерігається стрімке зростання інтернет-аудиторії, тому що Інтернет змінює спосіб життя мільйонів людей, долаючи просторові й часові обмеження, видозмінює характер професійної діяльності, сферу дозвілля, створює можливість досягнення більш високого рівня освіти, розширює інтелектуальні й світоглядні межі. Об'єднання у глобальну мережу величезної кількості людей перетворює Інтернет на один з базових структурних елементів інформаційного суспільства. Це переорієнтовує дослідження традиційної системи соціальних відносин, оскільки віртуальне середовище функціонує дещо за іншими нормам, ніж реальний соціум. До того ж, кіберпростір надає додаткові можливості в реалізації деяких аспектів життєдіяльності особистості у більш широкому спектрі, ніж повсякденне життя, однак є речі, які не підлягають відтворенню в Інтернеті;

- вплив віртуалізації на релігійне життя сучасного українського суспільства, у першу чергу, полягає у тому, що Інтернет стає невід'ємною складовою сучасного релігійного життя - практично усі релігійні віровчення, поза залежністю від їхньої чисельності та юридичного статусу, використовують простір глобальної комп'ютерної мережі у своїй діяльності. До того ж, існує стійка тенденція збільшення ресурсів релігійного сегменту українського Інтернету та тих сфер релігійного

життя, які знаходять своє відтворення у віртуальному просторі: якщо спочатку глобальна комп'ютерна мережа використовується як більш досконалий комунікаційний засіб, здатний підвищити ефективність практичної діяльності релігійних громад, то зараз спостерігається перенесення також і культових дій у віртуальне середовище. При заповненні інформаційного простору Інтернету релігійними громадами враховується специфіка інтернет-аудиторії за віковими, гендерними, освітніми та іншими ознаками;

- інтерпретація подій релігійного життя у медійному просторі сучасних ЗМІ зазвичай негативно впливає на діяльність релігійних об'єднань, створюючи певну низку конфліктів між представниками релігійних громад та журналістами внаслідок некоректних публікацій. Це також стимулює релігійні організації звертатися до пошуку адекватних засобів відображення релігійної ситуації в Україні у інформаційному полі глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Без використання можливостей ЗМІ релігія втрачає інформаційну актуальність, тому представники релігійних об'єднань зацікавлені в заповненні медіа-поля матеріалами з релігійної проблематики та оптимізації співробітництва із засобами масової інформації. При відсутності адекватного відображення життєдіяльності релігії в медіа-просторі, суспільство одержує однобічне трактування подій, пов'язаних з релігією, тому статус релігійної інформації у пресі, радіо та телебаченні не задовольняє інформаційні потреби релігійних об'єднань, внаслідок чого логічним стає звертання до Інтернету як до пріоритетного засобу розповсюдження релігійної інформації;

- наявність у мережі конфесійних сайтів свідчить про осмислення необхідності пристосовування релігій до віртуального простору. Широке впровадження комп'ютерних технологій стимулює представників релігійних об'єднань до використання нових комунікаційних засобів, у тому числі, і за допомогою самого інтернет-простору, адже у ньому кожна подія релігійного життя спроможна викликати соціальний резонанс, на

який розраховують відповідні релігійні інституції. До того ж, у віртуальному середовищі існує значна кількість релігійних веб-ресурсів, які неможливо одержати іншим шляхом;

- взаємодія релігії та Інтернету реалізується, принаймні, у двох площинах: соціальній та духовній. Соціальна площина характеризується тим, що релігія використовує віртуальне середовище поряд із іншими соціальними інститутами. У цьому випадку Інтернет являє собою, як вже зазначалося, більш досконалий з технічної точки зору комунікаційний простір. Особливий інтерес викликає релігія в мережі як засіб духовного спілкування, і у цьому зв'язку доречно порушити питання про межі припустимості застосування технологічних інновацій у царині релігії, бо у інтернет-просторі вона, принаймні зараз, не набуває всієї сукупності характеристик, що властиві їй у реальному соціумі. Це актуалізує питання про трансформацію концептуального змісту сакрального контексту релігії у кіберпросторі. Здавна існуючі релігійні напрямки заперечують можливість повної заміни реального богослужіння віртуальним, однак ступінь віртуалізації культових практик певною мірою залежить від подальшого розвитку технологічного прогресу, рівня інформатизації суспільства та ряду інших факторів, серед яких не аби яке місце буде займати звання користувачів до інтернет-послуг, що вже надаються релігійними об'єднаннями. Про кардинальну трансформацію релігії як духовного інституту у віртуальному середовищі говорити ще зарано, але вплив віртуалізації на релігійне життя є досить значним. В умовах подальшого розвитку й повсюдного впровадження комп'ютерних технологій можлива така трансформація релігійної діяльності, яка спричинить зміну звичайної форми релігійного самовиявлення у традиційному значенні цього феномену;

- особливостями релігійних рухів, які діють переважно у віртуальному середовищі, є, насамперед, орієнтація на цільову аудиторію, тобто користувачів глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, менш

регламентовані правила поведінки під час культових дій, внаслідок чого відбувається певна видозміна традиційного розуміння соціокультурного і сакрального концепту релігії. Більшість прихильників віртуальних релігій – віруючі люди, що володіють інформаційними технологіями, які за різних обставин нехтують найбільш розповсюджені релігійні віровчення та традиційні форми культової практики. Зараз віртуальні релігії у більшості випадків відтворюються як дещо спрощений варіант існуючих релігійних віровчень та прагнуть до максимально можливого використання інтерактивних ресурсів Інтернету, щоб за допомогою його комунікаційних можливостей привернути увагу інтернет-аудиторії. Під впливом віртуальних релігій в сучасному українському суспільстві формується нова соціальна група – „кібервіруючі”, для яких характерне задоволення своїх потреб переважно за допомогою кіберпростору. При подальшому вивченні цього явища можливе виявлення особливостей динаміки цієї групи, а також поглиблення змісту такого поняття, як „кіберрелігійність”, що характеризує форму суспільної релігійної свідомості у віртуальному просторі нашої країни;

- активне використання релігійними інституціями інтернет-ресурсів та формування релігійного сегменту українського Інтернету по-новому орієнтує дослідницьку практику у вивченні релігії, адже, наприклад, з'являється можливість додаткової класифікації віруючих за новими критеріями: комп'ютерній грамотності, реалізації духовних потреб за допомогою глобальної комп'ютерної мережі, ступенем заглиблення у віртуальне релігійне життя та ін.;

- отримані результати дисертаційного дослідження можуть бути використані фахівцями в організації різних форм вузівської освіти в першу чергу при вивченні проблем розвитку сучасного суспільства у соціальній філософії, сприяти формуванню нових підходів та категорій сучасного академічного релігієзнавства, а також при підготовці загальних та спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, виданні підручників,

монографій та навчальних посібників з соціальної філософії, теоретичного та прикладного релігієзнавства та інших учбових дисциплін, в яких розглядаються різні аспекти відтворення сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеев Р. Философия информационной цивилизации / Рифгат Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Агентство социальных проектов «Покров» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pokrovkino.com>
3. Аймалетдинов Т. «Высокие технологии» и проблемы информационного неравенства / Т. Аймалетдинов // Социс. – 2003. – №8. – С. 121 – 125.
4. Академічне релігієзнавство: підруч. / [наук. ред. проф. Колодний А.]. – К.: Світ Знань, 2000. – 862 с.
5. Алексеева И. Возникновение идеологии информационного общества / И. Алексеева // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www.iis.ru/events/19981130/alexeeva.ru.html](http://www.iis.ru/events/19981130/alexeeva.ru.html)
6. Ассоциация еврейских организаций и общин України // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vaadua.org>
7. Ассоциация общественных организаций «Аппрайд» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.arraid.org>
8. Баранников В. Динамика религиозности в информационном обществе / В. Баранников, Л. Матренина // Социс. – 2004. – №9. – С. 102 – 107.
9. Баранов А. Об украинском Интернете / А. Баранов // ЗН. – 2001. – №5. – С. 10.
10. Баранов А. Электронное правительство в Украине? Будет! Когда? / А. Баранов // ЗН. – 2002. – №1. – С. 18.
11. Белинская Е. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью / Е. Белинская, А. Жичкина // [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://flogiston.ru/projects/articles/strategy.shtml>
12. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Дениел Белл. – М.: Academia, 2004. – 788 с.
13. Березин Б. Сущность и реальность массовой коммуникации / Борис Березин. - М.: Феникс, 2002. – 153 с.

14. Бестужев-Лада И. Диалог между религиями: Возможен ли? Нужен ли? / И. Бестужев-Лада // Вопросы философии. – 2002. – №4. – С. 12–24.
15. Бовуар С. Друга стаття: [в 2 т.]. / Сімона де Бовуар; [пер. с франц.]. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 390 с.
16. Богомолова Н. Социальная психология печати, радио и телевидения / Наталья Богомолова. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 127с.
17. Боринштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства / Євген Боринштейн. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
18. Валентинов А. Электронная почта - вам письмо с того света // 24 часа - 1995. - №7.- С. 9.
19. Веб-проект «Виртуальная церковь» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.virtualchurch.org>
20. Веб-проект «Евреи, христиане и Слово Бога» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://menorah.by.ru/prayer-requests.htm>
21. Веб-проект «Интернет-церковь» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.church.kiev.ua>
22. Веб-проект «Мир православия глазами детей» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cofe.ru>
23. Веб-проект «Сакральное искусство Галичины» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sacralart.com.ua>
24. Веб-проект по проблемам православно-исламских отношений // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravoslavie-islam.ru>
25. Винер Н. Кибернетика и общество / Норберт Винер. – М.: Иностранная литература, 1958. – 199 с.
26. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине/ Норберт Винер. – М.: Советское радио, 1968. – 325 с.
27. Виноградова Н. Исламский феномен в общественно-политической жизни народов Северного Кавказа // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2006. – №2. – С. 9 – 13.

28. Виртуальная католическая епархия «Партения» // [Электронный ресурс].
– Режим доступа : <http://www.partenia.org>
29. Виртуальная церковь «Лампада» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chslovo.com>
30. Виртуальная церковь REJESUS // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rejesus.co.uk>
31. Виртуальная церковь Брюса Томпсона // [Электронный ресурс].
– Режим доступа: <http://ich.iph.ras.ru>
32. Відділ взаємодії зі збройними силами й правоохоронними установами Московської патріархії УПЦ (МП) // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.orthodox-military.org.ua>
33. Віртуальне паломництво по центральних і західних областях України // [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.castles.com.ua>
34. Войскунский А. Метафоры Интернета / А. Войскунский // В.ф. – 2001. – №11. – С. 64 – 79.
35. Всемирная Церковь Творца // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.integrum.ru>
36. Всемирная энциклопедия «Философия XX века»// [ред. Грицанова А.]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 976 с.
37. Всеукраинский еврейский конгресс // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jewish.kiev.ua>
38. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://vrciro.org.ua>
39. Всеукраїнське молодіжне православне братство // [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravomolodi.org.ua>
40. Всеукраїнський християнський рух за єдність Церкви // [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ednistcerkvy.org.ua>
41. Гегель Ф. Философия религии [в 2 т.]/ Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М.: Мысль, 1975. – 531 с. (т.1).

42. Горалик Л. Иже еси на сервере. Церков и сеть: общие черты большой темы / Л. Горалик // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.russ.ru/netcult/20001030_goralik.html
43. Гудзик К. Американцы используют Паутину в религиозных целях / К. Гудзик // День – 2004. – №91. – С. 8.
44. Дацюк С. От идеологии к теории Интернет / С. Дацюк // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/5/theory.htm>
45. Державний департамент зі справ національностей і релігій // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scnm.gov.ua>
46. Деструктивные психотехники / [ред. Митрофанова И.]. – С-Пб.: Экслибрис, 2002. – 224 с.
47. Джемс В. Многообразие религиозного опыта / Вильям Джемс. – СПб: Андреев и сыновья, 1992. – 418 с.
48. Добренъков В. Методологические основы исследования религии / В. Добренъков, А. Радугин. – М.: МГУ, 1989. – 188 с.
49. Добродум О. Виртуализация и интернет-религии в Рунете / О. Добродум // Компаративістські дослідження релігії: соціально-філософські аспекти релігієзнавства. – 2005. – Вип.3 – С. 39 – 65.
50. Добродум О. Мифологическое измерение Интернета / О. Добродум // Компаративістські дослідження релігії: історико-філософські та соціальні аспекти релігієзнавства. – 2007. – Вип.6 – С. 5 – 41.
51. Доброер А. Межконфессиональный диалог в современной Украине (опыт богословского анализа) / Александр Доброер. – Одесса: АО БАХВА, 2003. – 144 с.
52. Еврейская конфедерация Украины // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jewukr.org>
53. Еврейская фундація України // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jfu.kiev.ua>
54. Еврейский интернет-клуб та інформаційне агентство // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ijc.ru>

55. Еврейский культурный центр «Ор Авнер-ХАБАД» // [Электронный ресурс] . – Режим доступа : <http://www.jcc.cv.ua>
56. Еврейский образовательный сервер «Источник» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.istok.ru>
57. Электронний індекс пам'ятників архітектури України // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://kiev1.org>
58. Еляков А. Информационный тип социального неравенства / А. Еляков // Социс. – 2004. – №8. – С. 95 – 101.
59. Еляков А. Современная информационная революция / А. Еляков // Социс. – 2003. – №10. – С. 29 – 39.
60. Жичкина А. Социально-психологические аспекты общения в Интернете // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/projects/articles/refinf.shtml>
61. Закон України «Про Національну програму інформатизації» // Відомості Верховної Ради. – 1998. – №27-28. – Ст.181.
62. Згуровский М. В водовороте глобализации: вызовы и возможности / М. Згуровский // ЗН. – 2001. – №45. – С. 12
63. Иванов Д. Виртуализация общества. Версия 2.0. / Дмитрий Иванов. – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2002. – 224 с.
64. Институт виртуалистики // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.virtualistika.ru/centerlist.html>
65. Интернет-магазин Римо-Католической Церкви // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sanmichelearcangelo.com>
66. Интернет-проект «Православие и медицина» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anti-abortion.narod.ru>
67. Интернет-тест на религию // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessstest.ru>
68. Информационно-аналитический портал «Религия и СМИ» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religare.ru>

69. Информационное агентство «Русская линия» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusk.ru>
70. Информационное общество/ [сост. Лактионов А.]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 507 с. – (Philosophy).
71. Историко-культурный центр Брацлавских Хасидов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uman.narod.ru>
72. Інститут Релігії // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lta.lviv.ua>
73. Інформаційно-аналітичний портал Української Православної Церкви Київського Патріархату // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info>
74. Інформаційно-аналітичний портал «Релігійно-інформаційної служби України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.risu.org.ua>
75. Інформаційно-аналітичний проект «Православ'є в Україні» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.orthodoxy.org.ua>
76. Кавалеров А. І. Молодіжне середовище в його девіантному вимірі: Монографія / Кавалеров А. І., Довгополук В. О., Кавалеров А. А. – Одеса: Астропринт, 2005. – 128 с.
77. Кавалеров А. И. Социальная экология: проблемы и теории: Монография / Кавалеров А. И., Григорьев М., Кавалеров А. А. – Одесса: Астропринт, 2005. – 168 с.
78. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія. / Анатолій Кавалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224 с.
79. Каменская Т. Социально-экономическая самозащита населения в контексте виртуализации современной реальности» / Т. Каменская // Вісник ОНУ– Соціологія. – т.8. – вип. 9. – 2003. – С. 288 - 292.
80. Каргина И. Самоидентификация верующих: социальная мотивация // Социс. – 2004. – №1. – С. 45 – 53.

81. Кастельс М. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель / М. Кастельс, П. Химанен. – М.: Логос, 2002. – 224 с.
82. Каталог православных интернет-ресурсов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cerkvi.com>
83. Каталог православных интернет-ресурсов Николая Ардабьевского // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spasi.ru>
84. Католический информационно-аналитический портал «Кредо» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.portal-credo.ru>
85. Католический медиа-портал // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www. Katholic.ru](http://www.Katholic.ru)
86. Кибер-Религия // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kulichki.com/XpromoiAngel/doski/sobor.htm>
87. Кимелев Ю. Современная западная философия религии / Юрий Кимелев. – М.: Мысль, 1989. – 285 с.
88. Колодний А. Взаємодія церкви і політики в реаліях України періоду виборчого процесу 2004 року / Церква і політика: від президентських виборів 2004 до парламентських виборів 2005: Матеріали Круглого столу 17-18 лютого 2005 року. – К.: 2005. – С. 7–12.
89. Коляденко В. Инфокоммуникаційні технології як фактор політичної модернізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. Коляденко. – Одеса, 2002. – 16 с.
90. Конверский А. Теория и ее обоснование: Монография / Анатолий Конверский. – К.: Центр практической философии, 2000. – 179 с.
91. Координаційний Комітет з Міжцерковної допомоги в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cciau.org.ua>
92. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони / Яків Креховецький. – Львів: Свічадо, 2002. – 184 с.
93. Кубеліус О. Мінуси процесу політизації релігійного життя // [Матеріали Круглого столу 17-18 лютого 2005 року «Церква і політика: від

- президентських виборів 2004 до парламентських виборів 2005рр»]. – 2005. – С. 100-101.
94. Кучинский С. Что придет на смену индустрии современных технологий? / С. Кучинский // ЗН. – 2001. – №46. – с.3.
 95. Лейбин В. «Модели мира» и образ человека: (Критический анализ идей Римского клуба) / Валерий Лейбин. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
 96. Лем С. Сумма технологий / Станислав Лем. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 668 с. – (Philosophy).
 97. Лобовик Б. Религиозное сознание и его особенности / Борис Лобовик. – К.: Наукова думка, 1986. – 247 с.
 98. Лукач Й. Пути богов: К типологии религий, предшествовавших христианству / Йозеф Лукач; [пер. с венг.]. – М.: Политиздат, 1984. – 248 с.
 99. Лукіна М. Релігійні ресурси Інтернету / М. Лукіна // Людина і світ. – 1998. – №7. – С. 46-49.
 100. Лученко К. Православный Интернет: Справочник-путеводитель / Ксения Лученко. – М.: Арета, 2007. – 182 с.
 101. Львівське молодіжне православне братство // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bratstvolviv.narod.ru>
 102. Ляльчук К. Модели социальной реальности в современной философской парадигме / К. Ляльчук // Філософські пошуки – 2003. – №14–15. – С. 211 – 221.
 103. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття / Е. Мартинюк // Компаративістські дослідження релігії: наука і релігія: проблеми діалогу. – 2002. – Вип.1 – С. 37 – 49.
 104. Медіа-портал «Українська Автокефалія» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaoc-press.org.ua>
 105. Медіа-портал газети «Наша віра» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nashavira.ukrlife.org>

106. Мельник С. Mass-Media: психологические процессы и эффекты / Сергей Мельник. – С-Пб.: ТРС, 1996. – 256 с.
107. Мень А. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни: [в 2 т.]. /Александр Мень. – М.: Издательская группа «ФОРУМ-ИНФРА-М», 1999. – Т.1. – 216 с.
108. Михайлов К. Особенности религиозной статистики и рейтингов Рунета / К. Михайлов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religare.ru/article13.htm>
109. Місія Української Православної Церкви соціальної допомоги дітям // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mission.kiev.ua>
110. Морозов О. Віра у світі комунікацій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religare.ru/11_6.html
111. Навигация по православному Интернету // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://churches.com.ua>
112. Назаров М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследования / Михаил Назаров. – М.: Academia, 2003. – 239 с.
113. Найзначніші пам'ятники православної архітектури // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://users.i.com.ua>
114. Нариньяни А. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями: новый человек ближайшего будущего / А. Нариньяни // В.ф. – 2008. – №4. – С. 3 – 18.
115. Невшупа А. Религиозное сознание и современное информационное пространство / А. Невшупа // Компаративістські дослідження релігії: соціально-філософські аспекти релігієзнавства. – 2005. – Вип.3 – С. 77 – 93.
116. Незалежний католицький інформаційний портал // [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://katolik-kiev-ua>
117. Неофіційний сайт Єврейського молодіжного клубу «Гешер» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webgesher.narod.ru>

118. Ницше Ф. Воля к власти: Опыт переоценки всех ценностей / Фридрих Ницше. – М.: Реноме, 1994. – 363 с.
119. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / [ред. Иноземцев В.]. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
120. Носов Н. Виртуальная психология / Николай Носов. – М.: Аграф, 2000. – 263 с.
121. Образовательный портал Украинской Православной Церкви // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.orthodox-dialogue.org.ua>
122. Обухов В. Законы евангелия и законы кибернетики / Владимир Обухов. – К.: Манускрипт, 1995. – 295 с.
123. Официальный сайт Главного раввината України // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rabbinate.org.ua>
124. Официальный сайт Духовного Управления мусульман Украины // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.islamyat.org>
125. Официальный сайт еврейского молодежного клуба «Шалом» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.walom.narod.ru>
126. Официальный сайт еврейской молодежной организации «Бейтар» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.beitar.org.ua>
127. Официальный сайт Украинской Православной Церкви // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://orthodox.org.ua>
128. Офіційний сайт прес-служби Української Православної Церкви «Православ'я в Україні» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavnye.org.ua>
129. Офіційний сайт Римо-католицької Церкви в Україні // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rkc.lviv.ua>
130. Офіційний сайт Української Автокефальної Православної Церкви // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uaoc.info>
131. Офіційний сайт Української Греко-католицької Церкви // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www.ugcc.org.ua](http://www.ugcc.org.ua)

132. Офіційний сайт Української Православної Церкви Київського Патріархату // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kievpatr.org.ua>
133. Паломництво до православних святинь у віртуальному та реальному вимірі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.palomnik.in.ua>
134. Пальчинская М. Виртуализация как социальный феномен: матеріали І наук.-практ. конф. [«Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства»], 23 - 24 червня 2006 / Одеський національний морський університет. – Одеса: «ВМВ», 2006. – С. 190 – 192.
135. Пальчинская М. Роль Интернет в политической деятельности религиозных организаций Украины / М. Пальчинская // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2005. – №2(16). – С. 116 – 122.
136. Пальчинская М. Роль масс-медиа в практической деятельности религиозных организаций и перспективы межрелигиозного диалога в Интернете (по материалам эксперт-опроса представителей религиозных организаций г. Одессы) // Перспективи. – 2005. – №2(30). – С. 61 – 68.
137. Пальчинская М. Становление религиоведческих сайтов в украинской сети Интернет / М. Пальчинская // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2003. – №2(12). – С. 109 – 116.
138. Пальчинська М. Віртуалізація релігійного життя / М. Пальчинська // Науковий вісник ХДПУ.– Серія «Філософія». – 2006. – Вип.22. – С. 29 – 36.
139. Пальчинська М. Віртуальні релігії: матеріали ІІ наук.-практ. конф. [«Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства»], 26-27 червня 2008 / Одеський національний морський університет. – Одеса: «ВМВ», 2008. – С. 262 –264.

140. Панков А. Маргинализация религиозности как основной результат трансформации религии в современном украинском обществе / А. Панков // Компаративістські дослідження релігії: історико - філософські та соціальні аспекти релігієзнавства. – 2007. – Вип.6 – С. 111 – 121.
141. Паньо Т. Слово, не ставшее сайтом / Т. Паньо // ЗН. – 2001. – № 3. – С. 6.
142. Паньо Т. Deus ex machina? / Т. Паньо // ЗН. – 2002. – №2. – С. 4.
143. Пастафарианская Церковь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://community.livejournal.com/pastafari_ru/5359.html
144. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Жан Пиаже [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.koob.ru/piaget/psychology_intellect
145. Портал «Католическая Россия» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.CATHOLIC.ru>
146. Портал «Православие и образование» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doxa.ru/obrazovanie>
147. Почепцов Г. Теория коммуникации / Георгий Почепцов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yanko.lib.ru/books/pochepcov-theory-of-com.htm>
148. Почепцов Г. Інформаційна політика: Навчальний посібник / Г. Почепцов, С. Чукут. – К.: Знання, 2006. – 664 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
149. Почта Духов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guestbook.de>
150. Православная библиотека «Благовещение» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biblion.realin.ru>
151. Православное сетевое братство // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus-sky.com>
152. Православный молодежный миссионерско-просветительский журнал // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sobranie.org>

153. Православный просветительский центр по вопросам иноверия // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mirbezsekt.narod.ru>
154. Пронин В. Интернет - религии не помеха / В. Пронин // Труд». – №228. – 2001. – С. 3.
155. Просветительский еврейский центр // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.judaicacenter.kiev.ua>
156. Просветительский центр и издательство „Свет православия” // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reshma.nov.ru>
157. Пунченко О. Гносеологические основания философской критики / Олег Пунченко. – Одеса: Астропринт, 2000. – 192 с.
158. Пунченко О. Религия как социальный феномен / (У кн. «Релігієзнавство» [ред. Лобазов П.]). – Харків: Одисей, 2005. – С. 22 - 50.
159. Ракитов А. Философия компьютерной революции / Александр Ракитов. – М.: РАН ИНИОН, 1991. – 287 с.
160. Реабилитационный центр жертв тоталитарных культов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vitaliyk.chat.ru>
161. Рейман Л. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении / Л. Рейман // В.ф. – 2001. – №3. – С. 3-9.
162. Ринкявичус Л. Концепция общности и ее специфика в виртуальном пространстве / Л. Ринкявичус, Э. Буткявичене // В.ф. – 2007. – №7. – С. 3 – 11.
163. Розанов В. Религия. Философия. Культура. / Владимир Розанов. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
164. Романенко С. Постмодерн «виртуальности» или виртуальность постмодерна? / С. Романенко // Вісник ОНУ. – Соціологія. – т.8. – вип. 9. – 2003. – С. 377 – 385.
165. Романова К. Человек в информационно-техническом мире / К. Романова // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.discourse-pm.ur.ru/ avtor/romanova.php>

166. Сайт храма Христа Спасителя // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.xxc.ru/trans/index.htm>
167. Свистунов С. Особливості діяльності церков в комунікаційному полі ЗМІ / С. Свистунов // Релігійна свобода: мас-медіа, школа і церква як суспільні фактори утвердження. – 2001. – №5 – С. 90 – 92.
168. Сергиенко И. Компьютерные технологии – путь к информационному обществу / И. Сергиенко // ЗН. – 2001. – №50. – С. 4.
169. Сеть интернет-ресурсов по иудаизму // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.shalomnetwork.org>
170. Система средств массовой информации России / [ред. Засурский Я.]. – М.: Аспект-пресс, 2003. – 257с.
171. Скворцов Л. Информационная культура и цельное знание / Лев Скворцов. – М.: РАН ИНИОН, 2001. – 288 с.
172. Смелзер Н. Социология / Нейл Смелзер [пер. с англ.]. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.
173. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин; [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с. – (Мыслители XX века).
174. Співдружність студентів-християн України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccx-ukraine.org>
175. Стальной Даодынь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ordendao.narod.ru/sndex.html>
176. Сучасні мас-медіа як „нова євангелія” світу (спеціальна доповідь на Патріаршому Соборі УГКЦ) // Нова зоря – 2002. – № 28 – 29 (498 – 499). – С. 5
177. Сыничиц Г. Информационное общество: стратегический взгляд / Г. Сыничиц // ЗН. – №27. – 2004. – С. 5.
178. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 776 с. – (Philosophy).
179. Українська асоціація релігієзнавців «Релігієзнавство в Україні» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religstudies.org.ua>

180. Український Католицький Університет // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucu.edu.ua>
181. Филипович Л. Сучасна релігійна ситуація в Україні й український Інтернет / Л. Филипович // Релігійна свобода: мас-медіа, школа і церква як суспільні фактори утвердження. – 2001. – №5 – С. 88 – 90.
182. Форум «Русская беседа» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.voskres.ru>
183. Форум диакона Андрея Кураева «Человек и его вера» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kuraev.ru>
184. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл [пер. с англ. и нем.]. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. – (Библиотека зарубежной психологии).
185. Хомяков А. К Всемирному саммиту по проблемам информационного общества / А. Хомяков // Слово – №45. – 2003. – С. 7
186. Хоружий С. Род или недо-род / С. Хоружий // В.ф. – 1998. – №6. – С. 53-68
187. Христианско-иудейский диалог / [сост. Фрай Х.]. – М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 1998. – 355 с. – (Серия «Межконфессиональный и межрелигиозный диалог»).
188. Християнський центр «РЕАЛІС» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.realis.org>
189. Християнський юридичний сайт «Славянський правовий центр» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sclj.ru>
190. Центр еврейской культуры // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.comcent.nikolaev.ua/clients/jcc-noek>
191. Центр релігійної інформації й свободи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerif.com.ua>
192. Центр християнської співпраці // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chs.org.ua>

193. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / [упоряд. і наук. ред. Перун М.]. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – 440 с.
194. Церковь Виртуалистов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shou-bar.narod.ru/sndex.html>
195. Церковь Дураков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shipoffools.com>
196. Церковь Евтаназии // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.efn.org/ergo>;
<http://www.envirolink.org/orgs/coe/resources/glf/glf.html>
197. Церковь Кибологии // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.birdhouse.org/etc/kibosig.txt>; <http://www.kibo.com/menu.shtml>
198. Церковь Ментоса // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://world.std.com/~kibo/kibofic/mentos_movie.html
199. Шевчук О. На пути к цифровой жизни / О. Шевчук // ЗН. – 2001. №17. – С. 10
200. Широкалова Г. О взаимоотношениях церкви, государства и общества / Г. Широкалова // Социс. – 2007. – №12. – С. 133 – 139.
201. Электронная версия газеты «Зеркало недели» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mirror.kiev.ua>.
202. Электронная версия газеты «Киевская Русь» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiev-orthodox.org>
203. Электронная версия газеты «НГ-религия» [// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://religion.ng.ru>
204. Электронная почта Майтрейи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: setevoi@usa.net
205. Электронная православная библиотека // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wco.ru/biblio>

206. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
207. Christian Classics Ethereal Library // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ccel.org>
208. Pickering J.M., King J.L. Hardwiring weak ties: interorganizational computer-mediated communication. Occupational communities and organizational change//Organization Science.- 1995. – V.6. – № 4.
209. Poster M. The mode of information: poststructuralism and social context. – Cambridge, 1990. – 161 p.
210. Postmes T., Spears R. Deindividuation and antinormative behavior - a metaanalysis// Psychological Bulletin. 1998. –V. 123. – № 3.
211. Reid. E. Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities / A thesis submitted in fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. Cultural Studies Program. Department of English. University of Melbourne, 1994. – 117 p.
212. Rubin S. People who need people meet in cyberspace // San Francisco Chronicle– 1994 – April 13 – P. E7.
213. Skvortsov L. Information Culture - a key to social development and improvement of human existence. - Haag, 1991. – 52 p.
214. Spears R., Lea M. Social influence and the influence of the «social» in computer-mediated communication//Contexts of computer-mediated communication / London, 1992.
215. Steuer J. Defining Virtual Reality: Dimensions determining Telepresence//Journal of Communication. 1992. – V.42 (4).
216. Suler J. Identity management in cyberspace // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rider.edu/~suler/psycyber/identitymanage.html>

217. Turkle Sh. Parallel lives: working on identity in virtual space // Constructing the self in a mediated world: inquiries in social construction. – 1996. – P. 156-175.
218. Wright R. Journey through cyberspace. – Ottawa Citizen, p. B4., 1993, Sept 18.
219. Young K. Internet Addiction: the emergence of a new clinical disorder // Annual meeting of the American Psychological Association. – Toronto, 1996.
220. Young K. What makes the Internet Addictive: potential explanations for pathological Internet use / Paper presented at the 105th annual conference of the American Psychological Association. – Chicago, 1997.